

Am. e. 665. 8.

24-248

C. SALUSTI
CRISPI

CATILINA,

SEN

BELLUM CATILINARIUM.

Minis homines, qui sese student per-
flare ceteris animalibus, summa
ope nisi decet, ne vitam silentio
transcant, veluti pecora; quæ natura
præmia, atque ventri obedientia sin-
xit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita
est. Animi imperio, corporis servitio magis u-
timur, alterum nobis cum diis, alterum cum bel-
luis commune est. Quo mihi rectius videtur, in-
geni, quam virium opibus gloriam quaerere; &
quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memo-
riam nostri quam maxime longam efficere. Nam
divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis
est; victus clara, æternaque habetur. Sed diu ma-
gnū inter mortales certamen fuit, vine corporis,
an virtute animi, res militaris magis procederet.
Nam & prius, quam incipias, consulis, &, ubi
confuleris, mature factū opus est. Ita utrumque
per se indigno, alterum alterius auxilio viget.
Igitur initio reges (nam in terris nomen imperiū
id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii cor-
pus exercebant. etiam tum vita hominum sine
cupidine agitabatur: sua cuique satis placebant.
postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia La-
cedæmonii, & Athenienses, cupere urbes, an-
que nationes subigere; lubidinem dominandi,
causam belli habere: maximam gloriam in ma-
ximo imperio putare: tum demum periculo, an-
que negotiis compertum est, in bello plurimum
ingenium posse. Quod si regem, atque impera-

corum animi virtus in pace ita, ut in bello valerent, æqualibus, atque constantius sese res humane haberent: neque aliud aliis ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneret. Nam Imperium facile his artibus retineatur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro labore defusio, pro continentia & equitate libido atque superbia invaseret, fortuna simul cum moribus immutatur. Ita Imperium semper ad optimum quomque ab minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indolenti inculique, vitam sicuti peregrinantes transire, quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit, eorum ego vitam mortemque juxta æstimo: quoniam de utraque silent. Verum enimvero is demum mihi vivere & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam querit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere Reip., etiam bene dicere non absurdum est, vel pace, vel bello clarum fieri licet. & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multis laudantur. Ac mihi quidem, tamen si haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere: primum, quod facta distis exaquanda sunt: deinde quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia, & invidia dicta putant: ubi de magna virtute, atque gloria honorum memores; quæ sibi quisque læcilia factu putet, æquo animo accipit, supra, verum facta pro falsis ducit. Sed ego adolescens, lus initio, sicuti plerique, studio ad rem publicam, lacus sum: atque mihi multa adversa fuisse, nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, lascivio, avaritia vigeant, quæ tamen animus aspernabatur, insidens malarum artium; tamen inter cetera vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, crebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus

BELLUM CATILINARIUM. I

bus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quam ceteros, fama, atque invidia vexabat. Igitur ubi animus ex multis miseriis, atque periculis requievit, & mihi reliquam statem à rep. procul habendam decrevi, non fuit consilium, concordia, atque desidia hominum otium concedere, neque verò agrum colendo, aut venando, servilibus officiis intentum statem agere; sed, à quincepto, studioque me ambitio mala derinuerat, eodem regressus statui res gestas populi R. strictim, utiqueque memoria digna viderentur, perscribere: eo magis, quod mihi à spe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinae conjuratione, quam verissime portero, paucis absolvam: nam id fictitious in primis: ego memorabile existimo, sceleris atque periculi novitate, de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentia bella incessina, caedes, rapinae, discordia civilis, grata fuerat: ibique juventutem suam exercevit, corpus patiens inediae, algoris, vigiliæ super quam cuiquam credibile est. animus audax, subdulus, varius, cupislibet rei simulator ac dissimulatur, alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus, satis eloquentia, sapientiæ parum: vultus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc, post dominationem L. Sullæ, dubio maximè invaserat reip. capiendus neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat, agitabatur magis magisque in dies animas ferrox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auserat, quas supra memoravi incitabant perniciem corruptæ civitatis mores: quos pessima ac diversa in se mali, luxuria, atque avaritia vexabant. Rex ipsa hostari videretur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra re-

petere, ac paucis, inflicta majorum domi militiæque, quo modo temp. habuerint, quantamque reliquerint. Et ut paulatim immotata ex polcherrima, pessima ac flagitiosissima facta sit, describere.

U R B E M Romam, sicut ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani; qui, Aenea dux, profligi, sedibus incertis vagabantur, cumque his Abo-igines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum, hi postquam in una monia convenerent, dispersi genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quam facile cohaerent, sed postquam res eorum civilis, moribus, agris audita, satis prospera, satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidias ex opulentia orta est. igitur reges, populiq; finitimi bello tentares pauci ex amicis auxilio estimam ceteri, metu perculsi, à periculis aberant, ac Romani, domi, militiæque intenti, festinare, potare, alius alium hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam, parentesque armis regere, poss, ubi pericula virtute perpulerant, sociis, atq; amicis auxilia portabant; magisque dandis, quam accipiendis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, reipublicæ consolidabant, hi, vel aetate, vel eum similitudine, patres appellabantur. P R, ubi regium imperium, quod initio conservanda libertatis atque augenda reipubl. fuerat, in superbiam, dominationemque convertit, immutato more, annua imperia, bicon imperatores sibi fecere, eo modo minime posse putabant per licentiam inflorescere animum humanum, sed ea tempestate cupere se quisque magis magisque exollere, ingeniumque in promptu habere, nam regibus boni, quam mali, suspecti sunt: semperque his aliena virtus formidulosa est. sed civitas, incredibile memoratu est, adempta

adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta
 cupido gloriæ incellerat. Jamprimum juvenis,
 simul ac belli patiens erat, in castris per laborem
 usque militiam discerebat: magisque in decoris ar-
 mris, & militaribus equis, quam in scortis at-
 que convivis, libidinem habebat. Igitur talibus
 vitiis non labor insolitus, non locus ullus asper,
 aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus:
 virtus omnia domabat: sed gloriæ max-
 mum certamen locus ipse erat: quisque hostem
 ferire, murum ascendere, conspici, dum tale fa-
 ctum faceret, properabat: eas divitiarum bonarum
 famam, & magnamque nobilitatem putabant, laudis
 avidi, pecunie liberales erant: gloriæ ingentem,
 divitiarum honestas volebant. Memorare possem,
 quibus in locis maximas hostium cupias populus
 R. parva manu fuderat, quas urbes naruta muni-
 tas pugnando cepit: ut ea res longius non ab in-
 corpore traheret. Sed profecto fortuna in omni
 re dominatur: ea res cunctas, ex libidine magis,
 quam ex vero, celebrat, obscuratque. Athenien-
 sium res gesta, sicut egredi sumo, satis amplè,
 magnificèque ferre, verum aliquanto minores
 tamen, quam famâ feruntur: sed, quia proveni-
 re ibi magna scriptorum ingenia, peritiorum
 orbem Atheniensium facta pro maximis celebra-
 tur: ita enim qui ea ferre, virtus tanta habetur,
 quantum ve. hi ea potuerunt extollere perclara in-
 genia. At populo R. nunquam ea copia fuit: quia
 prudentissimus quisque negotiosus maximè erat,
 ingenium nemo sine corpore exercebat: optimus
 quisque facere, quam dicere, sua ab aliis beneficia
 laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat. Igi-
 tur domi, malicieque boni mores colebantur,
 concordia maxima, minima avaritia erat: jus
 omnique apud eos non legibus magis, quam na-
 tura, valebat: jurgia, discedias, similesque cum
 hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute
 certabant: in suppliciis decem magnifici, domi
 parci, in amicis fideles erant: duabus his artibus,

audacia in bellis ubi pax evenerat, equitate, sequitur, utique publicam curabant. Quorum verum ego maxima documenta hoc habeo : quod in bello sapientius vindictatum est in eis, qui contra imperium in hostem putaverant, quique tardius revocati periculo excellerant, quam qui signa reliquere, aut pulsi loco credere sibi erant; in pace vero, beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant; accepta injuria, ignoscere, quam perscrui, malebant. Sed, ubi laborer, atque iustitia est, crevit reges magni bello domini; nationes sua, de populi ingentes vi subacti; Carthago, emula imperii Romani ab stirpe interitus cuncta maria, terraeque partibus : fortuna saevire ac miscere omnia coepit : qui labores, pericula, dolitas atque asperas res facile toleraverant, his orium, divitiis, optanda alia, omni miseriaque fuit. Igitur primo pecunie, deinde imperii cupido crevit : ex quasi materies omnium malorum fuit : namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit : pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit : ambicio multos mortales falsos fieri subegit : aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere : amicitias, inimicitiasque non ex re, sed ex commodo assuare ; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere : hoc primo paulatim creveret; interdum vindicari : post, ubi contagio, quasi pestilentia invaluit, civitas immutata, imperium ex iustissimo atque optimo, crudele, intolerandumque factum. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum extorcebat : quod tamen virtus propius virtutem erat, nam gloriam, honorem, imperium, bonas, ignavus neque sibi exoptant : sed ille vera via vitiorum, huic quia bonae artes desunt, dolis, atque fallaciis evadendi : avaritia pecuniae studium habet, quam nemo sapiens concupivit : ex quasi venenis malis imbuta, crepus animorumque vitilem efformat, semper infensa, insatiabilis est, neque copia neque

impia manibus, sed, postquam L. Sulla, armis
 recepta res, bonis incitus malus eventus habuit,
 capere omnes, trahere: domum alius, alius agros
 cupere: neque modum, neque modestiam victo-
 res habere, luda, crudelisque in cives facinora
 facere: hoc accedebat, quod L. Sulla exercitum,
 quem in Asia duxaverat, quo sibi filium faceret,
 contra morem majorem luxuriose, nimisque li-
 beraliter habuerat: ea animo, voluptuaria facile
 in otio frigores militum animos molliaverant: ibi
 primum inflexit exercitus populi Rom. amare,
 perire, signa, tabulas pictas, vasa culas mirari,
 ea privatum ac publice capere, delubra spoliare,
 sacra profano,que omnia pollueret. Igitur hi milites
 postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui vi-
 dia fecere. Quippe secunda res sapientium ani-
 mos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoria
 temperarent. Postquam divitiis honori esse compe-
 runt, & eas gloria, imperium, potentia sequela-
 tur: habere virtus, paupertas probus haberi,
 innocentia pro malevolentia duci cepit. Igitur ex
 divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum
 superbia invadere: capere, consumere, sua parvi
 pendere, aliena cupere: pudorem, pudicitiam,
 divina atque humana promiscua, nihil pensi, ne-
 que modum habere. Opera pretium est, cum
 domos atque villa: cognoveris in quibus modum
 edificatas, videre templa deorum, que nostri
 majores, religiosissimi mortales, fecere: verum
 illi delubra deorum pietate, domos suam gloria de-
 corabant, neque vidis quidquam, penes injuriam
 licentiam, eripiebant: at hi contra, ignavissimi
 homines, per summum scelus, omnia ea sacris
 adimere, que fortissimi viri victores hostibus re-
 liquerant: prout, quasi injuriam facere, ut de-
 mum esset imperio ur. Nam quid ea memorem,
 que, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt, &
 per variis compluribus subversis montes, maria
 constricta esse, quibus mihi ludibrio videntur fuisse
 divitiis: quippe, quas honeste habere licebat, per

turpitudinem aborti prosperabant. Sed libido stupra, ganeæ, ceterique cultus non minus incitarent: uti pari molibria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causâ, terra, marique omnia exquisire: dormire prius, quam somni cupido esset non sanum, aut frigus, neque lassitudinem operiri, sed ex omnia hunc amorem capere: hæc juvenutem, ubi familiares opes detegerant, ad facinus: censebant: animos imbutus malis artibus, haud facile libidinisque carebat: eo profusus omnibus modis questus, atque sumptus delirus erat.

In tanta tamque corrupta civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tanquam stipendium, catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeus, manu, ventre, pectore, bona patria licenteraverat, quique alienum a grande confaverat, quo flagitium, aut facinus retineverit, pericula, omnes undique pericula, sacrilegi, convulsi iudicii, aut pro factis iudicium timentes: ad hoc, quæ manus, atque lingua, perjurio, & sanguine civili aletat: postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscientia animus exagitat, hi Catilinae proximi, familiaresque erant: quod si quis etiam à culpa vacuus in amicitiam ejus incidere, quotidianis usibus, atque illecebris, facile par, similisque ceteris efficiebatur: sed maxime adolescentium familiaritates apperebat: eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis huius difficulter capiebantur: nam, uti cuiusque studium ex arate flagrabat, aliis scorta præbere, alios canes, atque equos mercari: postremo, neque sumptus, neque modestia sua parcere, dum illis obsequio, si cuique sibi faceret. Scio fuisse nonnullum, qui ira exultantem juvenutem, quæ domum Catilinae frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse: sed ex aliis rebus magis, quam quod cutquam id compertum fuerit, hæc fama valebat. Jamque timorem adolescentis Catilina multa nefanda supra fecerat.

cum virgine nobili, cum sacerdote Vestis, & alia
 suppellectilibus contra jus, falsaque potestate, captus
 amore Antellæ Orestilla, cujus, præter suam,
 nihil unquam bonus laudavit: quod ea nobere
 illi dubitabat, timens privignum aduultum atque
 procerum creditur, necato filio, vacuum domum
 sceleris suppellex fecisse. Quæ quidem res mihi in
 primis videtur causa fuisse facinoris maruendi:
 namque animus impetus, diis hominibusque in-
 festus, neque vigilis, neque quietibus sedari pote-
 rari in consuetudine mentem excitam versabat, igitur
 culor ei exanguis, fundi oculis, citus motus, mo-
 do tardus incessat: procerus in facie, vultusque ve-
 quibus intrat. Sed juvenutem, quam, ut supra di-
 ximus, ille erat, multis modis mala facinora elici-
 cebat: ex illis testes, signatoresque falsos commo-
 dare; silent, fortunæ, pericula vitia habere: possi-
 ubi eorum famam, atque pudorem attulerat, ma-
 jora alia repererat: si causa peccandi in parata
 minus suppetebat, nihilominus insones, securi
 fontes, circumvenire, jugulare: scilicet, ne per-
 citum impellerent manus, aut animus gratuito
 potius malus, atque crudelis erat. His amicis, so-
 cibusque consilio Catilina, simul, quod ex alienum
 per omnes terras ingens erat: &, quod plerique
 Bellas milites, largius siccis, rapinarum & victo-
 ris veteris memores, civile bellum exoptabant,
 opprimenda reip. consilium cepit, in Italia nul-
 lus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris
 bellum gerat: ipsi consilium perendi magna
 spe, senatus nihil sane intentuatum, tranquilli-
 que res omnes: sed ex proceribus opportuna Catili-
 na. Igitur circiter Cal. Jun. L. Casare & C. Fi-
 gulo cons. primo singulis appellare, hortari alios,
 alios renare, opes suas, ingratam temp. magis a
 proxima conjurationis docere: ubi satis explorata
 sunt, quæ voluit in unum omnes convocat, quibus
 maxima necessitudo, & plurimum audacie in-
 erat: eo convenere senatorii ordinis P. Lentulus
 Sura, P. Antonius, L. Cassius Longinus, C. Ce-
 tilius,

thegus, P. & Ser. Sullæ Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laca, L. Bestia, Q. Corvius præterea, ex æquestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinus Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis, & municipiis, domi nobiles: erant præterea complures paulo occultius consilia hospice participes, quos magis dominationis spes horrabatur, quam inopia, aut alia necessitudo: ceterum juvenis plerique, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat, quibus in otio vel magnifice, vel malitè vivere copia erat, incerta proceris, bellum, quam pacem, malebant. Fuit item ea tempestate, qui crederent M. Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum exercitum duxerat, copulvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: si nō consilium, si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

Sed antea item conjuravere pauci, in quibus Catilina: de quo, quam verissime poterō, dicam, L. Tullio, M. Lepido coss. P. Autronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant: post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum; quod intra legitimos dies proficere nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summa audacia, egens, fastidiosus, quem ad perturbandam rempubl. inopia, atque mali mores stimulabant: cum hoc Catilina, & Autronius, circiter Nonas Decembre, consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januæ, L. Cottam & L. Torquatum coss. interficere; ipsi, lascibus correptis, Pisōnem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere: ex re cognita, rursus in Nonas Februæ, consilium eadē transulerunt: jam tum non consulibus modo, sed plerisque senatuique perniciem machinabantur: quod si Catilina maturasset percontari licet, si daret, eo die, post conditam urbem.

Romam, pessimum facinus paratum foret, quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium dixerat. Postea Piso in ceterosque Hispaniam quaestor pro praetore missus est, adveniente Crasso; quid eum infestum Cn. Pompeio cognoverat, neque tamen senatus provinciam in viis dederat, quippe scilicet hominem à republica procul abesse viderant simul, quia boni complures praesidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed in Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu duxerat, iter faciens occisus est. Sunt qui na dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia barbarum nequivisse patralis autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres, sedque clientes, voluntate ejus Pisonem aggressum nunquam Hispanos praeterea tale facinus fecisse, sed imperia saeva multa antea perpessus, nos eam rem in medio relinquitur. De superiori comparatione satis dictum.

Catilina, ubi eos, quos paulo ante memoravi, convenisse videt, tamen cum singulis multa saepe egerat; tamen, in rem fore credens universos appellare, & cohortari, in abditam partem adiuvi fecisse, atque ibi omnibus arbitris procul amotis, orationem huiusmodi habuit.

Ni virtus, si quisque vestra satis bellata mihi foret; nequiquam opportuna res occidisset: hoc magna dominationis in manibus frustra fuisset: neque, pro ignem, aut vana ingenia, incerta pro ceteris caperem. sed, quia multis, & magnis compassandis vis ignis fertur, si quisque mihi ex animis ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quae mihi, bona, malaeque esse intellexi, nam, idem velle, atque idem nolle, ex eodem firma amicitia est. Sed ego, quae mente agitari, omnes jam antea diversi ceciderat. Ceterum mihi indies magis animus accenditur, cum considero, quae conditio vestra futura sit, nisi nosmet ipsi vindicemus in libertatem, nam, perquam recte, in paucorum potentiam vos, atque
divitibus

divisionem concepit, semper illis reges, tyrannide ut-
 iligales effit populi, nationes, stipendia pendentes ca-
 sibus omnes, strenui, boni, mobiles, atque ignescentes,
 vulgus facinus, sine gratia, sine collis tunc, his ci-
 morum, quibus, si resp. valeret, formidinis effugium,
 itaque omnis gratia, potentia, bonitas, devotio quod
 illis sunt, aut nisi illi volent: nobis reliquerunt po-
 tuita, repulsi, iudicia, exultationem. que quousque
 tandem patientiam, fortissimam viri? nonne emori per
 virtutem praestat, quam vitam miserram, atque im-
 benevolentiam, nisi aliunde superbis invidiis fueris, per
 deditur amittere? Verum enimvero, pro deum aliquid
 dominum fidem? villaria in manu nobis est: vix. t
 aeris: animam vales, contra illis, amnis, atque diviti-
 bus, omnia confecerunt, tantummodo incipit e-
 pui est: cetera res expediet, etiam quid mortalium
 nam, ad virile ingenium est, tolerare potest, illis de-
 vitiis superare, quam profundum in effugium me-
 ri, & montibus caespandis: nobis rem familiaris
 etiam ad necessaria desit? illis domus, aut amplius
 domus continuare: nobis larum familiarem aus-
 quam nullum est? cum talibus, signis, totumman-
 ta tunc, nova disquirit, alia edificans: postremo
 omnibus modis pecuniam trahunt, vexant: tamen
 facinus illudine divitiis sum vincere nequeant, ad
 nobis est domus incipit, foris et aliamque mala res,
 spes malis affertur, denique quid reliqui habemus,
 praeter miseram animam? Quin igitur capigistom-
 muni? in illa, illa, quam saepe optasti, liberum, gra-
 terea divitiis, decus, gloria in rebus sita sunt, for-
 tuna ea omnia villaribus premia possit: res, sem-
 pui, pericula, exultationem, belli gloria magnifica, magis
 quam oratio mea, vos horrentur, vel imperatores, vel
 milite me utemini neque animam, neque corpus à vo-
 bis abest, haec ipsa ne spiro vidisum non consili ar-
 gam: nisi forte me animam salis, & vos servos ma-
 gis, quam imperare, parati sitis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala
 abunde omnia erant, sed neque res, neque spes
 bona ulla: tamen illis, quia movere, magna
 merces

merces videbatur; tamen postulare plerique, ut
 proponeret, quæ conditio belli foret: quæ arma
 præmia petrent: quid ubique opis, aut spei ha-
 berent. Tum Catilina polliceri tabulas novas, pro-
 scriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia,
 rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque libido vi-
 ducum fuit: præterea, esse in Hispania ciceri-
 ore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sici-
 um Nucerinum, consilii sui participes: petere
 consulatum C. Antonium, quem sibi collegam so-
 re speraret hominem & familiarem, & omnibus
 necessitudinibus circumventum: cum eo consu-
 letur se iniuriam agendi facturum. Ad hoc male-
 dictis interpretabat omnis homines: suorum unum-
 quemque nominans, laudare, admonere alium
 egestatis, alium cupiditatis suæ, complures peri-
 culi, aut ignominie, multos victoriæ Sullanæ,
 quibus ea præda fuerat. Postquam omnium ani-
 mos alacritate videret, cohortatus, ut peritionem suam
 curæ haberent, conventum dimisit. Fieri ea
 tempestare, qui dicerent, Catilinam, oratione ha-
 bita, cum ad iurandum populares sceleris sui
 adigeret, humani corporis sanguinem vino per-
 mixtum in patris circumtulidæ, inde, cum post
 execrationem omnes degustavissent, sicuti in
 solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consi-
 lium suum: atque eo discitare sicisse, quo inter se
 magis fiderent, alius aliis tanti facinoris confecti,
 omnium fides hæc, & multa præterea existima-
 ant ab his, qui Ciceronis invidiam, quæ postea
 acta est, senes credebant atrocitate sceleris eorum
 qui poenas dederant, nobis ea res pro magnitudine
 parum comperta est. Sed in ea conjuratione fuit
 Q. Curio, natus haud obscuro loco, flagitiis atque
 facinoribus conperitus: quem censoris senatus
 robori gratia moverant, huic homini non minus
 animas inerat, quàm audacia, neque reticere,
 quæ audierat, neque suamet ipse scelera occulta-
 re; proferre neque dicere, neque facere, quic-
 quam pensi habebat, erat ei cum Pulvia, muliere
 nobili.

nobili, superius vetus consuetudo: cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat, repente gloriam, maria, montisque pulchrit, minari interdum seruo, ni sibi obnoxia foret: possitremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentia Cursi causa cognita, tale periculum reipubl. haud occultum habuit; sed, sublatore auctore, de Catilinae conjuratione, qua quo modo audierat, compluribus narravit. Haec res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni: namque antea pleraque nobilitas invidia aestuabat, & quasi pollicui consulatum credebat, si eum, quamvis egregius, homo novus adeptus foret: sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia possit fuisse. Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius: quod factum primo populares conjurationis concusserat: neque tamen Catilina furor minuebatur, sed indies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumptam mutuum, Vesulas ad Manlium quemdam portare: qui postea princeps fuit belli faciundi. Haec tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicunt: mulieres etiam aliquot, quae primo ingentis sumptus superbo corporis toleraverant: post, ubi aetas tantummodo quaesit, neque luxuriae modum fecerat, ex alienum grande confluxerant, per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum, vel adungere sibi, vel interficere: sed in hunc erat Sempronius, quae multa saepe virilis audacia facinorosa commiserat: haec mulier genere atque forma, praeterea viro atque liberis satis fortunata fuit: literis Graecis & Latinis docta, & callere, saltare elegantius, quam necesse est probare: multa alia, quae instrumenta luxuriae sunt, sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pulchritudo fuit, pecuniae, an famae minus parceret, haud facile discerneres; lubricine sic accensa, ut saepius preteriret viros,

viros, quam peteretur. Sed ea saepe antehac si-
 dem prodiderat, creditum abspicaverat, cordis con-
 scia fuerat, luxuria atque inopia praecepti abierat :
 verum ingenium ejus haud absurdum : posse ver-
 sus facere, jocum movere, sermone uri, vel mo-
 desto, vel molli, vel procacit proflus multa face-
 tie multasq; leys iterat. His rebus comparatis,
 Catilina nihilominus in proximum annum con-
 sularum petebat, sperans, si designatus foret, fa-
 cile se ex voluntate Antonii usurum : neque in-
 terea quietus erat, sed omnibus modis insidias
 parabat Ciceroni : neque illi tamen ad cavendum
 dolus, aut astutia deerant : namque à principis
 consularis sui, multa per Fulviam sollicitando, ef-
 fecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memo-
 ravi, consilia Catilinae sibi proderet : ad hoc, col-
 legam suum Antonium passionem provinciae per-
 pultravit, ne contra temp. sentiret circum se pra-
 sidia amicorum, atque clientium occulte habebat.
 Postquam dies comitiorum venit, & Catilina ne-
 que petitis, neque insidiis, quas consuli fecerat,
 prospere cessere, constituit bellum facere, & ex-
 trema omnia expetiri, quoniam, quae occulte ten-
 taverat, aspera, seditq; evenerant. Igitur C. Man-
 lium Vulsum, atq; in eam partem Etruriam, Septi-
 mium quendam Camerem in agrum Picenum,
 C. Julium in Apuliam dimisit, praeterea alios a-
 lio, quem ubique opportunum sibi fore credebant :
 interea Romae multa simul moliri, consuli insidias
 tendere, parare incendia : opportuna loca armatis
 hominibus obsidere : ipse cum reliquis, item alios
 jubere, hortari, uti semper intenci, paratiq; es-
 sent : dies, noctesq; fastinare : vigilare, neque
 insomnis, neque labore fatigari : postremo, ubi
 multa agnanti nihil procedit, rursus intempesta
 nocte conjurationis principes convocat per M.
 Porcium Lucam : ibique multa de ignavia eorum
 querit, docet se promississe Manlium ad eam mul-
 tudinem, quam ad capiunda arma paraverat,
 item alios in alia loca opportuna, qui initium belli
 facerent :

facere; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; cum suis consiliis multum efficere. Igitur, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatim introisse ad Ciceronem, & de improvviso domi sue imparatum consulere. Curios, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendat, prope per Fulviam Ciceroni dolorem, qui parabatur, enunciat: ita illi jamna prohiberi tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriarum, novarum rerum cupidam; quod Sullae dominatione, agrorum, bonaque omnia amiserat; praeterea, latrones cupisque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus habido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur, ancipiti malo permotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid respub. detrimenti caperet: ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives: domi, militiaque imperium, atque iudicium summum habere: aliter sine populi iussu, nulli eorum rerum consuli jus est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recitavit, quas Fasulis allatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine ante diem vi Kal. Nov. simul, id quod in tali re solet, alii portentosa atque prodigia nuntiabant: alii, conventus fieri, arma portari, Capuam, atque in Apulia servile bellum moveri.

BELLUM CATILINARIUM. 17

moveri. Igitur senari decreto Q. Marcius Rex
 Fulvius, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circum-
 que ea loca missi hi utrique ad urbem imperato-
 res erant impediti, ne triumpharent, calumnia
 paucorum, quibus omnia honesta, atque inhone-
 sta vendere mos erat: sed praetores Q. Pompeius
 Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Pi-
 centum: hisq; permittum, uti pro tempore, atque
 periculo exercitum compararent: ad hoc, si quis
 indicasset de conjuratione, quae contra temp. facta
 erat, premium, servo libertatem & H. S. C. libero
 impunitatem ejus rei, & H. S. C. C. itemq; decre-
 vere, uti familia gladiatoria Capuam, & in cete-
 ra municipia distribuere pro cuiusq; opibus;
 Romae per totam urbem vigilia haberentur, eis-
 que minores magistratus praessent. Quibus rebus
 permota civitas, atque immutata facies urbis
 erat: ex summa letitia, atque lascivia, quae duo-
 rurna quies pepererat, repente omnis tristitia in-
 vasit: festinare, trepidare: neque loco, neque ho-
 mini cuiquam satis credere: neq; bellum gerere,
 neque pacem habere: suo quisque metu pericula
 metiri: ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magni-
 tudine belli timor insolitus incescerat, assidua
 sese, manus supplices ad caelum tendere; miserari
 parvos liberos; rogitare, omnia pavere: super-
 bia, atq; deliciis omissis, sibi patriaeque diffidere.
 At Catilinae crudelis animus eadem illa movebat,
 tametsi praesidia parantur, & ipse lege Plautia
 interrogatus erat ab L. Paulo: postremo, dissimu-
 landi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti jurgio
 lacerissus foret, in senatum venit: tum M. Tullius
 consul, siue praesentiam ejus timens, siue ita com-
 muni, orationem habuit luculentam, atque uti-
 lem reipubl. quam postea scriptam edidit. Sed ubi
 ille affedit, Catilina ut erat paratus ad dissimulan-
 da omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare
 a patribus, ne quid de se temere crederent; ea fa-
 milia ortum, ita ab adolescentia viram instituisse,
 ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent,
 sibi

hui patricio homini, cuius ipsius, atque maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perditæ re-
pub. opus esse; cum eam servaret M. Tullius, in-
quibus civis urbis Romæ: ad hoc, maledicta alia
eum adderet; obstreperere omnes; hostem atque
parricidam vocare: tum ille furibundus: *Quoni-
am quidem circumventus, inquit, ab inimici præ-
cepti agor, incendium meum ruina extinguam.* Dein
se ex curia domum prociipuit: ibi multa sacum
ipse vulvens, quod neque insidias consuli proce-
debant, & ab incendio intelligebat urbem vigi-
liis munitam, optimum factu credens exercitum
augere, ac prius, quam legiones scriberentur mul-
ta ante capere quæ bello usui forent, nocte intem-
pеста cum paucis in Manliana castra profectus est,
sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum
cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus
rebus possent, opes factionis confirmant, insi-
dias consuli maturent; eadem, incendia, aliaque
belli facinora patent: sese propediem cum ma-
gno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc
Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero lega-
tos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis
hujusmodi:

*D E O S, hominesque testamur, impetrator, nos
arma neque contra patriam cepisse, neque quo peri-
culum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab in-
juria salva forent: qui miseri, egentes, violentia
atque crudelitate feneratorum, plerique patria, sed
omnes fama, atque fortune expertes sumus: neque
cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lego, nisi,
neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere:
santa sevitia feneratorum, atque prætoris fuit: sæ-
pe majores vestrum miseris plebis R. decretis suis
impia ejus opumati sunt: ac novissimè, mermora
nostra, propter magnitudinem æris alieni, volenti-
bus omnibus bonis, argentum ere solutum est: sæpe
ipsa plebs, aut dominandi studio permutata, aut su-
perbia magistratum armata, à patribus sic fuit:
at nos non imperium, neque, divitiis perimus, quarum
rerum*

rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo boni, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque sanctum obsequium, consilium misere civium; legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituit; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut queramus, quomodo modo, maxime uti sanguinem nostrum, peragamus.

Ad haec, Q. Marcius respondit: si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices profisciscantur: ea misericordia atque mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, praeterea optimo cuique literas mittit: se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunae cedere, Malliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti resp. quiescit foret; neve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longè divites literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinae redditas dicebat: earum exemplum infra scriptum est.

L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, recognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit: quamlibet defensionem in consilio non statim parare: satisfacturam ex nulla consilia de culpa proponere decrevi: quae meum fidem licet vera mecum recognoscim. Injuriis, contumeliisque committas, quod, fructu laboris industriaeque vix privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserrimum causam pro mea consuetudine suscepi: non, quia et alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum et alio nominibus liberaliter Aurelia Orestilla, suis, sihaque cupis persolvere sed, quid non dignos homines domare beneficiis videbam, meque falsa suspitione alienatum esse sentiebam; hoc namque satis honestas pro meo casu spes
 reliqua

reliqua dignitatis conservanda sum scirens. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi videri parari: hunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trade: eam ab injuria defendam, per liberos suos rogaris: bene.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum viciniam antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Manlium hostes judicat; ceteram multitudinē diem statuit, ante quam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis: præterea, decernit, uti consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile visum est: cui cum ad octasum ab ortu solis omnia domita armis parent, domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent; fuere tamen cives, qui seque, remque publicam obstinatis animis perditum irent: namque, duobus senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjunctionem patefecerat, neque ex castris Catilinæ, quisquam omnium discesserat: tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat: neque solum illis aliena mens erat, qui confecti conjunctionis fuerant, sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incorpæ probabat: id ad eum more suo videbatur facere, nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes, ea vero præceps ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probo, atque petulantia maxime præstabant; item alii, per dedecora, patrimonii amissis; postremo omnes,

omnes quos flagitium, aut facinus domo expul-
 levat, hi Romam, sicuti in seminam, conflue-
 rant: dein multi, memores Sullanae victoriae, quod
 ex gregariis militibus alios senatores videbant,
 alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ata-
 tem agerent, sibi quisque, si in armis fuisset, ex
 victoria talia sperabatur: praeterea juvenus quae in
 agris manuum mercede inopiam toleraverat, pri-
 vatis atque publicis largitionibus excitata, urbanum
 etiam ingrato labori pertulerat: em, atque alios
 omnis malum publicum alebat: quo minus mi-
 randum est, homines egentis, malis moribus, ma-
 xima spe, reipubl. iuxta ac sibi consuluisse: prae-
 terea quorum, victoria Sulla, parentes proscripti,
 bona erepta, jus libertatis imminutum erat, haud
 sane alio animo belli eventum expectabant: ad
 hoc, quicumque aliarum, atque senatus, partium
 erant, concutari rempublic. quam minus valere
 ipsi malebant: id adeo malum multos post annos
 in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pom-
 peio, & M. Craiso coe, tribunitia potestas re-
 stituta est; homines adolecentes, summam pote-
 statem nacti, quibus aetas, animusque ferax erat,
 corpore, senatum criminando, plebem exagitare;
 dein largiundo, atque pollicitando magis incen-
 dere: ita ipsi clari, potentesque fieri: contra eos
 summa ope nitentibus pleraque nobilitas, senatus
 sub specie, pro sua magnitudine: namque uti pau-
 cis verum absolvam, per illa tempora quicumque
 rempublic. agitavere, honestis nominibus, alii,
 sicuti jura populi defenderent; pars, quo senatus
 auctoritas maxuma foret, bonum publicum si-
 mulantes, pro sua quisque potentia certabant:
 neque illis modestia, neque modus contentionis
 erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.
 Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum mari-
 timum, atque Mithridaticum missus est; plebis
 opes imminuta; paucorum potentia crevit: hi
 magistratus, provincias, aliaque omnia tenere:
 ipsi inani, florentes, sine metu aetatem agere,
 ceteroque

ceterosque judiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata est, verus certamen animos eorum arrexerit: quod si primo praelio Catilina superior, aut æqua manu discessisset, profecto magna clades, atque calamitas tempus oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset: quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjunctionem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt: in his erat Fulvius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cuiuscumque modi genus hominum, quod modousui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirar; eoque, si possit impellat ad societatem belli; existumans publice, privatimque ære alieno oppressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negorians erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus causam, requirere cepit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de avaritia magistratum, accusare senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseris suis remedium mortem expectare: *At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit; Allobroges, in spem maximam adducti, Umbrenum orare, uti sui miseretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum

D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neq;
 aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Bru-
 tus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accessit,
 quo maior auctoritas sermoni inesset: eo periente
 conjurationem aperit: nominat socios, præterea
 multos cujusq; generis innoxios, quo legatis ani-
 mus amplior esset; dein eos, pollicitos operam suam,
 domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum
 habuere, quidam consilii caperent. In altera parte
 erat res alienum, studium belli, magna merces in spe
 victoria: at in altera majores opes, tuta consilia, pro-
 incerta spe certa premia. Hæc illis volventibus,
 tandem vicit fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sanga,
 cujus patrocinio civitas plurimum utebatur, rem
 omnes, uti cognoverant, aperit. Cicero, per San-
 gam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium con-
 jurationis vehementer simulent; ceteros adeant;
 bene polliceantur; dentque operam, ut eos quam
 maxime manifestos habeant. Iisdem fere temporibus,
 in Gallia citeriore, atque ulteriore, item in agro
 Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namq; illi, quos
 ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per
 dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis,
 armorum, atque telorum portationibus, festinando,
 agitando omnia, plus timoris, quam periculi effe-
 cerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer
 prætor, ex sociis causa cognita, in vincula con-
 jecerat; item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei
 provincie legatus præerat. At Romæ Lentulus cum
 ceteris, qui principes conjurationis erant, para-
 tis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti
 cum Catilina in agrum Fufulanum cum exercitu
 venisset. L. Bestia tribunus pl. concione habita,
 quereretur de actionibus Ciceronis, bellicque gra-
 vissimi invidiam optimo consuli imponeret; eo
 signo, proxima nocte cetera multitudo conjuratio-
 nis suum quisque negotium exequeretur. Sed ea
 divisa hæc modo dicebantur: Statilius, & Gabinus
 uti cum magna manu duodecim simul opportuna
 loca urbis incenderent, quo tumultu facilius aditus

ad consulem, ceterosque, quibus insidie parabantur, fieret: Cethegus Cicronis janua obfederet, eumque, ut aggredere: ut alius autem alius; sed filii familiares, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, eade, & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumpere. Inter hæc parata, atque decreta Cethegus semper querebatur de ignavia sociorum illorum, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates contempere; factio, non consulto, in tali periculo opus esse: sed, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, imperum in curiam facturum: natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat, sed Allo, ex præcepto Cic. per Gab. ceteros conveniunt: ab Len. Ceth. Stat. item Cass. postulavit, iurjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse: ceteri nihil suspicantes dant: Cass. semet eo brevi venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Len. cum his T. Volturtium quendam Crotoniensem mittit; ut Allobroges, prius quam domum pergerent cum Cat. data atque accepta fide, societatem confirmarent: ipse Volturtio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est:

Qui sis, ex eo, quem ad te mihi cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris, servitum esse: consideres, quid tunc cives possint; auxiliam petas ab omnibus, citum ab infamis.

Ad hoc, mandata verbis datum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio servitia repudiet: in urbe parata esse, quæ iussu: ne cunctare ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edocuit L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Milvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, ex pugra gratia mittebantur: cetera, uti factio opus sit, tragent. Homines militares, sine tumultu præsidio collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Volturtio ve-

nere, simul utrimq; clamor exortus est, Galli, cito cognito consilio, sine mora prætoribus se tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio se à multitudine defendit; dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinū obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac vitæ dissidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios consulei declarantur: at illū ingens cura atq; lætitia simul occupavere: conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptā esse: porro autē anxius erat in maximo scelere tantis civibus deprehensis: quid factū opus esset; penam illorum sibi oneri, impunitatem perdenda reipublica fore: rigitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lent. Cereb. Stat. Gab. itemq; Cep. Tarracinensem; qui in apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat: ceteri sine mora veniunt. Ceparius, paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex urbe profugerat. Consul Len. quod prætor erat, ipse manutens in senatum perducit; reliquos cum custodibus in eadem concordia venire jubet: eo senatum advocat, magnaue frequentia ejus ordinis Volturtium cum legatis introducit; Flaccū prætorē scriiniam cum litteris, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Volturtius interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de causa, consilii habuisset; primo fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione; post, ubi sile publica dicere jussus est; omnia uti gesta erāt, aperit: se paucis ante diebus à Gabinio, & Ceparrio socium ascitum: nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargureium, multos præterea in eā conjuratione esse: eadē Galli facentur: at Len. dissimulantē coarguit, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibyllinis, Regnū Romæ tribus Corneliiis portendi: Cinnā, atq; Sullam antea; se tertium esse: cui sacra foret urbis potiri; præterea, ab incendio Capitolio illum esse vigesimum annum, quem saepe ex prodigiis

gis haruspices respondissent bello civili eruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, abdicato magistratu, Lentulus, itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. itaque Lentulus P. Lentulo Spithæri, qui tum adilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cafari, Gabinus M. Crasso, Ceparius (nam in paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida rerum novarum nimis bello savebat, mutata mente Catilinae consilia execrari, Ciceronem ad calum tollere, velut ex servitute erepta, gaudium atque letitiam agitabat. Namq; alia belli facinorosa præda magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidem L. Tarquinius ad senatum adductus erat: quem ad Cavilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is cum se diceret & conjuratione indicaturum, si fides publica data esset; iussus à consule, quæ sciret, ediscere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cade bonorum, de itinere hostium, senatum edoce: præterea se missum à M. Crasso, qui Catilinae nunciaret, ne cum Lentulus, & Cethegus, aliiq; ex conjuratione deprehensi tererent; eoq; magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crasum nominavit, hominem nobilem, maximis divitiis, summa potentia; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quàm exagrandæ, videbatur, pleriq; Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant, indicem falsum esse; deq; ea re postulant uti referatur. Itaq; Cicerone consulente, frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumq; in vinculis retinendum; neq; amplius potestatem faciendam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tam à

rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existima-
 rent, indicium illud à P. Autronio machinatum :
 qui sicilius, appellato Crasso, per societatem peri-
 culi reliquos illius potentia terret. Alii Tarquini-
 um à Cicerone immissu aiebant, ne Crassus, more
 suo, suscepto malorum patrocinio, rempub. conur-
 barer. Ipsum Crassum ego postea per licentem audiui,
 tantum illam contumeliam sibi ab Cicerone impos-
 itam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, & C. Piso
 neque gratia neque precibus, neque precio Ciceronem
 impellere quivere, uti per Allobroges, aut alium
 indicem C. Caesar falso nominaretur. Nam uterque
 cum illo gravis inimicitias exercebant; Piso op-
 pugnat in iudicio reperundarum, propter cuiusdā
 transpadani supplicium injustum; Catulus, ex pe-
 titione pontificatus odio incensus; quod, extrema
 aetate, maximis honoribus usus, ab adolescente
 Caesare victus discesserat. Res autem opportuna vide-
 batur; quod is, privatim egregia liberalitate, pub-
 lica maximis muneribus, grandem pecuniam debebat.
 Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere ne-
 queunt, ipsi singillatim circumveniendo, atque emen-
 dendo quae se ex Volturris, aut Allobrogibus au-
 disse dicerent, magnam illi invidiam conflagrant;
 usque adeo uti nonnulli equites R. qui praesidii causa
 cum telis erant circum eadem Concordiam, seu peri-
 culi magnitudine, seu animi mobilitate impulsī,
 quo studium suum in remp. clarius esset, egredi-
 enti ex senatu Caesari gladio minitarentur. Dum
 hic in senatu aguntur, & dum legati Allobrogum,
 & T. Vol. comprobato eorum indicio, praemia de-
 terminant: liberti, & pauci ex clientibus Lentuli,
 per versus itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad
 eum eripiendum sollicitabant; partim exquirebant duces
 multitudinis, qui precio rempub. vexari solici erant.
 Ceterum autem per nuncios familiam, usque libertos suos,
 & filios, & exercitatos in audaciam, orabat, uti, grege
 facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ex-
 parari cognovit, dispositis praesidiis, uti res atque
 tempus moneretur, convocato senatu refert, quid de

his fieri placeat, qui in custodiâ traditi erant : sed eos paulo ante frequens senatus judicaverat contra remp. fecisse : tum D. Junius Silanus, primus sententiâ rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & preterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Anicio, si reprehensâ forent, supplicis sumendâ decreverat : itq; postea, permotus oratione C. Caesaris, pedibus in sententiâ Ti. Neronis iturum se dixerat : quod de ea re, prâsidiis additis, referendum censuerat. Sed Caesar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiâ a consule, hujusmodi verba locutus est.

Omnis homines, P. C. qui de rebus dubiis consultare, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacui esse daret, haud facile animas verum providet, ubi illi officium, neq; quisquam omniam lubidini simul & usui parat : ubi intenderis ingenui, valet : si lubido possidet, ea dominatur ; animus nihil valet, Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsâ, male consuluerint : sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, velle atq; ordine fecere. Belli Macedonici, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiensium civitas, magno, atque magnifico, quæ populi R. opibus creverat infido, atq; adversa nobis fuit : sed postquâ, bello confecto, de Rhodiis cum nâ esset, majores nostri, ne quis divitiarum in grege, quâ injuria bellû in æquâ diceret, impunitos eos dimittere : item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses : & in pace, & per inducias multa nefanda facinora fecissent, nunquâ ipsi per occasionem talia fecere : in grege, quod se dignum foret, quâ quod in illos jure fieri possit, quereret. Hoc vobis providendû est P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli & ceterorû scelus, quam vestra dignitas, seu magis ira vestra, quâ fames, consuetudo. Nam si digna pena pro fallaciis reperitur, non consilium approbo : si in magnitudo sceleris omniâ ingenia vasuperat, illi utendû censet, quæ legibus comparata sunt. Plurimq; eorum, qui ante nos sententias dixerunt, compositæ atq; magnificæ casum reipub. miserati sunt : quæ

que belli sevitia esset, quæ villis atque domibus
 vivere, capivirgines, patres, divellere liberos à parentibus
 complexus, matres familiaresque pati, quæ villarum ac co-
 litibusque; sana, atque sanas expulsi; cadere, occi-
 di fieri; postremo armis; cadaveribus, cruribus, atque
 cuncta omnia complevi. Sed, per deum immortalis, quæ
 illa oratio peritima? an, uti vos infestis conju-
 rationibus faceret? sed, quæ res tanta, atque tam
 atrox non permovit eum oratio accendit. Non ita est
 neque, cuiquam mortalium injuria sue parva videtur:
 morti non gravium equo habere: sed alia ab eis licen-
 tia sit. P. C. qui demissi in obscuram vitam agunt, si
 quid iracundia deliquit, pauci sciunt; fama, atque
 fortuna eorum parces sunt: qui magno imperio præ-
 diti, in excelsis acutè agunt, eorum nulla cunctis mor-
 tales novere. Ita in maxima fortuna nimis licentia
 est, neque sustinere, neque dedisse, sed minime irasci de-
 cet. Quæ apud alios iracundia dicitur, et in imperio
 superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic
 existimam: P. C. omnis cruciatum minores, quam facinus
 illorum, esse: sed plerique mortales postrema memine-
 re; et in hominibus impiis scelus eorum oblitum, de
 pace differunt, si ea paulo severius fuerit. D. Silanum,
 virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixeris,
 studio reip. didisse, neque illum in tanta re gratiam,
 aut inimicitiam excutere: eos morer, eamque modestiam
 viri cogitavi. Verum sententia ejus mihi non crudelis,
 (quid enim in talibus homines crudele fieri possit?) sed
 aliena à rep. misera videtur. Nam prosiho aut metus,
 aut injuria te subegit, Silane, consuevit designatum,
 genus pene et vultu discernere. De timore, supero ca-
 menum est discedere, eam præsentis diligentia clarissimè
 viri consulis, tanta præsidii: sunt in armis. De patre,
 possunt quidem dii ere id quod res habet in lullu, et
 misericordiam mortem æquum, etiam requiem, non cruciatum,
 esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra
 neque cura, neque gaudio licet esse. Sed, per deum im-
 mortalis, quæ molrem in sententiâ non addidisti, ut
 primo verberibus in eos animadverteretur? an, quia
 lex Pœnia vetas? at alie leges item condemnatis ci-

viliū non animū eripi, sed exiliū permitti iubent:
 an quia gravius est verberari, quam necari? quid
 autē actūbum, aut nimis grave est in homines tanti
 facinorosi convulsi? sin, quia levius est: qui convenis
 in minore negotia legem observare, cum eam in maiore
 neglexeris? At enim quā reprehendat, quod in par-
 ricidā reipub. decretū eris? tempus, dies, fortanā,
 cuius libidogenitū moderatur: illi merito occi-
 dat, quicquid evenerit: ceterū vos P. C. quid in alios
 statuat, considerate: omnia mala exempla ex bonis
 institis orta sunt: sed, ut imperium ad ignaros, aut
 minus bonos pervenis, novum illud exemplum ab di-
 gnis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfe-
 rat. Lacedæmoniū, devillis Atheniensibus, triginta
 viros imposuere, qui tempus, traherent. Hi primo
 capere possunt quemq;, & omnium invisum indi-
 gnatum necare: et populus letari, & merito dicere
 fieri possi, ubi paulatim licentia crevit, juxta bonos
 & malos libelliose interficere, ceteros metu terreat:
 ita civitatem, servitute oppressa, stultæ letitiæ graves
 penas dedit. Nostra memoria villor Sulla, cum Da-
 masippum, & alios hujusmodi, qui malo reipub. cre-
 verant, jugulari jussit, quis non saltem ejus lauda-
 bat? Homines sceleratos, & fallissimos, qui seditionibus
 temp. exagitaverant, merito necatos aiebant. Sed ea
 res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisq;
 domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimen-
 tum alicujus concupiverat, dabat operam, ut in
 proscriptorū numero esset. Ita illi, quibz Damasippi
 mors letitiæ fuerat, paulo post ipsi trahabantur neq;
 prius suis jugulanti suis, quam Sulla omnia suis di-
 vitis explevit. Atque ego hoc non in M. Tulio, neq;
 in temporibus veter. Sed in magnâ civitate multa
 & varia ingenia sunt: potest alio tempore, alio cen-
 sale, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid
 pro vero creari. Ut hoc exemplo, per finatū decretū,
 consul gladium eduxeris, quis illi finem statuet, aut
 aut quis moderabitur? Majoris nostri P. C. neque
 consilis, neque audaciæ umquam egreger neque s. per-
 dia obstat, quā minus inflata alieno si modo proba-
 erant,

erant, imitarentur. *Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscanis plerumque sumptarent: postremo, quid aliique apud sceleris, aut castus idem videbatur, cum summo studio domi exquirebant: et imitari, quam invidere bonis, malebant.* Sed eodem illo tempore Graciae morem imitari, verberibus animadvertabant in civis, de condemnatis summam supplicium sumebant. Postquam res publica soluta, et multitudinis civium fallaces volentes, circumvenire innocentes, alia hujusmodi fieri cupere: tunc lex Porcia, atque leges parvae sanctique legibus consilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quo minus consilium novum caperetur, in primis magnam puto. Præfelli videtur, atque sapientia major in illis fuit, quæ per viam opibus tantum imperium fecerit, quam in nobis, qui eadem parva viæ retinemus. Plures igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinae? minime: sed ita censis, paucis eorum pecunias, ipsos in vinculis habentes per municipia, quæ maxima opibus valent: ne quis de his postea ad finem referat, neve cum populo agat: qui aliter fore vult, si natum existimaret, cum contra rem, et salutem omnium scilicet.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri verba, alius alii varie assentiebantur: ac M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujusmodi orationem habuit.

Longe mihi alienum est P. C. cum res atque pericula non solum consilio, et cum sententia nonnullorum maxime ipse cepit: illi mihi differunt videntur de periculo etiam, qui patriæ, parentibus, amicis, atque sociis suis bellum parare: res autem muner, cavere ob illis magis, quam, quid in illos sentiamus, consulere. Nam cetera malis factis tum perscrutare, ubi facta sunt: hoc, nisi provideris, ne accidat, ubi evenit, frustra iudicia impleret. Cæpta verbo, nihil sit reliqui villis. Sed, per deos immortales, vos ego oppello, quod semper domos, villas, signa, tabulas vestras plures, quam respublicæ fecistis: si ista cuncta summi modis fiat, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris

otium praevaluit : expurgistimini aliquando, et
 persistite in nihil. Non agitur de velligalibus, non de
 facinororum iniuriis : libertas, et anima nostra in dubio
 est. Saepe numero P. C. multa verba inbecillitate fecit :
 saepe de luxuria, atque avaritia nostrorum civium
 quaestus sum : multo, quae mihi ista causa adversos
 habeo : qui mihi atque animo meo nullum numquam
 delictum gratiam fecissem, haud facile alterius libidini
 meae fallae condemnarem, sed ea tamen si vos parvi pen-
 detis, etiam res, si una erat : opulentiae negligen-
 tiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonis ne, an
 malis moribus vivamus ; neque quantum, aut quam
 magnificum imperium populi R. sit ; sed, haec cujus-
 cunque moris valentur, nostra, an, nobiscum una,
 vestigia futura sint. Hinc mihi quisquam mansuetu-
 dinem, et misericordiam nominat? Jam pridem equi-
 dem nos vera verum vocabula amissimus : quis, bona
 cliviana largiri, liberalitas ; malorum rerum audacia,
 fortitudo vocatur ; eo res, in extremo sita est. Sine
 fave, quoniam ita se mihi habent, liberales ex faci-
 orum fortunae sunt misericordes in furibus avaris : ne
 illi sanguinem nostrum largiantur : et, dum prius
 felicitate parcunt, boni omnino perditum eant. Bene,
 et compote C. Caesar pulchre ante in beccordine de vi-
 ta, et morte differuit, credo falsa existimans ea, quae
 de inferis meminerantur, divos se iturum malos à bonis
 ita tetra, inculta, sorda, atque formidulosa habere :
 itaque consuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per
 municipia in custodiis habendos ; videlicet, ne, si Ro-
 mae sint, aut à popularibus conjurationibus condu-
 ctum per vim eripiuntur. Quasi vero mali, atque stultissimi
 Lentum modo in urbe, et non per totam Italiam sint ;
 aut non ibi plus possit audacia, nisi ad defendendum
 opes minores sunt, quare vanum equidem hoc consili-
 um est, si periculum ex illis mutatur : sit in tantis
 omnium metu solus non timet ; eo magis refert, ut
 mihi, atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo,
 ceterisque statutis ; pro certo habetote, vos simul de
 exercitu Castilione et de omnibus conjuratis decernere
 quanto vos altius ea agitis ; tanto illi animos
 infirmior

infirmior eris, si periculum nostrum vel languere videris
 iam omnes se vocis a leuiss. Nolite exilium, ma-
 jores nostros armis rempu, ex parua magnam fecisse.
 Si ita res esset, multo pulcherrum in eam nos habe-
 remus: quippe siciliam, atq, aruam, praeter ea armu-
 rum, atq, equorum maior copia nobis, quam illis est.
 Sed alia sunt, quae illi magnas fecerunt, quae nobis
 nulli sunt: domi indolentia, solis iustum imperium;
 aruam in consulenda liber, neq, delicta, neq, subditi
 animam. Pro his nos habemus luxuriam, atq, a-
 ritiam; publice opulentiam, privatam opulentiam; lau-
 dantur diuitiae, sequuntur inuicem: inter bonas &
 males distinctionem nullam: omnia virtutis premia am-
 bitio possidet. Neque mirum, ubi vos separatim sibi
 quisque consilium capitis, ubi domi voluptas haec, hic
 praetiae, aut gratiae seruitur, co sit ut impetus fiat in
 uerum tempus. Sed ego haec omittam. Coniuratore
 ciues nullissimi patriam inuadere. Gall cum gen-
 tum, infestissimum hominem Romano, a libel non arces-
 sunt: dux uisum cum excubis supra caput est. Vos
 cum illam uicem nunc, & duritatem, quid inter arma
 deprehensis habetis, facilius? Misere: mihi, con-
 so. Delinquere homines adolescentulis per amicitiam
 atque etiam armis dimittitis: nulli uobis man-
 suetudo, & misericordia, si illi arma copiant, in ui-
 sariam uertit. Se licet res ipsa aspera est, sed uos non
 timetis eam: imo uere maxime, sed inertia &
 molitia animi, alius a'ium expellentes nullamini,
 uidelicet diis in natalibus conspici, quibus temp. in
 maximis saepe periculis seruauere. Non uotis, neq;
 supplicis maluribus auxilium decem parantur: uo-
 gilando, atendo homines consueuere, prospere omnia co-
 dunt ubi fortis die tute, atque ignauie audidit;
 nequiquam deus impleret: iras, infestique sunt. Apud
 maiores nostros A. Manlius Torquatus bella
 Galla uisum suum, quid in contra imperium in ho-
 stem pugnatu erat, in eam iussit: atque ille egregius
 adolescenti iunad carere seruiliu locis morte parat de-
 dit. Vos de crudelissimis parricidis quid statuitis,
 nullamini? uisibile uita cetera carum uisum se libi
 obstat.

est. Verum parci dignitati Lentuli, si ipsi pudicitiae, si fame suae, si diis, aut hominibus non ulla peperit: ignoscere Cethegi adolescentiae, nisi iterum iam patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabiis, Statiliis, Cepariis loquar? quibus si quidquam penitus iniuriam fuisset, non ea consilia de rep. baluissent. Postremo, P. C. si melioris peccato locus esset, facile pateret vos ipsa se corrigi, quamquam verba contemnis: sed undique circumventi sumus: Castilina cum exercitu faucibus urget: alia intra muros, atque ex sinu urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quo magis properandum est. Quia et ita ego censeo: cum nefario consilio seditio-rum civium resp. in maxima pericula veneris, huiusmodi T. Volturii, & legatorum Allobrogum convelli, confectique sint, eadem, incendia: aliique, sed a atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse, de confesit, sicuti de manifestis rerum capitalium, morte misitum supplicium sumendam.

Postquam Cato assedit, consulares omnes, utique senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi ad eandem ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum sit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quae populus Rom. domi, militiaeque, mari, atque terra praecleara facinora fecit, forte lubet attendere, quae res maxime tanta negotia sustinuisse. Sciebam sepevnum: o parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, saepe fortuna violentiam tolerasse: facinorosa Graecorum, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa agitant, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desid. civitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratum vitia sustentabat; ac, sicuti effera parvum, multis tempestatibus haud late quisquam

Romæ virtute magnus fuit: sed, memoria mea,
 ingenti virtute, diversis moribus, fuere viri duo,
 M. Cato, & C. Cæsar: quos, quoniam res oboculerat,
 silentio præterire non fuit consilium, quin utrius-
 que naturam, & mores, quantum ingenio possem,
 aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope
 æqualia fueret: magnitudo animi par, item gloria,
 sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia ma-
 gnus habebatur: integritate vitæ Cato: ille man-
 suetudine, & misericordia cærus factus: huic seve-
 ritas dignitatem addiderat. Cæsar, dando suble-
 vando, ignoscendo: Cato nihil largiendo gloriam
 adeptus est: in altero miseris perflugium: in altero
 malis perniciēs: illius facilitas, hujus constantia lau-
 dabatur: postremo Cæsar in animum induxerat,
 laborare, vigilare: negotiis amicorum intentus,
 sua negligere: nihil denegare, quod dono dignum
 esset: sibi magnum imperium, exercitum, bellum
 eorum exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At
 Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime
 severitatis erat. Non divitiis cum divite, neque
 factione cum factione: sed cum strenuo virtute,
 cum modesto pudore, cum innocēte abstinentia cer-
 tibat: esse, quam videri, bonus maluit: ita, quo
 minus gloriam petebat, eo magis adsequebatur.
 Postquam uti dixi, senatus in Catoni sententiam
 discessit, consul optimum factu ratus, noctem, qua
 instabat, ante capere, ne quid eo spatio novaretur,
 triumvros, quæ supplicium postulabat, parare jo-
 bet: ipse, præditiis dispositis, Lentulum in carce-
 rem deducit: item sic ceteris per prætores. Est in
 carcere locus, quod Tullianū appellatur, ubi pau-
 lum ascenderis ad lavam, circiter x. pedes hu-
 mi depressus: cum munione undiq; parietes, atque
 insuper camera lapideis fornicibus vinclia: sed in-
 cultu, tenebris, odore: sorda, atque terribilis ejus
 facies. In eum locum postquam demissus Lentulus,
 vindices rerum capitalium, quibus præceptū erat,
 isque ungulam fregere. Ita ille patricius, ex gente
 clarissima Corneliorum, qui consulare imperium:

Romæ

Romæ habuerat, dignum moribus, fastisque suis exitū vitæ invenit. De Cethego, Statilio Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones instituit; cohortes pro numero militum completi dein, uti quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio legiones numero hominum expleverat: cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militibus armis instructa: ceteri, uti quemque casus armaverat, spatos, aut lanceas, alii præcutas fides portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modo ad urbem, modo in Galliam versus castra movere, hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ loci incepta patravissent. Interca servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul aliterum suis rationibus videri, causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra nuntius pervenit, Romæ conjurationem patefactam, de Lentulo, & Cethego, ceterisque, quos supra memoravi, supplicium sumptum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerū studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis aperiens magnis itineribus in agrum Piccolentensem abducit, eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam. Atque Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præfidebat ex difficultate iterum eadem illa existimans, quoniam supra diximus, Catilinā agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit castra propere movit, ac sub ipsi radicibus montium confedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longe aberat, utpote, qui magno exercitu locis æquioribus expeditus in sequebatur. Sed Catilina, postquam vidit montibus, atque copiis hostium

sele clausam, in urbe res adversas, neq; fuga, neq; praesidium ullam spem; optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum confligere. Itaque concione advocata, huiuscemodi orationem habuit.

Comperitum ego habeo, milites verba viris virtutem non addere, neque ex ignavo strenuum, neque sortem ex timido extrahi oratione imperatoris fieri. Quanta cujuscunque animi audacia natura, aut meritis in se, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequiloquam luctare: timor animi auri ut officit. Sed ego vos, quo paucis monerem, adverteo; simul uti causam consilii mei speritem. Scitis equidem, milites, sacerdos, atq; ignavia Lentuli, quantam ipsi, nobisque cladem attulerit; quocumque modo, dum ex urbe praesidia opperire, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quoniam loco res nostra sit, juxta mecum omnes intelligite. Exercitus bipartitus duo, unus ab urbe, alter à Gallia obstat: duntaxat in his locis est, si maxime animus ferat, frumentum atque aliarum rerum egressum prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, uti fieri, atq; parato animo fieri: & cum prolium incipitis, meministis, uti divitias, ducum gloriam, praeterea libertatem, atq; patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commotus abunde, municipia, atque coloniae patebunt: sin metu effricimus, eadem illa advertea sunt, neq; licet, neque amicum quisquam tegeret, quoniam arma non texerint. Praeterea, milites, non eas illi, & illis necessitudo impendit. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacuum est pro potentia paucorum pugnare, quo audacitas arguenda, memores pristinae virtutis. Licet vobis cum summa turpitudine in exilio vitam agere: potuistis non nulli Romae, amissis bonis, alienas opes expellere: quia illa feda, atque intoleranda viris videbantur, hinc sequi decrevistis. Si haec relinquere vultis audacia opus est. Nemo, nisi vultor pace belli moratur. Nam, in fuga, salutem sperare, dum arma quibus co-

qui regitur, ab hostibus occideretur; ea vero dementia est. Semper in periculis maximum est periculum, qui maximum timeant: audacia pro muro habetur, cum vos confidatis, milites; et cum fallax vestra astant: magna me spes villoria tenet. Animus, etas, pietas vestra me hortantur; praeter ea necessitas, quae etiam timidus fortis facit: nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibens angustia loci. Quod si virtuti vestrae fortuna inviderit, cavete, ne inulsi animam amittatis; non capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, creentur atque lassitiam villoriam hostibus relinquatis.

Hac ubi dixit, paululum commoratus, signa canere jubet: atque instructos ordines in locum equum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, ex quo periculo, animus amplius esset, ipse prodes exercitum pro loco, atque copias instruit. Nam uti planities erat inter sinistros montis, & ab dextera rupes aspera, ad hoc cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis artius collocat. Ab his centuriones omnis & evocatos, praeter ea ex gregariis militibus optime quemque armatum in primam aciem subducit. C. Mallium in dextra, Falulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum liberis, & calonibus propter aquilam affilic; quibus bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus ager quod praelio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripseras, in fronte, post caeterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equos circumiens, unumquemque nominans, appellat hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones, inferret, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis cernere. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribuit, aut praefectus, aut legatus, aut praetor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerumque ipsos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum datur,

dar cohortes paulatim incedere jubet : idem facit
 hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde
 a fectentariis praelium committi posset ; maximo
 clamore, infestis signis concurrunt ; pila omittunt ;
 gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis me-
 mores, cominus acriter instare, illi haud timidi
 resistunt : maxuma vi certatur. Interea Catilina
 cum expeditis in prima acie versariis laborantibus
 succurrere : integros per saucios accersere : omnia
 providere : malum ipse pugnare, saepe hostem se-
 rere : strenui militis, & beni imperatoris officia
 simul exsequatur. Petreius, ubi videt Catilinam
 contra, ac ratus erat, magna vi tendere ; cohoe-
 rem penthoriam in medios hostis inducit ; eosque
 perturbatos, atque alios alibi resistentes, inter-
 ficit : deinde utrumque ex lateribus ceteros aggre-
 ditur. Mallius, & Fulvius in primis pugnantes
 cadunt. Postquam suas copias, seque cum paucis
 reliquum videt Catilina ; memor generis, atque
 pristinae dignitatis suae, in confertissimos ho-
 stes incurrit, ibique pugnans confositur. Sed,
 confecto praelio, tum vero cerneret quanta auda-
 cia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Cati-
 linae. Nam sere, quem quisque vivus pugnando
 loci ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat.
 Pauci autem, quos medica cohors penthorica dissecerat
 paulo diversius, sed omnes tamen adversis vulne-
 ribus, conciderant. Catilina vero longe à suis in-
 ter hostium cadavera repertus est : paululum eti-
 am spirans, ferociamque animi, quam habuerat
 vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia,
 neque in praelio, neque in fuga quisquam civis in-
 genus captus est. Ita cunctis suis, hostiumque vi-
 ta jura repercerant. Neque tamen exercitus po-
 puli R. laetam, aut incruentam victoriam adeptus
 erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat
 in praelio, aut graviter vulneratus discesserat.
 Multi autem, qui è castris visendi, aut spoliandi
 gratia procefferant, volventes hostilia cadavera,
 amicum alii, patri hospitem, aut cognatum reperti-
 ebant.

ebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscere-
 rent. Ita varie per omnem exercitum letitia, mater,
 ludus, atque gaudia agitabantur.

C. SALUSTII
 CRISPI
 JUGURTHA,
 SIVE
 BELLUM JUGURTHINUM.

Allo queritur de naturæ suæ genus ha-
 manum, quod imbecille, atque avi-
Fbrevis, forte potius, quam virtute, re-
 gatur. Nam contra reputando, neque
 majus aliud, neque præstabilius inve-
 nias; magisque naturæ industriam hominum, quam
 vim, aut tempus deesse. Sed dux, atque impera-
 tor viæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriæ
 virtutis viâ grassatur, abunde polleat potentique. &
 clarus est, neque fortuna eger; quippe quæ probi-
 tatem, industriam, aliasque artis bonas neque dare,
 neque eripere cuiquam potest. sin capta prævis eu-
 podiis, ad inertis, & voluptates corporis per sum-
 mus est pernicioſa lubricine paulisper usus: ubi
 per ſocordiam vitæ, tempus, ingenium defluere,
 naturæ infirmitas accusatur: suam quique culpam
 a ſociis ad negotia transferunt. Quod si hominibus
 humanarum rerum tanta cura eſſet, quanto studio
 aliena, ac nihil profutura, multum etiam pericu-
 loſa petunt: neque regerentur magis, quam rege-
 rent caſus; & eò magnitudinis procederent, ubi
 pro mortalibus, gloria æterni fierent. Nam uti ge-
 nus hominum compositum ex corpore, & anima eſt
 ita res cunctæ, studiaque omnia noſtra, corporis
 alia, alia animi natura ſequitur. Igitur perſpecta
 facies,

facies, magnæ divitiæ, ad hoc vis corporis, & alia
 omnia hujusmodi brevi dilabuntur; at ingenui
 egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt:
 postremo, corporis & formæ bonorum, uti incitū,
 & suis est; omniaque orta occidunt, & aucta se-
 nescunt: animus incorruptus, æternus, rectior hu-
 mani generis, agit atque habet cuncta, neque ipse
 habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda
 est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque
 ignaviam statem agunt: ceterum ingenium, quo
 neque melius, neq; amplius aliud in natura mor-
 talium est, inculcu atq; locordia respicere simunt;
 cum præsertim tam multa, variazq; sint artes animi,
 quibus summa claritudo paratur. Verum ex his
 magistratus, & imperia, postremo, omnis cura re-
 rum publicarum, minime mihi hac tempestate
 cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos
 datur; neque illi, quibus per fraudem jus suis, iustis,
 aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere
 patriam, aut parentes, quamquam & possis, & de-
 dicta corrigas; tamen importunum est: cum præ-
 sertim omnes rerum mutationes eadem, fugam,
 aliaque hostilia portendant: frustra autem niri,
 neq; aliud, se fatigando, nisi odium querere, ex-
 trema dementiæ est: nisi forte quem inhonesta &
 perniciofa habido tenet, potentis paucorum decus
 atq; libertatem suam gratificari. Ceterum ex aliis
 negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno
 usus est memoria rerum gestarum: cupis de vir-
 tute quia multi dicere, prætereundum puto: simul,
 ne per insolentiam quis existimet memet studium
 meum laudando exollere. Atque ego credo fore,
 qui, quia dicerem procul à repub. statem agere,
 tanto tamque utili labori meo nomen inertie im-
 ponant: cetero, quibus maxima industria videtur,
 salutare plebem, & convivis gratiam querere.
 Qui si reputaverint, & quibus ego temporibus ma-
 gistratum adeptus sum; & quales viri idem asse-
 qui nequiverint; & postea, quæ genera hominum
 in senatum pervenerint: profecto existimabunt,

me magis merito, quam ignavia, iudicium animi
mutavisse; majusq; commodum ex otio meo,
quam ex aliorum negotiis, reip. venturum. Nam
sape audiui, Q. Maximum, P. Scipionem, praeterea
civitatis nostrae preclares viros solitos ita dicere;
cum majorum imagines intuerentur, vehementissi-
me sibi animum ad virtutem accendi: scilicet
non ceram illam, neque figuram tantam vim in
se habere; sed memoria rerum gestarum eam
flammam egregiis viris in pectore crescere, neque
prius sedari, quam virtus eorum famam atque glo-
riam adequaverit. At contra, qui est omnium his
moribus, quin divitiis, & sumptibus, non probi a re,
neque industria, cum majoribus suis contendat;
etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti
erant nobilitatem antevernisse, fortim, & per latro-
cinia potius, quam bonis artibus, ad imperia &
honores nituntur. Proinde quasi peritura, & con-
sularis, atque alia omnia hujusmodi per se ipsa
clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur,
ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego
liberius, aliusque processu, dum me civitatis mo-
rum piget, tractoque: nunc ad incertum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus R. cum
Jugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia
magnum & atrox, variaque victoria fuit: deinde,
quia tum primum superbia nobilitatis obviam
iturum est: quod contentio divina & humana cuncta
permiscuit, atque viciis processit; uti studiis
civilibus bellum, atque vastitas Italiae finem fa-
cerent. Sed prius quam hujusmodi rei initium
expelso, pauca supra repetam; quo, ad cognos-
cendum, omnia illustris magis, magisque in aper-
to sit. Bello Punico secundo, quo dux Cartha-
ginienfium Hannibal, post magnitudinem nomi-
nis Romani, Italiae opes maxime attulerat; Ma-
ssinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à
P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex
virtute fuit, multa & preclara rei militaris faci-
m ea fecerat: ob qua, victis Carthaginensibus, &

capio Syphace, cujus in Africa magnum, atque late
 imperium valuit, populus R. quascunque urbis &
 agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur ami-
 citia Masinisse bona atque honesta nobis permansit
 sed imperii, virique ejus, finis idem fuit. Dein Mi-
 cipfa filius regnum solum obtinuit, Mastanabale, &
 Gulussa fratribus morbo absumptis. Is Ascherbalem,
 & Mitrampfalem ex sese genuit; Jugurthamque fi-
 lium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod
 ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eo-
 dem cultu, quo liberos suos, domi habuit. Qui, ubi
 primum adolevit, pollens viribus decora facie sed
 multo maxime ingenio validus, non se luxu, neque
 intrinsece corrupendum dedit; sed, uti mos gentis
 illius est, equitare, jaculari, cursu cum aequalibus
 certare; &, cum omnis gloria anteiret, omnibus
 tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in
 venando agere; leonem atque alias feras primus,
 aut in primis ferre; plurimum facere, & minu-
 tum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipfa tam-
 en si initio letus fuerat, existumans virtutem Ju-
 gurtha regno suo gloria fore: tamen postquam
 hominem adolescentem, exacta aetate sua, & parvis
 liberis, magis magisque crescere intelligit, vehe-
 menter eo negotio permotus, multa cum animo
 suo volebat. Terrebat eum natura mortalium
 avida imperii, & princeps ad explendam animi
 cupidinem; praeterea, opportunitas sua liberorum-
 que aetatis, quae etiam mediocres viros spe praedae
 transvolare agit: ad hoc, studia Numidarum in
 Jugurtham accensa; ex quibus, si talem virum
 suis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum ori-
 retur, anxius erat. His difficultatibus circumventus
 ubi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi
 posse hominem tam acceptum popularibus, quod
 erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriae
 militaris, statuit eum obsequere periculis, & eo
 modo fortunam tentare. Igitur bello Numan-
 no Micipfa, cum populo R. equitum atque pe-
 ricum auxilia mitteret; sperans vel ostendendo
 virtutem,

virtutem, vel hostium gravia facile eum occasum, perfecit Numida, quos in Hispaniam mittebat: sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha ut erat impigro atque acti ingenio ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & mortem hostium cogeovit; mal o la bore, malisq; cura, pericula modestissime patiendo, & saepe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, uti nostris vehementer charus, Numantinis maximo terrore esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, & periculo strenuus erat, & bonus consilio: quorum alteri ex providentia timorem, alterum ex audacia remanentem adiret plerumq; solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indices amplecti, quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Hoc accedebat munificentia animi, & ingenii solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fere complures novi, atque nobiles, quibus divitiis bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Jugurtham non mediocre animom pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti subus imperio Numidia potiretur: in ipso maximam virtutem, Romae omnia venalis esse. Sed postquam Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse revocari domum decrevit: donatum, atq; laudatum magnifice pro evocione Jugurtham in pectorum adduxit ibique secreto monuit, uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi R. coleret: seu quibus largiri insuesceret, periculose à paucis emi, quid multorum esset: si permanere veller in suis artibus, ultro illi & gloriam, & regnum venturum: sin propter avaritiam pergeret, suam ipso pecunia principem casum. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsa redderet, dimisit: eorum sententia hac erat, *Jugurtha tu bello Numantino long*

maxime virtuti fuit : quam cum tibi certo filio ge-
 dus esset : nobis ad maria sua datus est : ut item
 S. P. Q. R. sit, summa spe nitentur. Tunc quidem
 pro nepote amicis gratulari cum haberet ut non a geniti-
 re, atque avo suo Massissa. Ignoti rex, ubi ea
 que fama acceperat, ex literis imperatoris ita
 esse cognovit, cum virtute, tum gratia viri per-
 motus, dedit animum suum : & Jugurtham bene-
 ficium vincere aggressus est, statimque cum adopta-
 vit, & testamento paciter cum filiis hæredem in-
 stituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, & que
 ætate confectus, cum filii suam vitam adesse intel-
 ligeret, coram amicis, & cognatis, itemque An-
 thurbale, & Hiempsale filiis, dicitur hæc hæcmodi
 verba cum Jugurtha habuisse.

Parvum ego te, Jugurtha, amissæ patre, sine spe,
 sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non
 minus me tibi, quam si genuissem, ad beneficiæ obli-
 gari : neque ea res falsam me ducit. Nam ut alia
 magna, & egregia tua omittam, novissima rediens
 Numidia, meque regnamque meum gloria ducam-
 volis, tuæque virtute nobis Romani ex amicis ami-
 cissimos fecisti : in Hispania novam familiam reno-
 tuam est : postremo, quod difficillimum inter mortales
 est, gloria levissimum viciisti. Nunc, quoniam mihi na-
 tura suam vitam facit, pro hac dextram, pro regni
 fidem meam, obsequioque, uti hoc, qui videretur per-
 pinguus, beneficiis tuis frateres sunt, hæres datus, rem
 malis alimenis adjuvare, quam sanguine consanguineos
 cavere. Non enim veritas, neque iustitiam, proposita
 regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque
 auro parare quævis : officio & fide parantur. Quis
 autem amicus, quàm frater si frater? aut quem a re-
 gnum suum invenies, si talis hostis fueris? Equidem
 ego regnum velis trade hominibus, si boni eritis : si
 mali, imbecillum. Nam certissima res patre cre-
 dunt, discordia mecum delectatur. Certum ante
 hoc te, Jugurtha, quæ ætate, & sequenti : prius es, &
 aliter quid eveniat, providere, dices. Nam in me
 certissima, qui opulentior est, quam si accipis in iure,

tamen, quia plus potest, facere videatur. Vos autem, Aiththal, & Hiempsal, colite, observate velim tam virum: imitamini viritatem, & emulamin, ne quæ mulieres liberos fuisse videatur, quam genuisse.

Ad ea Jugurtha, tamen regem sicla incursum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnifice fecerant, reguli in unum conveniunt, ut inter se de negotiis causis disciparent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferus, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextera Aiththalem adfudit; ne medius ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Deinde tamen, ut ætati concederetur, iactantia à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio discerent, Jugurtha inter alias res facit, oportere quinquaginta consilia, & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsa parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his personis annis adoptione in regnum pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ alius, quam quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu animus, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferus: statim quovis modo inceptum perficere. Primo conventum, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, singulis imperiis singulis constitui. Itaque ad utramque rem tempus determinatur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauri alius alio concedere. Sed Hiempsal in oppido Thiermida forte ejus utebatur domo, qui penitus muliere Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum clementer promissum

promissis orerat, impellique, uti tanquam suam
 domum visens erat: portarum claves adoluerimas
 parat; nam verè ad Hiempsalem referebantur:
 iterum, ubi rex postularet, se ipsum cum magna
 venturum manu. Numida mandata brevi consi-
 derat: atque, uti doctus erat, nocte Jugurtha mili-
 tes introducit. Qui postquam in aedis recipere;
 diversè regem quærit; dormientis alios, alios
 occurrentis interficere: scrutari loca abscondita
 effringere: strepitum & tumultum omnia miscere:
 cum interim Hiempsal reperitur, occultans se
 tugurio mulieris ancillæ, quæ initio pavidus, &
 ignarus loci profugerat. Numida caput ejus, uti
 iussu erant, ad Jugurtham referunt. Ceterum fama
 tanti facinoris per omnem Africam brevi divul-
 gatur: Athribalem, omnisque, qui sub Micipsæ
 imperio fuerant, metus invadit. In duas partis di-
 scedunt Numida: plures Athribalem sequuntur,
 sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha
 quam maximas potest copias armati urbis par-
 tem vi, alias voluntate imperio suo adjungit:
 anni Numidie imperare parat. Athribal, tam-
 eni Romam legatos miserat, qui senatum do-
 crerent de cæde fratris, & fortunis suis: tamen
 vetus multitudine militum, parabat armis con-
 tendere. Sed ubi rex ad certamen venit, victus ex
 castris profugit in provinciam, ac dehinc Ro-
 mam contendit. Tum Jugurtha patris consi-
 lio, postquam omni Numidia potiebatur, in otio
 facinus suum cum animo reputans, timere popu-
 lum R. neque adversus iram ejus usquam, nisi
 in avaritia nobilitatis, & pecunia sua spem ha-
 bere. Itaque, paucis diebus, cum auro argenteoque
 multo legatos Romam mittit: quis percipit, uti
 primum veteres amicos muneribus explant:
 dein novos acquirant: postremo, quemcumque
 possint largiendo parare, ut cunctentur. Sed ubi
 Romam legati venerunt, & ex precepto regis ho-
 spitibus, aliisque, quorum ea tempestate in senatu
 sollicitas pollabat, magna munera misere: tamen

commutatio incesso, ut ex maxima invidia in
gratiam & laudem sublevaris Jugurtha venires:
quorum pars spe, alii premio indultu singulari
ex senatu ambigendo evadunt, ne gravia
eum consuleretur. Igitor, ubi legati satis con-
dono, die confilio senatus utrique datur. Tum
Aithalidem hoc modo locutum accepimus.

P. C. Misissa poterit meum curiam modo proci-
pis, uti regis Numidie tantummodo precor, tu-
m calumniam meam; ceteram jam, & impo-
ritam puto vis esse: simul enim deus militem
que quoniam maxima usus est populo R. vis mihi
cognatam, vis in bonum affinium ducere: si ce-
sissem, in vestra amicitia curiam, ducam
maximam regi me habueram. Hæc proci-
pitis mecum agerem; Jugurtha, bono amicum
quæ terra sustinet, subterfugit, cunctosque im-
petro vestro, Misissa me repens, atque ad pro-
focum atque amicum populo R. regis sistam sine
omni exequit. Atque, P. C. quæ nam ex mi-
seriarum ventura eram, vellem, potius id me
quam id majorem meorum beneficia posse me à vo-
bis auxiliari petere, ac maxima debere mihi bene-
ficia à populo R. quibus non egrem; siquidem ex
si desideranda erant, audelium arceat. Sed quoniam
parum tunc se ipsa potuit esse, neque mihi in-
maxi fuit, Jugurtha qualem fuit: at vos consilio
P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, erge-
primi curi, quam inflicti. Ceteri regis, aut in-
velli in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in su-
dulce velum societatem vestram appulerunt. Va-
nitas nostra cum populo R. bello cartaginensi
amicitiam instituit, que tempore magis fides esse
quam futura petenda erat. Quorum progenies
vis P. C. miserrimum nepotum Misissa fratre
vobis auxilium petere. Si ad impericulum esse
causa haberem, prout miserrandam sortem
quod patris ante rex genere, semis, atque copio po-
tenti, nam deformetis erantem, in quo, alienum opus
capelle: tamen erat majestati populo R. potius
inferiam

lazarum; neque pati cunctasque regum per
 ducere. Verum ego in finibus epulas sum, quas
 majoris mole periculum Roma, dedit: unde pater, et
 avia mea mea vidistis expulsi. Syphacem, et
 Carthaginiensem. Vestra beneficia mihi crepta sunt.
 P. C. vos in mea injuria despoliati estis. Etenim
 miserum! ducite. Minus pater, beneficia tua
 evasisti, utique tu parum cum liberis tuis, regni-
 que participem fuisti, in pretiosum stupra tua
 exsolvas? namque namque ergo familia nostra
 quare erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga
 versabimur? Dum Carthaginienses invicem su-
 re, jura omnia secula parabantur. Illis ab latere
 et amicum perit: hoc omnis in armis erat. Post-
 quam illi perit in Africa ejecta est, lani parum
 agnoscunt: quippe, quid huius nullus erat, nisi
 si te quoniam perit. Hoc autem ex improbi-
 se Jugurtha, insulanda audacia, scelere, atque
 superbia sese offert, fratre meo, atque eripit pro-
 pinquum suo interfecit, primam regnum ejus
 lani suorum fecit: post, ubi me infamem dedit
 qui capere, nihil minus, quam vim aut bellum en-
 spullationem, in imperio vestro, sicuti videtur, exter-
 rum patria, domo, incipit, et corporum miseria
 efficit, ut ubi in tuius, quam in meo regno essim.
 Ego sic existimabam, P. C. uti predicantem audi-
 veram patrem meum, qui vestram amicitiam di-
 ligenter coleret, et malum laborem suscipere,
 certum ex certis maxime tuius esse. Quod in sa-
 miliam nostra fuit, proficit, ut in omnibus bellis ad-
 esset tuius: nec uti per omnia tuius sumus, in meum
 vestra est, P. C. Pater meo duci fratres reliquis cer-
 tiam Jugurtham in finibus suis rarus est nobis com-
 paratum fore. At certum necatus: aliter ipsi ego
 manus inquit via effugi. Quid agam? aut qui
 pretiosum infelix accedam? generis proficit curia
 exsolvas sunt: pater, uti necesse erat, nature com-
 cessit: frater, quem mirum decuit, propinquum
 per filia vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos
 ceteros meos, alium alia clades oppressit: capiti ad

Fugitiva, pars in crucem effusa, pars hostis obposita
 sunt: pavor, quoniam celsa est anima, clausi in t-
 uideis cum merore & lachryis, morte graviter vi-
 sam exigunt, diemque, que est amara, ad ea ne-
 cessaria adversa sella sunt, inclementer manent
 etiam, si quid ex imperio mali ceciderit, ut
 imperarem, P. C. quoniam pro magnitudine imperii,
 jam & injurias curas, curae esse debet. Nunc vero
 exsul patria, domus solus, etiam omnium benefa-
 ctum verum egens, quis accedam, cui quos appeli-
 dum? nationesque, antequam, qui omnes familia na-
 tione ad vestram amicitiam infestis sumus? an quo-
 rumque modo adire licet, alii non majorum meritis
 hostilia monumenta plurima sunt? an quisquam
 miseri miseris peristi, qui aliquando vobis hostis
 fuit? Populeo, Mithridate nos ita infestis, P. C.
 ne quoniam celeremur, nisi populum R. ne societatis,
 ne fœdera nova acciperemus: aliunde magna pre-
 stidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio
 fortuna mutaretur, una recidendum nobis esset. Vir-
 tute, ac diu valentibus, magni illis & copulantis
 omnia secundis, & obedientis sunt: quo facilius se-
 aliorum injurias curare licet. Tantam illud verum,
 ne quoniam privata amicitia fugitiva, partem cognita,
 transiret agat: quoniam ego audio maxime esse mihi,
 amicitie, satigare vos singulis, ne quid de adventu,
 incognita causa, fluctuatis: fingere me verbe, &
 fugam simulare, cuiusque in regem manere. Quod
 nunc nullam, cuius impio facinus in hac miseria
 propositum sum, eadem hac simulantem videam: &
 aliquando aut apud vos, aut apud dei immortalis
 verum humanitatem cura erit: nulli, qui nunc
 sollicitudine suis ferre anque preclare est, omnibus
 malis exultat impietate in parentem nostrum,
 fratris mei meum, meorumque miseriarum gravi
 partem reddat. Jam jam frater animo meo carissima,
 quoniamque illi immutatus, & unde minime de-
 cuit, vita crepta est, tamen letandum magis, quem
 diligendum partem casum tuum, diem enim regnum, sed
 fugam, tadium, exstasim, & hac omnia, que me
 premunt

peruenit. erantque cum animo simul amissis: et ego
 ipse in tanta ira a se dissipatus, pulsus ex patria
 regno, rebus amantibus non spectantibus proleui in-
 entis quid agam, tuas ne injurias persequar, ipsi
 auxiliabor, an regno consulam, cupas videri, ne is-
 que potestas ex regno aliena pendat. Unum, civis,
 servatis moribusque exitus efficit: ne vitare com-
 promissum videret, si desisset malis iniuria remissi-
 ssim. Nunc quoniam neque vitare iacet, neque mori
 deus sine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque
 parentes vestros, per maiestatem populi R. subve-
 nite misero mihi: ite divini injuria: milie patre
 regnum Numidiae, quod vestrum est, per scelus, &
 sanguinem familie nostrae labefecit.

Postquam rex suam loquendi fecit, legati Ju-
 gurthae largitione magis, quam causa fieri, paucis
 respondent: Hiempsalem, ob scitiam factam, ab
 Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum
 inferentem, postquam superatus sit, queri, quod
 injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu
 petere, ne se alium putarem, ne Numantia cogno-
 tum esse: seu verba inimici ante facti susponderet.
 Unde utriusque curia egrediuntur. Senatus illico
 consulit: fautores legatorum, per erea magna
 pars gratia depravata, Atherbali dicta contem-
 nere: Jugurthae virtutem laudibus extollere: tra-
 ctas, vocis, denique omnibus modis pro alieno
 scilicet, & flagitio, sua quasi pro gloria, streban-
 tur: ac contra pauci, quibus bonum & equum di-
 vitiis carius erat, subveniendum Atherbali, &
 Hiempsali mortem severe vindicandam conse-
 debant: sed ex omnibus maxime Aemilius Scaurus,
 homo nobilis, impiger, factiosus, avidus poten-
 tiae, honoris, divitiarum: ceterum viria sua calli-
 de occultans. Is postquam videt regis largitionem
 famam, impudentemque, veritus, quod in tali
 se sceler, ne pullata licentia invidiam accenderet,
 antum a consuetudine habundantiae concionatur. Vicin-
 tem in senatu pars illa, quae vero peritum aut
 gratiam anteferebat, Decretum sit, uti Jactem le-

gati regnum, quod Micipsa chrimerat, inter Jugurtham, & Athribalem dividerent: cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Gracchus & M. Fulvio interfectis, acerrime vindictam nobilitatis in plebem exercebat. Eum Jugurtha, tamen si Romae in amicis habuerat, tamen curatissime recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferebat: reliquos legatos eadem via aggressus, plerisque capiti: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quam pars Numidiae Mauritaniam attingit, agro viris-que opulentius, Jugurthae traditur illam alteram, specie, quam usu, potior, quam portuosior, & melius magis exornata erat, Athribal possedit. Res postulare videtur Africae situm paucis exponere, & ex gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quae loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de his haud facile compertum narraverim: cetera quam paucissimis absolvam.

In divisione orbis terrarum plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa: ea finis habet ab occidente, fretum nostri maris, & Oceanus ab ortu solis declivem latitudinem: quem locum Catabathmos incolae appellant. Mare saevum, importuosum: aer frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: caelo, terraque paucior aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerisque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiere. Nam morbum haud saepe quemquam superat: ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint: quamquam ab ea fama, quae plerisque obtinet, ceterum est: tamen, ut ex libris Punici, qui re-

gis Hiempalis dicebantur, interpretatum nobis
 est; unque rem sese habere cultores ejus terre
 putant: quam paucissimis dicam. Ceterum fides
 ejus rei penes audientes erit. Africam initio ha-
 buere Gethuli, & Libyes, asperi, incultique; quia
 citius erat caro ferina, atque humi pubulum, uti
 pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut
 imperio cuiusquam regerantur: vagi, palantes,
 quas non coegerat, sedes habebant. Sed postquam
 in Hispania Hercules, sicut Afri putant, interit,
 exercitus ejus composuit ex gentibus variis, amil-
 so dace, ac passim multis sibi quisque imperium
 petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi,
 Persæ, & Armenii, navibus in Africam transve-
 sti, primum nostro mari locus occupavere,
 sed Persæ intra Oceanum maris: hiq; alveos na-
 vium inertos pro tuguriis habuere: quia neque
 materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut
 mutandi copia erat: mare magnum, & ignota
 linguæ commercii prohibebant. Hi paulatim per
 concubia Gethulos secum miscuere: & quia sepe
 tenantes agros, alia, dein se alia loca petiverant,
 fecerit; si Numidas appellivere. Ceterum adhuc
 aedificia Numidarum agrestium, quæ mapalia
 illi vocant, oblongi, incurvis lateribus recta, quasi
 navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis
 accessere Libyes. Nam hi propius mare Africanum
 agitabant: Gethuli sub sole magis, haud procul ab
 ardoribus: hiq; mature oppida habuere. Nam,
 fratre divisi ab Hispania mutare res inter se insti-
 tuerant: nomen eorum paulatim Libyes corru-
 pere, barbara lingua stultos pro mediis appella-
 tes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea
 Nomo-Numida, propter multitudinem, à paren-
 tibus digressi, possidere ea loca, quæ penultima
 Carthagine Numidia appellatur. Deinde, utri-
 que alteris freri, hostiles armis, aut metu sub
 imperium suum coegere; nomen gloriaq; sibi
 addidere; magis hi, qui ad nostrum mare pro-
 cesserant: quia Libyes, quam Gethuli, minus bel-

licosis: denique Africa pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: vixi omnes in gentem nomenque imperantium concessere. Postea Phœnice, alii multitudinis domi minuenda gratia, pars imperii cupidine sollicitata plebe, & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliisque urbis in ora maritima condidere: exque brevi multum aucta, pars originibus suis prædiorum, aliis decori fuit. Nam de Carthagine silere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio propterare tempus moner. Igitur ad Carabanthum, qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Therecon: ac deinceps duæ Syrtis, interque eas Lepcinde inde Phileum are: quem hunc Ægyptum versus finem imperii habuere Carthaginienses: post alia Panice urbes. Cetera loca usque ad mauritaniam Numidis tenent: proxime Hispaniam Mauri sunt. Super Numidam Gatos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Æthiops esse: dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginiensium, quos novissime habuerant, populi R. per magistratus administrabat: Gatulorum magna pars, & Numida ad flumen usque Mulacham sub Jugurtha erant: Mauri omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi R. itemque: obis: neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & ejus incolis, ad necessitudinem rei factum.

Postquam, diviso regno, legati Africa decesserunt: & Jugurtha contra timorē animi præmissis sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantium acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul & illorum pollicitationibus accensus, quas paulo ante munerebus expleverat, in regnum Athethalis animum intendit, ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quiescit, imbellis, placido ingenio, opportunus injuriæ, metuentis

magis,

BELLUM JUGURTHINUM. 55

magis, quam metuendus. Igitur ex improvviso & non ejus cum magna manu invadit: multos mortali cum pecore, atque alia praeda capit: aedificia incen- & pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolores permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, exquirere belli causam fore. At ille, quod neque se parum armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quam Numidis, fretus erat, legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tamen concumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia terrarum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurtha minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invalerat. Itaque non, ut antea, cum praeda regia manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere coepit, & aperte totius Numidiae imperium petere. Ceterum, qua pergebat, urbis, agros vastare, praeda agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eo processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessario copias parat, & Jugurtha obvius procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtam oppidum utriusque confedit exercitus: & quia dies extremum erat, praelium non incipit; sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: & si multitudo torquentium fuisset, qua Numidas insequentes moribus prohibuit, uno die inter duos reges corruptum, atque parratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit: vineis, turribusque, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante praelium factum Romanum ab Atherbale missos audiverat. Sed post-

quam senatus de bello eorum accepit, tres adole-
scentes in Africam legantur, qui ambos reges
adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & cen-
sere eos ab armis discedere: ita seque, illiusq; di-
gnum esse. Legati in Africam maturantes veniunt;
eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de
prelio factio, & oppugnatione Cirtæ audiebatur.
sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha ac-
cepit oratione respondit, suis neque majus quid-
quam, neque carius auctoritate senatus esse: ab
adolefcentia sua ita se enisam, ut ab optimo quo-
que probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni,
summo viro placuisse: ob easdem artis à Micipsa,
non pœnuria liberorum, in regnum adoptatum
esse: ceterum, quo plura bene, atque strenue fe-
cisset, eo animum suum injuriam minus tolerare:
Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi
comperisset, sceleri ob-riam esse: populum R. ne-
que recte, neque pro bono facturum, si ab jure
gentium sese prohibere: postremo, de omnibus
rebus legatos Romam brevi missurum: ita utriq;
digredinatur. Atherbalis appellandi copia non
fuit. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est,
neque propter loci naturam Cirtam armis expu-
gnare potest: vallo, atque fossa omnia circumdari
curris castrui, easque perfidiis firmat: præterea
dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: de-
fensoribus mortuorum præmia modo, modo for-
midinem ostentare: suos hortando ad virtutem
arrigere: procul intentus cuncta parare. Ather-
bal ubi intellegit omnis fortunas suas in extremo
stas, hostem infestum, auxilii spem nullam, pœ-
nuria rerum necessarium bellam trahi non pos-
se; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos ma-
xime impigros delegit: eos, multa pollicendo,
ac miserando casum suum, confirmat, uti per
hostium munitiones noctu ad proximum mare,
dein Romam pergerent. Numida paucis diebus
jussa efficiunt: litteræ Atherbalis in senatu reci-
sam, quarum sententia hæc fuit,

Non mea culpa sepi ad vos oratum mihi, P. C.
 se totum Jugurtha subigeret: quem tanta lubido me ex-
 stinguendi movisset, uti neque viri, neque diu immor-
 talis in animo habere; sanguinem meum, quam
 evasis, valuit. Et quæ quædam jam non sum facinus
 & amicum populi & armis offensus teneat: neque mihi
 Mithridate patris in i. beneficium, neque vestra d. cre-
 ta auxiliatur: ferro, an fama avium ugeat, in-
 certum sum. Plura de Jugurtha scribere debuerat
 me fortuna mea: etiam antea expectus sum, parum
 scilicet miseri. Nisi tamen intelligo illum, supra
 quam ego sum, petere, neque simul ambitionem ve-
 stram, & regnum meum sperare: meum gratius
 existimet, nemini oculum esse. Nam initio cecidit
 Numidiam fratrem in non: dein patrio regno me
 expulsi. Quæ sane furini vestra injuria, nihil ad
 vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me,
 quem vos imperatores Numidiam persequi, clausum
 tenet atque obsidet: legatorum verba quanti pec-
 rit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi
 via vestra, quæ inveniri possit? nam ego quidem vel-
 lem, & hec quæ scribo, & illa quæ antea in sinum
 quæsum sum, vana fient potius, quam miseria mea
 fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum,
 ut Jugurtha scelus ostentari effem: non jam mor-
 tum, neque ævum, tantummodo inimici imperium,
 & cruciatum corporis deprecor. Regno Numidie,
 quod vestrum est, uti libet consulite: me exinan-
 dum imperio eripite, per maiestatem imperii, per ami-
 citie fidem; si alla apud vos memoria remansit ad
 mihi Mithridate.

His litteris recitatis, fuere qui exercitum in
 Africam mittendum censerent, & quam primum
 Atherbali subveniendum: de Jugurtha interim uti
 consuleretur, quoniam legatis non paruiisset. Sed
 ab isdem illis regis fautoribus summa ope enisum,
 ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut
 in plerisque negotiis solit, privata gratia devi-
 cum. Legantur tamen in Africam majores natu
 nobiles, amplis honoribus usque: in quibus fuit M.

Scaurus, de quo supra memoravimus, consularis, & cum senatus princeps. Hi, quod in invidia res erat, simul & à Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevi Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quam ocissime ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus metu, atque lubidine, divorsus agitabatur. Timebat iram senatus, ne parvisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio prævum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrumperere nititur, maxime sperans, deducta manu hostium, aut vi, aut doli sese casum victoriae inventurum: quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quam legatos conveniret, Atherbali potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venire. Ac tametsi senatus verbis minæ graves nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute moenia defendebantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inviolatos sese fore, Atherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam pacificatur; de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes eisdem, si adversaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscuè, uti quisque armatis obviis fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari coepit, eisdem illi ministri regis interpellando, ac sapientia, interdum jurgis trahendo tempus, atrocitatem

ratem facti leniebant : ac ni C. Memmius, tribu-
 nus pl. designatus, vir acer, & infestus potentia
 nobilitatis, populum R. edocuiſſet id agi, uni per
 paucos ſacrilegos Jugurtha ſcelus condonaretur :
 proſectis omnis invidia, prolatandis conſolatio-
 nibus diſlapſa fuerit : tanta vis gratia, atque pecu-
 nia regis erat. Sed ubi ſenatus delicti conſcientia
 populum timet : lege Semproniana provincia ſutu-
 ris conſulibus Numidia, atq; Italia decreta : con-
 ſules declarati P. Scipio Naſica, L. Beſtia Calpur-
 nius : Calpurnio Numidia, Scipioni It. lia obve-
 nit : dein exercitus, qui in Africam poſtaretur,
 ſcribitur ; ſtipendium, aliaque, quæ bello uſui ſu-
 rent, decernuntur. At Jugurtha, contra ſpera
 nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia veni-
 re, in animo haſerat ; ſilium, & cum eo duos ſa-
 miliaris ad ſenatum legatos mittit : iſque, ut illis,
 quos Hiempſale interſectio miſerat, præcipit,
 omnis mortalis pecunia aggrediantur : qui poſt-
 quam Romam adventabant, ſenatus à Beſtia con-
 ſultus eſt, placeret ne legatos Jugurtha recipi mo-
 nibus : iſque decrevere, ni regnum, ipſumque de-
 ditum veniſſent, ut in diebus proximis ætæm
 Italia decederent : conſul Numidias ex ſenatus de-
 creto nunciari jubet : ita infectis rebus illi do-
 mum diſcedunt. Interim Calpurnius, parato exer-
 citu, legat ſibi homines nobiles, ſ. diſciſos, quo-
 rum auctoritate, quæ deliquiſſet, munita fore
 ſperabat : in quibus fuit Scavrus, cujus de natura ſc-
 habitu ſupra memoravimus. Nam in conſule no-
 ſtro multæ bonæque artes animi, & corporis
 erant : quas omnis avaritia perſediebat : patiens
 laborum, acri ingenio, ſatis providens, belli haud
 ignarus, ſermiſſimus contra pericula & inſidias.
 Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Si-
 ciliam, porro ex Sicilia in Africam tranſveſtig.
 Igitur Calpurnius, initio paratis comœatibus,
 acriter numidiam ingreſſus eſt ; multoſque mor-
 talis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi
 Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellique,
 quod

quod administrabat, asperitatem ostendere corpori: animus arger avaritia facile conversus est ceterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scavrus: qui tamen à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrime regem impugnaverat; tamen, magnitudine pecuniar, à bono honesti, que in pravam abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea verò quam participem rigoris Scavrum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit eum eis de omnibus passionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causæ mittitur à consule Sextius quaestor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quod in deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsentis consilio locutus de invidia facti sui, arque ut in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scavro secreta translegit: dein postero die, quasi per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti pro consilio imperatum erat, elephantum xxi. pecus, atque equi multi, cum parvo argenti pondere, quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus regandos proficiscitur: in Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit, Romæ per omnis locos, & conventus de facto consulis agitari: apud plebem gravis invidia: patres solliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scavri, quod is auctor & socius Bestiæ ferebatur, à verobonoque impediēbat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentie nobilitatis supra diximus; inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne temp. ne libertatem

libertatem suam deferrent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: proelus intertus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmii sacundia clara pollensque fuit; decere existimavi unam ex tam multis orationem ejus pericribere: ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis disseruit.

Multa me dubitantur a vobis, Quirites, ni studium reip, omnia superis; spei fallimur, vestra potentia, sui nullum; ac maximo, quod innocentie plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis xv. quam ludibrio sacris superbie paucorum; quam fæle, quinque in aliis periculis vestri defensoris; uti vobis animus ab ignavia, atque stercida corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxii inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos deus terrori esse. Sed quomquam hæc talia sunt: tamen, obviam in fallimur potentia, animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati estis. Nihil vobis, nihil stercissimum equum est: necesse est, summatimque more præcipites eam. Occiso T. Graccho, quem regnum parare ajebant, in plebem Romanam questumque graves habita sunt. post C. Gracchi, & M. Fulvii cadem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum ludo æque finem fecit. Sed sane fueris regni paratio, plebi sua resistere. Quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitæ, jure fallam sit. Superioribus annis variis indignabimini ærariam exilari; reges, & populos liberos paucis nobilibus velligal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maximam divitiarum esse: tamen hæc talia facinora impune sustinuisse, peritum habuere: itaque possumus leges, majestatem vestram, divina & humana omnia hostibus tra-

data sunt? neque eos, quibus scire, pudet, aut puni-
 unt; sed incedunt per ora vestra magnificè, sacro-
 dotia, & consulatus, pari triumphos suis ostentan-
 tes: perinde quasi ea honori non parata, habeant:
 servi esse parati injusta imperia dominationum non
 perferant: vos, Quirites, imperio vari, equo ani-
 mo servitutem toleratis? At qui sunt hi, quiremp-
 occupavere? homines solertissimi, eruentis me-
 morias, inhumani avaritia, nocenti limi, idemque
 superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremo
 honestas, atque inhonestas omnia quaestui sunt. Pari
 eorum, occidisse tribunos pl. alii quaestiones injus-
 tas, plerique eadem in vos fecisse, pro munimento
 habent: ita, quam quisque postumo fecit, tam maxi-
 mè tutus est: metum à scelere suo ad ignoviam ve-
 stram transulere: quos omnis, eadem cupere, ea-
 dem ad se, eadem metuere in unum coegit. Sed haec
 inter bonos amicitia, inter malos fallis est. Quod si
 vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad
 dominationem accensi sunt; profello neque resp. sic-
 uti nunc, vastaretur; & beneficia vestra pedes o-
 jimmer, non audacissimos, forent. Majores vestri
 parandi juris, & maiestatis constituendae grati,
 hi: per suffragium armati Aventinum occupavere:
 vos pro libertate, quam ab illis receperatis munus
 summa ope nitimini? atque eo vehementius, quo
 majus dedecus est, parva amittere, quàm omnino
 non paravisse? Dicit aliquis, quid igitur censis?
 vindicandum in eos, qui hosti perdidere remp. non
 manu, neque vi; quod magis, vos fecisse, quàm
 illis accedisse, indignum est: verum quaestiuimus,
 & indicio ipsius Jugurthae: qui si dedititius est:
 profello ipsius vestris obediens erit: sin ea conto-
 minet; fallaces estimabitis, qualis illa pax, aut dedi-
 tio sit, ex qua ad Jugurtham scelus impanitae,
 ad paucos potentis maxime divitiae, in remp. da-
 mna, atque dedecora pervenerint. Nisi forte mon-
 dum etiam vos dominationis eorum satietas tenet:
 & illa, quam haec tempora, magis placent, cum
 regna, provinciae, leges, iura, iudicia, bella atque

BELLUM JUGURTHINUM. 61

partes & postremo divina & humana omnia penitus
perditi erant: vos autem, hoc est, P. R. invicti ab
hostibus, Imperatores omnium gentium, satis valeba-
tis animum retinere. Nam servitutem quidem quis
vestrum auderet recedere? Atque ergo tametsi viro
fugitivissimum existimo impune injuriam acci-
pisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignosce-
re, quoniam cives sunt, equo animo paterer, ni mi-
sericordia imparenciam casura esset. Nam & illis,
quantum importunitatis habent, parum est impune
male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur,
& vobis aeterna sollicitudo remanebit, cum intelli-
getis aut serviendum esse, aut per manus libertatem
retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quae
spes est? Dominari illi volans, vos liberi esse: face-
re illi injurias, vos probolare; postremo facis vo-
stris veluti hostibus, hostibus pro sociis videntur. Po-
tissime in tam diversis mentibus pax aut amicitia
esse? Quare moneo, vos atque vos, ne tantum sce-
lus impunitum dimittatis. Non peculatus avariti-
fallax est: neque per vim sociis erepta pecunia: quae
quamquam graves sunt, tamen consuetudine jam
pro nihilo habentur, hosti aeternum proditi servitus
alloritur, proditum imperium vestrum: domi mi-
litiisque resp. venalis fuit: quae nisi quaesita erunt,
nisi vincitum in nexis, quid erit reliquum, nisi ne-
illis, qui eas fecere, obediunt vivamus? nam impune
quellere facere, id est regem esse. Neque ego vos, Qui-
rites, hortor, uti jam malitis civis vestros preparari,
quam velle, fecisse: sed ne, ignoscendo malis bonis
perditum eratis. Ad hoc, in rep. multo praest. i. heni-
ficis, quam maleficis, immemorem esse. Bonis tan-
tummodo segnior sit, ubi negligas: et malis impu-
lser. Ad hoc, si injuria non fuit, b. and sepe auxilii
erit.

Hae, atque alia hujusmodi saepe dicundo,
C. Memmius populo R. persuadet, uti L. Cassius
qui tum praetor erat, ad Jugurtham mitteretur:
tumque, interposita fide publica, Romam duce-
ret, quo facilius indicio regis, Scauri & reliquo-
rum,

rum, quos pecunie capta arcessabant, delicta pateferent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictæ ab Bestia exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui aut corrupti elephantos Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis præda aggebant. Tanta vis avaritiæ inanimos eorum, veluti tabes, invalerat. At Cælius prætor, prælatâ rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedisset, ne vim, quam misericordiam ejus, experiri maliti: privatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cælio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regum, cultu quam maxima miserabili, Romam venit. Attamen si in ipso magna vis animi erat, confirmatus ob omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memoravimus, C. Balium tribunum pleb., magna mercede parat, cujus impudentia contra jus, & injurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius advocata concione; quamquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebatur, pars, ut sociis sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inviolatam fore. Post, ubi silentium cepit, producit Jugurtham, verba facit: Romæ, Numidique facinora ejus memorat; scelera in patrem, fraresque ostendit, quibus juvantibus, quibusque ministris ea egere, quamquam intelligat populi R. tamen velle manifesta magis ex illo haberet: si verum aperiret, in fide, & clementia populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, se sed suarumque spes corrupturum. Deo, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussit.

est, C. Babius tribunus pl. quem pecunia corru-
 ptum supra diximus, regem tacere jubet: ac, tam-
 en multitudo, quæ in concione aderat, vehe-
 menter accensa, terrebatur eum clamore, vultu, sa-
 pe impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri a-
 mat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludib-
 rio habitus, ex concione discedit: Jugurtha Be-
 stiarque, & cæteris, quos illa questio exagitabat,
 animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Nu-
 midæ quidam, nomine Massiva, Gulussa filius,
 Massiva nepos: qui, quia in dissensione regum,
 Jugurthæ adversus fuerat, dedita Cirta, & Acher-
 sale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic
 Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam
 cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, per-
 suadet, quoniam ex stirpe Massivæ sit, Jugur-
 thæ ob scelera invidia cum metu ur̄beat, regnum
 Numidæ ab senatu perat. Avidus consul belli ge-
 rundi, moveri, quam senescere, omnia malebat.
 ipsi provincia Numidia, Minucio Macellonia, e-
 venerat. Quæ postquam Massiva agitare cepit:
 neque Jugurthæ in amicis satis præsidis est: quod
 tuum alium conscientia, alium mala fama, & ti-
 mor animi impediēbat: Bomilcar proximo, ac
 maxime fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa
 consecerat, insidiatores Massivæ parat: ac maxi-
 me occulte; sin id parum procedat, quovis modo
 Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis
 mandata exsequitur: & per homines tales negotiis
 ar̄thet, itinera, egressūque ejus, postremo loca,
 & que tempora cuncta explorat: dein, ubi res pe-
 stulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo nume-
 ro, qui ad eadem parati erant, paulo inconsul-
 tum Massivam aggreditur, illum obruncat: sed
 ipse deprehensus, multis hortantibus, & in pri-
 mis Albino consule, indicium proficitur: sic reus
 magis ex æquo doneque, quam ex jure gentium
 Bomilcar, comes ejus, qui Romam hinc publica
 venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris,
 non prius om̄is contra verum niti, quam ani-
 malverit,

madvortit, super gratiam, &que pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquam in prior adione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vaditibus consulens: cum in Numidiam Bomilcarem dimittit, verius, ne reliquos popularis merus invaderet parendi sibi, & de illo supplicio sumptum foret: & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, saepe tacitus eo respiciens, postremò dixisse, Urbem venalem, & mature perituram, si emptorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello comneatum, stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, ut ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. Ac contra Jugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias mora causas facere; polliceri deditionem, ac deinde metum simulare: instanti cedere, & paulo post, ne sui disiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem lalesicare. Ac siere, quæcum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent: neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitorum dies adventabant. Albinus, Aulo fratre in castris propratore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunicia atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediēbat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem propratorem in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiendæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magisq; ita neribus hieme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam, & savitia temporis, & opportunitate

tunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat :
 (nam circum murum sicut in prærupti montis
 extremo planities limosa hiemalibus aquis palu-
 dem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo re-
 gi formidinem adderet : aut cupidine cæcus, ob-
 thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem
 jacere ; aliaque, quæ incepto usui forent, propæ-
 rare. At Jugurtha, cognita vanitate atque impe-
 ritia legati, subdolus ejus augere amentiam : mis-
 sisse supplicantis legatos : ipse, quasi vitabundus,
 per saluosa loca & tramites exercitum ducere.
 Denique Aulum spe pacificationis perpulit, uti, relicto
 Suthule, in abditas regiones sese, veluti ceden-
 tem, insequeretur : ita delicta occultiora fuere.
 Interea per homines callidos diu, nocturneque exer-
 citum tentabat : centuriones, ducesque turma-
 rum partim, uti transfugerent, corrumpere ; alii,
 signo dato, locum uti desererent. Quæ postquam
 ex sententia instruxerit, intempesta nocte de im-
 proviso multitudine Numidarum Aulicæ castra cir-
 cumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu in-
 solito, arma capere alii ; alii se abdere : pars ter-
 ritos confirmare : trepidare : omnibus locis vis
 magna hostium : calum nocte, atque nubibus
 obscuratum : periculum anceps : postremo fuge-
 re, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed
 ex eo numero, quos paulo ante corruptos dixi-
 mus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis
 Thracum, & paucis gregariis militibus, transire
 ad regem, & centurio primipili tertiæ legionis
 per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat,
 locum hostibus introeundi dedit, eaque Nu-
 midæ cuncti irrupere. Nostri fœda fuga, plerique
 abjectis armis, proximum collem occupavere.
 Nox, atque præda castrorum, hostis, quo minus
 victoria uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha
 postero die cum Aulo in colloquio verba facit :
 tametsi ipsum cum exercitu fame ferroq; clausum
 teneat, tamen se memorem rerum humanarum, si
 sicutum sordus faceret, incolamus omnis sub jugum
 missurum.

missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ gravia quæquam, & flagitii plena erant: tamen quia mortis metu notabant, sicuti regi libuerat, pax convenit. Sed ubi e Romæ comperta sunt; metus atque metrorum civitatem invaseret: pars dolere pro gloria imperii, pars insolita rerum bellicarum timere libertatis. Aulo omnes infecti, ac maxime qui bello saepe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu salutem quæfiverit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens; senatum de sordere consulēbat: & tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis & nomine Latini auxilia accersere; denique omnibus modis festinare: senatus ita, uti par fuerat, decernit, sic atque populi injussu nullum potuisse sordus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, ut convenerat, Numidia deductus in provincia hibernabat. Postquam eò venit; quamquam persequi qui Jugurtham, & mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentia, atque lascivia corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agendum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tr. pl. rogationem ad populum promulgavit, uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfulgas tradidissent, item, qui de pace aut bello cum hostibus pacationes fecissent. Huic rogationi partim confecti sibi, aliter partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & socii Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantaque

quantaque vi rogationem iusserit, decreverit, vo-
 luerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa para-
 bantur, quam cura reip. tanta lubido in partibus
 erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus,
 quem legatum Vestis fuisse supra memoravimus,
 inter latitiam plebis, & suorum fugam, trepida
 etiam tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione
 tres quatuordecim rogarentur, effecerat, ut ipse in
 eo numero crearetur. Sed, quaestione exercita
 asperere, violenterque ex rumore, & lubidine ple-
 bis, uti saepe nobilitatem, sic ea tempestate ple-
 bem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cete-
 rum mos partium popularium, & senatus facili-
 sum, ac deinde omnium malarum artium, paucis
 ante annis Romae ortus est, otio atque abundan-
 tia earum rerum, quae prima mortales ducunt.
 Nam ante Carthaginem deletam, populus, & se-
 natus Rom. placide modesteque inter se temp.
 tractabant: neque gloriae, neque dominationis cer-
 tamen inter civis erat: metus hostilis in bonis ar-
 tibus civitatem retinebat: sed ubi formido illa
 mentibus decessit, illicet ea, quae secundas res a-
 nimant, lascivia, atque superbia incessere. Ita quod
 in adversis rebus optaverant, otium postquam
 adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque cer-
 tare nobilitas dignitatem, populus libertatem in
 avaritiam, libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere,
 aliquid rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt,
 utriusque reip. quae media fuerat, dilacerata. Ceterum nobi-
 litas factione magis pollebat: plebis vis soluta atque
 quae in multitudinem dispersa, minus poterat: paucos
 enim arbitrio belli domique agitabatur: penes
 eos se totidem ararium, provinciae, magistratus, gloriae,
 triumphique erant: populus militia atque inopia
 premebatur: praedas bellicas imperatores cum pau-
 cis accipiebant. Interea parentes, aut parvi liberi
 in militem, uti quisque potentiori confinis erat, sedi-
 sciis bus pellebantur. Ita cum potentia avaritia sine
 modo, modestiaque invadere, pellere, & vastare
 et omnia, nihil pensi, neque sancti habere.
 quae

quoad semet ipsa precipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iustæ potentie anteponerent: moveri civitas, & dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cepit. Nam postquam Tiberius, C. Gracchus quorum maiores Punico, atque aliis bellis multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere coepit: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: à primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et sane Gracchis, cupidine victorie, haud satis animus moderatus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injurias vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubrico sua usa, mortalis multos ferro aut fuga exstinxit: plusque in reliquam sibi timoris, quam potentie, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit; dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volant. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus si sigillatim, aut pro magnitudine parem differere, tempus, quam res, maturius deferret: quamobrem ad incertum redeo. Post Anli sædus, exercitusque nostri fugam sædam, Metellus, & Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro & quamquam adverso populi partibus, famam tamen æquabili, & inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur dissidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egentia,

fui esse solent. Ceterum ad ea patranda senatus
 auctoritate, fociis, nomenque Latium. & reges
 ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas
 summo studio adnitchatur. Itaque, ex sententia
 omnibus rebus paratis, compositisque, in Numi-
 diam proficiscitur, magna spe civium, cum pro-
 pter artis bonas, tum maxime quod adversum
 divitias invidium animum gerebat: & avaritia
 magistratum ante id tempus in Numidia nostrae
 spes confusa, hostiumque aucta erant. Sed, ubi
 in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albi-
 no proconsule, inter, imbellis, neque periculi, ne-
 que laboris pariens, lingua, quam manu, prom-
 ptior, praedator ex fociis, & ipse praeda hostium,
 sine imperio, & modestia habitus. Ita imperatori
 novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam
 ex copia militum auxilii, aut bonae spei, accede-
 bat. Statuit tamen Metellus, quamquam & aeti-
 vorum tempus comitiorum mora imminuerat;
 & expectatione eventus, civium animos inten-
 tos putabat; non prius bellum attingere, quam
 maiorum disciplina milites laborare coegisset.
 Nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade
 percussus, postquam decreverat non egredi pro-
 vincia, quantum temporis aestivorum in imperio
 fuit, plerumque milites in stativis castris habebat;
 nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare
 iuberat. Sed neque more militari vigilia duce-
 bantur. Uti cuique lubebat, ab signis aberat, lixae
 permisti cum militibus diu, nocturne vagaban-
 tur: & palantes agros vastare, villas expugnare,
 pecoris, & mancipiorum praedas certantes agere:
 itaque mutare cum mercatoribus vino advesti-
 tio, & aliis talibus; praeterea, frumentum publice
 datum vendere, panem in dies mercari: postre-
 mo, quaecumque dici, aut fingi queunt ignavia,
 luxuriaque prebra, in illo exercitu cuncta fuisse,
 & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum
 non minus, quam in rebus hostilibus, magnum, &
 sapientem virum fuisse compertum: tanta tempe-

rantia inter ambitionem, furtivamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignavia sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quod alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet: ceteris artē modum statuisse: præterea, trans vestis inmeritis quotidie castra movere: junctæ ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire: vigilias ciebras ponere, & eas ipse cum legatis circumire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egredere: uti, cum signis frequentius incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis, quam vindicando exercitum brevi confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accipit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romæ. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum insidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham maxime vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ eorum voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, turpia plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfissi regis obviam procedebant, parati frumentum dare, comæatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munire agmine incedere, late explorare omnia, illa dedi-

tionis signa ostentui credere, & insidiis locum
 tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus,
 item fundicorum & sagittariorum delecta manu
 apud primos erat: in postremo C. Marius legatus
 cum equitibus curabat: in utrumque latus equi-
 tes auxiliosos tribunis legionum, & prefectis co-
 hortium disperxerat: uti cum his permixti velli-
 tes, quocumque accederent, equitatus hostium
 propulsarent. Nam in Jugurtha tantus dolus, tan-
 taque peritia locorum, & militum erat, ut, absens
 an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior
 esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo
 itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numi-
 darum, nomine Vacca, forum rerum venalium
 totius regni maxime celebratum; ubi & incole-
 re, & mercari consueverant Italici generis multi
 mortales. Huc consul, simul tentandi gratia, &, si
 paterentur opportunitates loci, praesidium impo-
 suit: praeterea imperavit frumentum, & alia, quae
 bello usui forent, comportare: ratus id, quod res
 monebat, frequentiam negotiatorum, & com-
 meatum juvenum exercitum, & jam paratis re-
 bus munimentum fore. Inter haec negotia Jugur-
 tha impensis modis legatos supplices mittere,
 pacem orare, praeter suam, liberorumque vitam,
 omnia Metello dedere. Quos item, uti priores,
 consul illectos ad prodicionem domum mitte-
 bat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere,
 neque polliceri, & inter eas moras promissa lega-
 torum expectare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum
 factis composuit, ac suis se artibus tentari anim-
 advertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, cete-
 rum re bellum asperrimum erat, urbs maxima
 alienata, ager hostibus cognitus, animi popula-
 rium tentati; coactus rerum necessitudine, sta-
 tuit armis certare. Igitur, explorato hostium iti-
 nere, in spem victoriae adductus, ex opportunita-
 te loci, quam maximas potest, copias omnium
 generum parat, ac per tramites occultos exerci-
 tum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiae,

quam Atherbal in divisione possederat, Rueri
 oriens à meridie nomine Mithul: à quo aberat
 mons ferme millia passuum xx. tractu pari, va-
 stus ab natura, & humano cultu: sed ex eo me-
 dio quasi collis oriebatur, in immensum perti-
 nens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque gene-
 ribus arborum, quæ humi arido, atque arenoso
 gignuntur. Media autem planities deserta, penu-
 ria aquæ, preter fluminis propinqua loca: rea con-
 sista arbutis, pecore atque cultoribus frequenta-
 bantur. Igitur in eo colle, quem transverso itine-
 re porrectum docuimus, Jugurtha extenuata fun-
 rum acie confedit: elephantis, & parti copiarum
 pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edo-
 cet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni
 equitatu, & peditibus electis suis collocat: dein
 singulas turmas, & manipulos circueuntes monet,
 atque obtestatur, uti memores pristinae virtutis, &
 victoriae, sese regnumque suum ab Romanorum
 avaritia defendant: cum his certamen fore, quod
 antea victos sub jugum miserint: ducem illis, non
 animum, mutatum: quæ ab imperatore decur-
 rint, omnia suis provisæ locum superiorem, uti
 prudentes cum imperitis, ne pauciores cum plu-
 ribus, aut rudes cum bello melioribus manum
 conferrent. Proinde parati, intentique essent, li-
 gno dato, Romanos invadere: illum diem aut o-
 mnis labores, & victorias confirmaturum, aut
 maximarum ærummarum initium fore. Ad hoc
 viritum, uti quemque ob militare facinus pecunia,
 aut honore extulerat, commonescere beneficii
 sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro
 cuiusque ingenio pollicendo, minitendo, obte-
 stando, alium alio modo excitare: cum interin
 Metellus, ignarus hostium, monte degrediens
 cum exercitu conspicatur. Primo dubius, quidnam
 insolita facies ostenderet; (nam inter virgulta e-
 qui, Numidaque confederant, neque plane occultati
 humilitate arborum, & tamen incerti quidnam
 esset, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa
 militaria

militaria obsecrati) dein, brevi cognitis infidiis
 paulisper agmen constituit. Ibi communis oc-
 cisionibus, in dextro latere, quod proximum hosti
 erat, triplicibus subsidiis aciem instruit: inter
 manipulos funditores, & sagittarios dispersit,
 equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca
 pro tempore milites hortatur, aciem, sicut instru-
 erat, transversis principibus in planum deducit.
 Sed, ubi Numidas quietos, neque colle digredi
 animadvertit, veritus ex anni tempore, & inopia
 aquae, ne sui conficeretur exercitus, Rutiliū le-
 gatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum
 praemiserat ad flumen, uti locum castris ante ca-
 peret, existimans hostes crebro impetu, & trans-
 versis praeliis iter suum remoraturum, &, quo-
 niam armis diffiderent, lassitudinem & sicim mi-
 lium tentaturos. Dein ipse pro re, atque loco, sic
 uti monte descenderat, paulatim procedere: Ma-
 rium post principia habere: ipse cum sinistra ala
 equibus esse qui in agmine principes facti erant.
 A Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli pri-
 mos suos praetergressum videri, praesidio quasi
 dum millium peditum montem occupat, quā
 Metellus descenderat: ne forte cedentibus adver-
 sariis receptus, ac post munimento foret: deo, re-
 pente si; no dato, hostis invadit. Numidae alii
 postremos cedere: pars a sinistres, ac dextera ten-
 tare: insensu alesse, atque instare; omnibus locis
 Romanorum ordines conturbare: quorum etiam
 qui firmioribus animis obvi hostibus fuerant, ho-
 dificari incerto praelio ipsi modo eminus saucia-
 bantur, neque contra feriendi aut conferendi ma-
 num copia erat. Ante jam ducti ab Jugurtha e-
 quites, ulicumque Roman. turma insequi coeperat,
 non confertim, neque in unum sese recipiebant:
 sed alius alio quam maxime divorsi: ita numero
 priores, si a persequendo hostes detertere nequi-
 verant, disiecti ab tergo, aut lateribus circum-
 ventebant: his opportunior fuga collis, quam
 campi fuerant; eo vero consueti Numidarum e-

qui facile inter virgula evadere; nostras asperitas, & insilentia loci retinebat. Ceterum facit totius negotii varia, incerta, sorda, atque miserabilis, dispersi à suis, pars cedere, alii iniequi: neque signa, neque ordines observare: ubi quæque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum dies processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore, & estu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minus inflare, paulatim milites in unum conducit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor adversum pedites hostium collocat. Forum magna pars superioribus locis sessa confederat: simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia fida. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; & cingere, hortari, renovare prælium, & ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis inflare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere. Eo modo duo imperatores summi viri, inter se certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus adversus: Jugurtha alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi præfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; (& jam diei vespere erat,) adverso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidae fusi, fugatique, pauci interiere: proelique velocitas, & regio hostibus ignara, tuta sunt. Interes Bomilcar quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi cum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explo-

rare. Postquam Rutilium confedisse jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurtha prelio clamorem augeri, veritus ne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam dissidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itinere officeret, laus porrigit, eoque modo ad Rutilii castra procedit. Romani ex improviso pulveris vim magnam animadvertunt. Nam prospectum ager arduis confusus prohibebat. Et primorati humum aridam vento agitari: post, uti equabilem manere, &, sicut acies movebatur, magis majusque appropinquare vident: cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Deinde, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concutitur. Numidae tantummodo remorari, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impedire ramis arborum, atque ita disiectos circumvehi vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut natis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantis quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. A Romanis quamquam itinere, atque opere castrorum, & prelio scissi, lassique erant, tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentique obvia procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obicere nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitum, veluti hostes adventarent, alteri apud alios formidinem simul, & tumultum facere: & pane imprudencia admissum facinus miserabile, ni utrimque præmissi equites rem exploravissent. Ignoto pro metu repente gaudium exortum: milites alius alium læti appellant, adædocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriosi licet: adversa res etiam bonos detrahant. Metellus in eisdem castris quatribus moratus, socios cum cura reficit, meritis in preliis more militia donat univer-

Sos in concione laudat, atque agit gratias : hortatur, ad cetera, quæ levia sunt, paræm animum gerant : pro victoria satis jam pugratum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfigas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitare, cum paucis nec esset, an exerciti habere, uti sese victus gereret, ex locorum misit. At ille sese in loca salubria, & natura munita receperat : ibique coquebat exercitum numero hominum ampliore, sed habetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter equites regionis nemo omnium Numida ex fuga regem sequitur, quo cujusque animus fert, eo discedunt : neque id flagitium militis ducitur : ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse ; bellum renovari, quod nisi ex illius lubricitate geri non posset : præterea iniquum certamen sibi cum hostibus ; minore detrimento illos vinci, quam suos vincere : statuit non periculis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidie opulentissima pergit : agros vastat : multa castella, & oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, incenditque : puberes interfici jubet, alia omnia militum præda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obseques : frumentum, & alia, quæ usui forent, assarim præbita : ubicunque res postulat, præsidium imperium. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fuga sua erat, sequi coquebatur ; & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod opusnum videbatur, consilium capi, exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet : ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur : nocturnis & avitis itineribus ignoratus, Romanos palantis repente aggreditur. Horum plerique inermes cadunt, multi capiuntur : nemo omnium intactus profugit : & Numida, prius quam ex castris solve-

subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis
 discedunt. Interim Romæ gaudium ingens cer-
 tum cognitis Metelli rebus: uti sequor, & exerci-
 tum more majorum gereret; in adverso loco vi-
 duit tamen virtute fuisse; hostium agro potire-
 tur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordia,
 spem laboris in solitudine, aut fuga coegisset habe-
 re. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immo-
 talibus supplicia decerneret: civitas trepida antea,
 & sollicita de belli eventu, lata agere: de Metello
 fama preclara esse. Igitur eo instantior ad victo-
 riam necesse omnibus modis festinare: cavere tamen,
 ne ubi hosti opportunus fieret: meminisse post
 gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis
 anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso ex-
 ercitu prædari, ubi frumento, aut pabulo opus erat,
 cohortes cum omni equitatu periculum agitabant:
 exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat.
 Sed ignis magis, quam pavor, acer vastabatur.
 Ducis locis haud longe inter se castra facie-
 bant. Ubi visus erat, cuncti aderant: ceterum,
 quod fuga atque formido latius cresceret, divossi
 agebant. Hoc tempore Jugurtha per collis sequi:
 tempus, aut locum pugne quaerere: qua venturum
 hostem audierat, palulium, & aquarum fontem,
 quoniam penuria erat, convenire: modo se Me-
 tello, interdum Mario offerdere; postremos in
 agmine tentare, ac statim in collis regredi: rursus
 alios, post alios mirari: neque periculum facere ne-
 que eorum pati, tantummodo hostem ab inco-
 pto detinere. Romanus imperator ubi se dolis
 laqueari videt: neque ab hoste copiam pugnan-
 di fieri: urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat,
 arcem regni, nomine Zamam, statim oppugnare;
 ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham la-
 borantibus suis auxilio venturum, ibique periculum
 fore. At ille, qui parabantur, à per fugis eductus,
 magnis timoribus Metellum antevenit: oppida-
 mos laetatur, munia defendunt, additis auxilio
 perfugis: quod genus ex copiis regi, quia salvere

aequib; firmissimum erat : praeterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus in loca quam maxime occulta discedit; ac paulo post cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum : quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege desecerat. Eo cum delictis equibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis in porta pugna facit : simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant : fortunam illis periculi facinoris casum dare : si id fecerint ; postea sese in regno, illos in libertate sine metu civitatem acturos : ac ni Marius signa inferre, atq; evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent. Tanta mobilitate sese Numidae gerunt. Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit : id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munim erat, nullius idoneae rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta munia exercitu circumvenit : letaris imperat, ubi quisque curaret. Dein, signo dato, undique simul clamor ingens oritur : neque ea res Numidas terret : insensib; intentisque sine tumultu manent : praelium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare : evadere alii, alii succedere, ac morum modo suffodere, modo scalis aggredi ; cupere praelium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, fustes, pila, praeterea pice & sulphure tadam missam ardentia mittere. Sed ne illi quidem, qui procul manserant, timor animi fatia miniverat. Nam plerisque jacula, tormentis aut manu emissa, vulnerabant : parique periculo, sed fama impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improviso castra hostium cum magna manu invadit :

BELLUM JUGURTHINUM. 81

invadit: remissis, qui in praesidio erant, & omnia
 magis, quam praedium, expectantibus portam
 irrumpit. At nostri, repentina metu percussi, sibi
 quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii
 arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi.
 Ceterum ex omni multitudine non amplius qua-
 draginta memores nominis Romani, grege sacro-
 locum capere paulo, quam alii, ediciorum: neque
 inde maxima vi depelli quiverunt: sed tela emi-
 nus missa remittere, pauci in pluribus minus fru-
 strati: si Numida propius accessissent, ibi vero
 virtutem ostendere, & eos maxima vi cadere,
 fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum
 accurrunt rem gereret, clamorem & tumultum
 hostilem à tergo accepit: dein, converso equo,
 animadvertit fugam ad se versum fieri: quae res
 indicat popularis esse. Igitur equestratum omnem
 ad castra propere mittit, ac flacium C. Marium cum
 cohortibus sociorum; tumque lacrumans per a-
 micitiam, perque tempus, obsecrat, ne quam
 contumeliam remanere in exercitu victore, ne-
 ve hostes insolitos abire sicut: ille brevi mandata
 efficit. At Jugurtha munimento castrorum im-
 peditus, cum alii super vallum precipitarentur,
 alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent,
 multi amissis in loca monita sese recipiunt. Metel-
 lus, infecto negotio, postquam nox aderat, in
 castra cum exercitu revocatur. Igitur postero die,
 prius quam ad oppugnandum egrederetur, equi-
 tatum omnem in ea parte, qua regis adventus e-
 rat, pro castris agitare jubet: portas, & pericula
 loca tribunis disperitiorum ipse pergit ad oppidum,
 atque, uti superius die, murum aggreditur. In-
 terim Jugurtha ex occulto repente nostros inva-
 dit: qui in primo locati fuerant, paulisper territi
 perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diu-
 tus Numida resistere quivissent, si pedites cum
 equitibus permixti magnam cladem in congressu
 facerent: quibus illi fecit, non ut equestri per-
 iculo solus, sequi, dein cedere, sed adversis equis
 concurrere,

concurrere, implicare, ac perturbare aciem : ita, expeditis pedibus suis, hostis pueri victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabar, eo accerrime niti, neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare, aut parare omnibus locis : avidius alteri alteros lauciare, quam semeturgere : clamor permixtus, hortatione, lacris, gemitu : item strepitus armorum ad caelum ferri : tela utrimque volare. Sed illi, qui munia defendebant, ubi hostes paululum mole pugnæ remiserant, intenti prælium equestre prospicebant. Hoc, uti quæque Jugurthæ res erant, laetos modo, modo pavidos animadvertentes : ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus : hoc & illuc, quasi vitabundi, aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabar) consilio lenius agere, ac dissidentiam rei simulare : pati Numidas sine tumultu, regio prælium videre. Ita, illis studio suorum adductis, repente magnâ vi murum aggreditur : & jam scalis egredi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere : dein, ubi una, atque altera scala comminuta ; qui superflerant afflicti sunt : ceteri, quo quisque mole potuerit, pauci integri, magna pars conlecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium non dicimus. Metellus postquam videt frustra inceptum ; sequit oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere ; & jam æstatem exactam esse ; ab Zama discedit : & in iis urbibus, quæ ab sese defecerant, satisque munitæ locis, ac muribus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidia, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut locuti concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat,

insidias

BELIUM JUGURTHINUM. 81

infidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Numilcarum, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, & inde clam, vadi-
bus datis, de Massivæ necē, iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima co-
pia fallendi erat, multis pollicitationibus aggre-
ditur: ac primo efficit, ut ad se colloquendi gratia
oculus veniat: dein, fide data, si Jugurtham vi-
vum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi se-
paratū impunitatem, & sua omnia concederet. Fa-
cile Numida persuadet, cum ingenio infido, tum
metuendi, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per
condiciones ad supplicium traderetur. It, ubi pri-
mum opportunum fuit, Jugurtham amicum, ac
miserantem fortunas suas accedit: monet, atque
lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberiti-
que, & genti Numidarum optime merenti, pro-
videat: omnibus preliis sese victos, agrum vastat-
um, multos mortalis captos, occisos, regni opes
comminatas esse: satis sepe jam & virtutem mi-
litum, & fortunam tentaram caveat, ne illo cun-
ctante, Numida sibi consulant. His, atque talibus
aliis ad deditionem regis animum impellit. Mit-
tuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham
imperata facturum dicerent, ac sine ulla passione
sele, regnumque suum in illius fidem tradere. Me-
tellus propterea cunctos senatorii ordinis ex hiber-
nis accessit iuber: eorum, atque aliorum, quos
idonei ducebat, consilium habet. Ita more ma-
jorum, ex consilii decreto, per legatos Jugur-
thæ imperat, argenti pondo ducenta millia, ele-
phanton omnis, equorum, & armorum aliquan-
tum. Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet
perfugas omnia viatos adduci. Horum magna
pars, uti iussu erat, adducti: pauci, cum pri-
mum deditio corpis, ad regem Bocchum in Man-
suraniam abierat. Igitur Jugurtha, ubi armis, vi-
risque, & pecunia spoliatus est, cum ipse ad im-
perandum Tifilium vocaretur, rursus corpis flo-
dere animum suum, & ex mala conscientia digna
timere.

timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo radio rerum adversarum omnia bello posteriora doceret: interdum secum ipso reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisque praesidiis nequicquam perditis, de integro bellum somit. Et Romae senatus, de provinciis consultus, Numiliam Metello decreverat. Per idem tempus Uixit fortè C. Marius, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia porcendi haruspex dixerat: prouide, quae animo agitata, fretus diis ageret: fortunam quam sapientissime experiretur; cuncta prospere eventura. At illum jam antea consulatus ingens cupido exagibat: ad quem capiendum, praeter vetustatem familiae, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militum magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & divitiarum victor, tantummodo gloriae avidus. Sed is natus, & omnem putritiam Arpini altus, ubi primum aetas militum patiens fuit, stipendiis faciundis, non Graeca facundia, neque urbanis munuliciis se se exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adiecit. Ergo ubi primum tribunatum militum à populo perit, plerisque faciem ejus ignorantibus facile notus per omnia tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sine perperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gereret, dignus haberetur: tamen is ad id inhorum talis vie (nam postea ambitione preceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plerique, consulatum nobilitas in se per manus tradibat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quis is indignus illo honore, & quasi pollens haberetur. Etenim, ubi Marius haruspiciis dicta eodem intendere videt, quo cupido animi horrabatur; ab Metello perundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen intrat

contemptor

contempner animos, & superbia, commone-
 bilis malum. Itaque primum commotus inso-
 lita re, mirari ejus consilium, & quasi per amici-
 tiam monere, ne tam prava inciperet, neu super
 fortunam animum gereret: non omnia omnibus
 cupienda esse; debere illi res suas satis placere:
 postremo caveret id petere à populo Rom, quod
 illi jure negarentur. Postquam hæc, atque alia talia
 dixit, neque animus Marii flexit: respondit,
 ubi primum potuisset per negotia publica, factu-
 rum sese, quæ peteret: ac postea sapiens eadem po-
 stulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis
 mature illum cum filio suo consolaturo peritu-
 rum. Is eo tempore contubernio patris ibidem
 militabat, annos natus circiter xx. quæ res Ma-
 rium cum pro honore, quem affectabat, tum
 contra Metellum valenter accenderat. Ita cu-
 pidine, acutæ ita pessimis consulatibus, grassari;
 neque factio ullo, neque dicto abstinere, quod
 modo ambiciosum foret: milites, quibus in hi-
 bernis preerat, laudem imperio, quam antea, ha-
 bere: apud negotiatores, quorum magna multi-
 tudo Utica erat, criminosæ simul & magnificæ de
 bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permitte-
 retur, paucis diebus Jugurtham in carenis habi-
 turum: ab imperatore consilio trahi, quod ho-
 mo inanis, & superbia regis, imperio nimis gau-
 deret. Quæ omnia illis eo sermone videbantur,
 quod ducenitate belli res familiaris corupe-
 rant: & animo cupienti nihil satis festinatur. Erat
 penitens in exercitu nostro Numida quidam, no-
 mine Gauda, Mastanabalis filius, Mastanissa nepos,
 quem Micipsa testamento hæredem secundum
 scripserat, morbis confectus, & ob eam causam
 mente paululum imminuta. Cui Metellus perenti
 more regum, uti sellam juxta poneret, item
 postea custodis causa tuam equitum Roma-
 norum, utrumque negaverat: honorem, quod
 eorum modo foret, quæ populus R. rex ap-
 pellavisset: penitiam, quod contumeliosum in

conforet, & equites Romani, catallines Numide
traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur,
atque hortatur, uti contumeliarum in imperatorem
cum suo auxilio penas petat: hominum ob mor-
bos animo parum valido secunda oratione ex-
cillit: illum regem, virum ingentem, Mafiniffa
nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus fo-
ret, imperium Numidiae sine mora habiturum: id
ad id mature posse evenire, si ipse consul ad id
bellum missus foret. Itaque de illum, & equites
Romanos, & milites, & negotiatores, alios ipse,
plerumque pacis spes impellit, uti Romam ad res
necessarias asperit in Metellum de bello scribant,
Marius imperatorem poscant. Sic illi a multis
mortalibus honestissima suffragatione consula-
tus persequatur simul ea tempestate plebes, nobili-
tate fusa per legem Mamiliam, novos excollebat.
Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha,
postquam, omiffa deditione, bellum incipit, cum
magna cura parare omnia, festinare, cogere exer-
citum: civitates, quae ab se desecerant, suaditi-
ne, aut ostentando permissa affectare: commo-
nere sem locum: arma, tela, aliaque, quae spe pa-
cis amiserat, reficere, aut commercari: servitia
Romanorum allicere, & eos ipso, qui in perfidi-
is erant, pecunia tentare: periculis nihil inva-
dum, neque quietum pari: cuncta agitare. Igi-
tur Vaccenses, quo Metellus iussu, Jugurtha pa-
cificante, praesidium impoluerat, fatigati regis
supplicio, neque antea voluntate alienati, princi-
pes civitatis inter se conjurant: (nam vulgo, uti
plerumque solet, & maxime Numidarum, inge-
nio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat
cupidum novarum rerum, quieti & otio adve-
sum) dato, compositis inter se rebus, in diem ter-
tium confiliunt, quod is festus celebratusque
per omnem Africam, ludum, & lasciviam magis,
quam formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus
fuit, centuriones, tribunosque militum, & ipsum
praefectum oppidi T. Turpilius Salazum, alios

aliam domos suas invitant: eos omnis, præter
 Turpilium, interepulas obtruncant: postea mi-
 lites palantes, inermes, quippe in illi die, ac sine
 imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars
 educti ab nobilitate, alii studio talium rerum in-
 citati, quis astis, consiliumque ignorantibus tu-
 mulus ipse, & res novæ satis placebant. Romani
 milites improvise metu, incerti ignarique quid
 perfiduum facerent, trepidare ad arcem oppidi,
 ubi signa, & senta erant: perfidium hostium,
 porte ante clausæ fugam prohibebant, ad hoc
 evadentes, potiusque pro testis ædificiorum sana,
 & alia, quæ locus præbuit, certatim mittere. Ita
 neque cavere animum malum, neque à fortissimis
 infirmis ingenari resisti posse: iuxta boni, ma-
 lique, strenui, & imbelles iulii obtruncati. In
 ea tanta asperitate, levissimis Numidis, & oppi-
 dum undique clauso, Turpilium perfectus unus ex
 omnibus Italicis profugit incastus: id misericor-
 diæ hospitii, an passionis, an casu ita evenerit,
 parum comperimus: nisi, quia illi in tanto malo
 turpi vita integra lama potius fuit, improbus in-
 testabilique videretur. Metellus, postquam de re-
 bus Vaccæ scitis comperit, paulisper mañus è
 conspectu abiit: dein, ubi ira, & ageritudo per-
 mixta sunt, cum maxima cura ultum ire in-
 jurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, &
 quam plurimos potest Numidis equites pariter
 cum occasu solis expeditos educit: & postera die
 circiter horam tertiam pervenit in quandam pla-
 nitiam, locis paulo superiorem circumventam.
 Ibi milites fessos inermis magnitudine, & jam
 abducentes omnia, vocet oppidum Vaccam non
 amplius mille passuum abesse: decere illos reli-
 quum laborem æquum animo pati, dum pro civi-
 bus suis, viris fortissimis, atque miserrimis, per-
 nas caperent: præterea prædam benigne ostentat.
 Sic animis eorum affectis, equites in primis li-
 cere, redire quam arissime ire, & signa ocula-
 tare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se
 vortam

verum exercitum pergere : primo, uti res erat, Metellum esse rati, potas claudere, dein, ubi neque agros vastari, & eos qui primi aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrari, cum magnogaudio obvii procedunt. Equites pedesque, repente signo dato, alii vinctum effusum oppido cadere : alii ad portas festinare pariter capere : ira, atque spes preda amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses huiusmodi ex perfidia letari : civitas magna, & opulenta potius cuncta, aut preda fuit. Turpilium quem praefectum oppidi unum ex omnibus profugisse supercaedendimus, iussu à Metello causam dicere : postquam sese parum expurgat, condemnatur, verberatusque capite punas solvit. Nam is civis ex Latino erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deleverat, inciperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens novas res cupere : ad perniciem ejus dolus querebat : diu nocturne satigare animum : denique, omnia tentando, locum sibi adiungit Nabdallam, hominumobilem, magnis opibus clarum, acceptumque populari usui : qui plerumque stercusculi ab rege exercitum ducere, & omnis res exsequi solitus erat, quae Jugurtha fessis, aut majoribus afflictis superaverant : ex quo illi gloria, opesque inventae. Igitur utriusque consilio dies indolis statuitur : cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalla ad exercitum profectus : quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inulsi hostibus vastaretur. Ii postquam, magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, metuque rem impeditur, Bomilcar simul cupidinibus incerta patranda, & timore socii anxius, ne, omisso veteri consilio, novum querebat : litteras ad eam per homines fideles mittit : in quos molliorem, socordiamque viri acculare : testari deos, per quos juravisset : monere, ne praemia Metelli in pestem suam converteret : Jugurtha exitium adesse : certum,

erum, sua ne, an Metelli virtute periret, id mo-
 do agitari : proinde reputaret cum animo sua
 premia an cruciatum mallet. Sed cum ex litteris
 allatis, forte Nabdalis, extecim corpore fessus, in
 lecto quiescebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis,
 primo cura, dein, ut agrum animum solet, som-
 nus cepit. Erat ei Numida quidam negociorum
 curante fidus, acceptusque, & omnium confi-
 dentum, nisi novissimum, particeps. Qui postquam
 allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus ope-
 ra aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum in-
 travit : dormiente illo, epistolam, super caput in
 pulvino temere positam, sumit, ac perlegit : dein
 properare, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nab-
 dalis, post paulo expectatus, ubi neque episto-
 lam reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex per-
 fugio cognovit : primo indicem persequi conatus :
 postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gra-
 tia, accedit : quam ipse paravisset, perfidia clientis
 sui facere preventum : lacrimans obtestatur per
 amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne su-
 per tali scelere suspensum sese haberet. Ad ea rex
 aliter, atque animo gerebat, placide respondit :
 Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidia-
 rum cognoverat, interfectis, iterum opprimeret, ne
 qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post
 id longum Jugurtha diu, aut non ulla quiesca
 fuit : neque loco, neque mortali cuiquam, aut
 tempori satis credere : civis, hostisque parva me-
 morie : circumspicere omnia, & omni strepitu
 pavescere, alio, atque alio loco saepe contra decus
 regiam noctu requiescere : iterum somno ex-
 citus arreptis armis tumultum facere : ita formi-
 dine, quasi vecordia, exagitari. Ignoto Metellus,
 ubi de casu Bomilcaris, & indicio pitefalo ex
 perfugio cognovit : rursus tamquam ad integrum
 bellum cuncta parat, festinatque. Marius, sati-
 gantem de profectioe, simul & invisum, & of-
 fensum sibi parum idcirco vacat, domum di-
 mittit. Et Romae plures, licetis, quam de Metello

ac Mario missæ erant, cognitis, volentia de am-
bibus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ an-
tea decori fuerat, invidia efficit illi aliter gentis
humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque
magis studia parium, quam bona, aut mali sua,
moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum
exagitare, Metellum omnibus emendationibus capi-
tis accedere, Marii virtutem in majus celebrare,
Denique plebes sic accensa, ut opifices, agricul-
tæ omnes, quorum res, silesque in manibus sine
erant, reliquis operibus frequentarent Marium, &
sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita
pericula nobilitate, post multas tempestates novo
homini consulatus mandatur: & postea populus
à Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem velleret
cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium
jussit. Sed senatus paulo ante Metello Numidiam
decreverat: ea res frustra fuit. Eodem tempore
Jugurtha, amissa amicis, quorum plerosque ipse
necaverat, ceteri formidine, pars ad Romanos,
alii ad regem Bocchum profugerant: cum neque
bellum geri sine administris posset, & novorum
fidem in tanta perfidia veterum experiri perico-
lolum duceret, variis incertisque agitabatur:
neque illi res, neque consilium, aut quilibet ho-
minum satis placebat: itinera, periculaque in
dies mutare: modo adversum hostes, interdum
in si-licudines pergere: sæpe in fuga, ut post paulo
in armis spem habere: dubitare. virtuti popula-
rium an fidei minus crederet. Ita, quocumque
intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas mo-
ras repente se Metellus cum exercitu ostendit.
Numida ab Jugurtha pro tempore parati, instru-
ctique sunt: dein prælum incipitur. Qua in parte
rex pugna affuit, ibi aliquamdiu certatum: ce-
teri omnes ejus milites primo congressu pulsæ fu-
gæque: Romani signorum, & armorum, &
aliquanto numero hostium periti. Nam ferme
Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam
arma, tutata sunt. Ea fuga Jugurtha impensius
modo

modo rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte
 equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit,
 in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique
 thesauri, filiorumque ejus mulus puerisque culus
 erat. Quæ postquam Metello comperta sunt,
 quamquam inter thalam flumenque primum,
 in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque
 vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli,
 si ejus oppidum potius foret, omnis asperitates su-
 pervalere, ac naturam etiam vincere aggrediret.
 Itaque omnia jumenta sarcinis levare jubet, ni-
 si frumento dierum x. ceterum utris modo, &
 alia aqua idonea portari. Præterea conquisit ex
 agris quam plurimum potest domiti pecoris: eo-
 que imponit vasa cupisque modi, sed pleraque
 lignea collecta ex rugosis Numidarum. Adhuc
 struminis imperat, qui se post regia fugam Me-
 tello dediderant, quam plurimum quisque aquæ
 portaret: diem, locumque, ubi pressio forent
 prædicat. Ipse ex flumine, quam proximum i-
 quam oppido esse supra diximus, jumenta oner-
 rat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur.
 Dein ubi ad id loci ventum, quo Numidis præ-
 ceperat; & castra posita, munitionesque sunt; tanta
 repente cunctis missa vis aquæ dicitur, ut ea modo
 exercitus satis superque foret. Præterea conmea-
 tus spe amplius: quia Numidæ, sicuti plerique in
 nova deditione, officia intenderant. Ceterum mi-
 lites religione pluvia magis usi: eorum res multum
 animis eorum addidit. Nam rati sese diis immor-
 talibus curæ esse. dein postera die, contra opinio-
 nem Jugurthæ, id Thalam perveniunt. Oppida-
 ni, quæ locorum asperitate munitiones credide-
 rant, magna atque infolita re perculsi, nihilo
 segnius bellum parare: idem nostri facere. Sed
 rex nihil jam Metello infestum credens, quippe
 qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique
 naturam ipsam, ceteris imperitaneam, industria
 vicebat, cum liberis, & magna parte pecunie ex
 oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco
 amplius

amplius una die, aut una nocte moratus: & tra-
labat sese negotiis gratia properare; ceterum pro-
ditionem timebat, quam vitare posse celeritate
putabat. Nam talia consilia per otium & ex op-
portunitate capi. At Metellus ubi oppidanos pro-
elio intentos, simul oppidum & operibus, & loci
munium videret, vallo fossaque mœnia circum-
venit. Deinde jubeat locis ex copia maxime idoneis
vineas agere: superque eas aggerem jacere, &
super aggerem impositis turribus opus & admi-
nistros tutari. Contra hæc oppidani festinare, pa-
rare; prius ab utrisque nihil reliquum fieri. De-
nique Romani, multo ante labore præliisque sa-
tigati, post dies quædraginta, quam eo ventum
erat, oppido modo positi: præda omnis à perso-
gis corrupta. Hi postquam murum ardentibus feri-
ti, relique suas afflictas vident, aurum argentum-
que, & alia, quæ prima decuntur, domum regiam
comportant: ibi vinum, & epulis onerati, illaque,
& domum, & semet igni corrumpunt: & quas
victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi vo-
lentes pendere. Sed pariter cum capta Thala
legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant,
orantes uti præsidium, præfectumque eo mitter-
ret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem,
fastidiosum, novis rebus studere; adversum quem
neque impéria magistratum, neque leges vale-
rent: ut id festinaret, in summo periculo suam
salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam
inde à principio belli Jugurthini ad Bestiam con-
sulem, & postea Romam miserant, amicitiam,
societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata
fuere, semper boni, fidelesque mansere: & cuncta
à Bestia, Albino, Metelloque imperata navi sece-
rant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant,
adepti. Emisse eo cohortes Ligurum quatuor, &
C. Annius præfectus. Id oppidum ab Sidoniis
conditum est, quos accepimus profugos ob dis-
cordias civilis, navibus in eos locos venisse; ce-
strum situm inter duas Syrtas: quibus nomen ex

re indurum. Nam duo sunt flumines prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terra praeclara sunt, cetera, uti fœs tulit, alia; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & ferire ventis corpus, limbum, arenamque, & laxa ingentia fluctus crebunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syries ab tractu nominata. Ejus civitatis lingua modo conversa consuetudo Numidarum, Legum, cultusque pleraque Sidonica: quae eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis iratam agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam incolis vastique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginiensium memorare: eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleraque Africa imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuisse. Ager medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret: quae res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrinque legiones, item classes saepe fuisse, fugataeque, & aliter alteros aliquantum attriverant; veriti ne mox victos, victoresque defessus alius aggredieretur, per inducias sponsonem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, in communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philonis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius ire. Id socordiant, in casu acciderit, parum cognovi. Ceterum tolet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam ubi per loca aequalia, & nuda gignenciam ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere, ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto possessiones se esse vident, & ob rem corruptam domi

pœnas metuant; criminari Carthaginienses sære tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi sibi. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginiensium facere; uti vel illi, quos suis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Phileni, conditione probata, seque, vitamque suam reip. condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienses in eo loco Philenis fratribus aras consecravere: alique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gertulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi præsumos magnis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit; quis adjuvatoribus regem aggressus, impellit, ut adversum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, sedes, & amicitiam petiturum. Quam rem opportunissimam incepto belli pauci impediverant, cæci avaricia, quis omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurtha fida Bocchi nupserrat. Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurisque levis ducitur: quod singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nullam profocia obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide data, & accepta, Jugurtha Bocchi animom oratione accendit: Romanos injustos, profunda avaricia,

ritia, communes omnium hostis esse: eandem il-
 lus causam belli cum Boccho habere, quam secum
 & cum aliis gentibus: libidinem imperitandi,
 quis omnia regna adversa sint: tum sese paulo
 ante Carthaginenses, item Regem Persen, post,
 uti quisque opulentissimus videatur; ita Roma-
 nis hostem fore. His atque aliis talibus dictis,
 ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi
 Q. Metellus pradam, captivosque, & impedi-
 menta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, capta
 urbe opere pretium fore; aut, si Romanus auxi-
 lio suis venisset, prelio sese certaturos. Nam
 callidus id modo festinabat, Bocchi pacem im-
 minere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum,
 mallet. Imperator postquam de regum societate
 cognovit, non temere, neque uti saepe jam vidio
 Jugurtha consueverat, omnibus locis pugnandi
 copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirta ca-
 stris munis, reges opperitur; melius esse ratus,
 cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accessit-
 rat, ex commodo pugnam facere. Interim Ro-
 ma per litteras sit certior, Mario provinciam Nu-
 midiam datam. Nam consulem sictum ante ac-
 ceperat. Quibus rebus supra bonum atque hne-
 stum percuttus, neque lacrimas tenere, neq; mo-
 derari linguam: vir egregius in aliis artibus, ni-
 mis molliter agritudinem pati. Quam rem alii in
 superbiam vertebant: alii bonum ingenium con-
 tumelia accensum esse: multi, quod jam parva vi-
 ctoria ex manibus eriperetur: nobis satis cogni-
 tum, illum magis honore Marii, quam injuria sua
 excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si
 adempta provincia, alii quam Mario, traderetur.
 Igitur eo dolore impeditus, & quia stulticie vide-
 batur, alienam rem periculo suo curare, legatus
 ad Bocchum mittit, postulatam, ne sine causa
 hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam
 copiam societatis, amicitiaq; conjungenda, quae
 potius bello esset, quamquam opibus suis confide-
 ret, tamen non debere incerta pro certis mutare:

omne bellum sumi facile, ceterum ægerrum ē de-
finere : non in ejusdem potestate initium ejus, &
finem esse : incipere cuivis etiam ignavo licere :
deponi, cum victores velint : proinde sibi, regnum
suo confuleret : neu florentes res suas cum Jugur-
thæ perditis misceret. Ad ea rex satis placide ver-
ba facit : sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortu-
narum misereri : si eadem illi copia fieret, omnia
conventura. Rursus imperator, contra postulata
Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia
abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis re-
missisque nunciis, tempus procedere, & ex Me-
telli voluntate bellum intactum trahi. At Marius,
uti supra diximus, cupientissima plebe consul fa-
ctus, postquam ei provinciam Numidiam popu-
lus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero
multus, atque ferax instare : singulos modo, mo-
do universos ledere : discitare, sese consulatum ex
victis illis spolia cepisse : alia præterea magnifica
pro se, & illis dolentia : interim, quæ bello opus
erant, prima habere ; postulare legionibus sup-
plementum : auxilia à populis, & regibus, locis-
que accersire : præterea ex Latio fortissimum
quemque, plerisque militia, paucos fama cognitos
accire, & ambiundo cogere homines emeritis sti-
pendiis secum perficisci. Neque illi senatus, quam-
quam adversus erat, de ullo negotio negare aude-
bat : ceterum supplementum etiam latus decreve-
rat : quia, neque plebi militiæ volente putabatur,
& Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissu-
rus : sed ea res frustra sperata. Tanta libido cum
Mario eundi plerisque invaserat : sese quisque
præda locupletem fore, victorem domum redi-
turum, alia hujusmodi animis trahebant, &
ecce non paulum oratione sua Marius arrexit.
Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, de-
cretis, milites scribere vult, hortandi causa, simul
& nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, con-
cionem populi advocavit : deinde hoc modo dis-
seruit,

Scis ego, Quirites, plerisque non isdem aribus
 imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt
 gerere: primo industrios, supplices, medicos esse:
 deinde ignaviam, & superbiam aetatem agere: sed
 mihi contra videtur. Nam, quo universa respy, plu-
 ris est quam consulatus, aut praetura, et majore cu-
 ra illam administrari, quam hoc pati debere. Neque
 me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro
 negotiis sustineam. Bellum parare, simul & arario
 parare, cogere ad militum amicos, quos nullo offensus
 demum ferisq; omnia curare; & ea agere inter in-
 vidios, et invidiosos, falliosos, opinione, Quirites,
 asperius est. Ad hoc, aii si del quere, vetus nobili-
 tas, majorem fatis sortita, cognatorum & affinium
 opes, multa clientela, omnia haec praesidia ad sunt:
 mihi spes omnes in memet sita; quam necesse est &
 virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma
 sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in
 me conversasse, equis, bonisque favere: quippe
 beneficia mea resp. procedant: nobilitatem locum
 invadendi querere. Quo mihi avium admittendum
 est, uti neque vos capiamini, & illi frustra sint.
 Ita adhuc aetatis à pueritia fui, ut omnia labores,
 pericula consuevi habeam. Quae ante vestra benefi-
 cia gratuita faciebam, ea uti, accepta mercede,
 deseram, non est consilium, Quirites. Illud difficile
 est in potestatis temperare, qui per ambitionem
 sese proles simulavere: mihi, qui omnem aetatem
 in optumis artibus egi, bene facere jam ex consue-
 tudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum
 Jugurtha iussistis: quam rem nobilitas agerrime
 vult. Quae, repente cum animis vestris, nam
 ad mutari melius sit, si quem ex illo globo nobili-
 tatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis,
 hominem veteris prosapia, ac multarum imagi-
 num, & nullius stipendii; scilicet ut in tanta re
 ignavis omnium trepidos, festinos; sumas aliquem
 ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque
 evenit; uti, quem vos imperare iussistis, in fidi im-
 peratorem alium querat. At egi scio, Quirites,

qui, postquam consules facti sunt, alia majorum, & Græcorum militaria præcepta legere ceperunt; homines præposuere. Nam gerere, quam fieri, tempore possunt, re, atque usu prius est. Comparare nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum, Quæ illi audire, & legere solent, coram patrem videri, alia egimus gesta: quæ illi latere, ea ego militando didici: nunc vos existimate, facti: an dicta plura sint; Consumunt nevitatem meam, ego illorum ignoviam. Mihi fortuna; illis probra obsecantur. Quamquam ego militarem nam, & communem omnium existimo, sed fortissimum quemque generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Atini, aut Hostie queri possit, an me, an illos ex se signis maluerint: quid respondere creditis, nisi, sese liberos quam optatos voluisse? Quod si jure despiciamus me; facient idem majores sui; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cepit. Invidens bonori meo: ergo invidians labori, innocentia, periculis etiam mali: quoniam per hoc illos capi. Verum homines corrupti superbia, ita aetatem agunt, quasi honores vestros contemnunt: ita despetunt, quasi homines vixerint. Ne illi facti sunt, qui diversissimam rem pariter expellunt, ignavia voluptatem, & præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in senatu verbi faciunt, peratraque oratione majores suos exaltant; eorum fortia falsa memorando clariores sese putant: quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum seordia flagitiosior. Et profecto ita feres habes: majorem gloria postulare nunc est, neque bona, neque mala eorum incultis petuntur. Hujus rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarior est, minus falsa mihi dicere licet. Nunc videte, quoniam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arroganti, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imitatorum non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrumpisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi

respondere

respondere vellet, abunde illis succedam, & com-
 positam orationem fero. Sed in maxima vestro be-
 neficio, cum omnibus locis me, usque in aedibus la-
 cerent, non p'acuit recitare: ne quis inoffensam in
 consuetudinem duceret. Nam in quidem, ex animi
 sententia nulla oratio ledere potest. Quippe vita,
 non esset bene prodere: falsam vita, necesseque
 mei superant. Sed quoniam vestra consilia occu-
 rantur, qui mihi summum bonorem, & maximum
 negotium imposuistis: etiam atque etiam reputare,
 nam id paritendum sit. Non p'ssum, fidei causa,
 imagines, neque triumphos, aut consulas ma-
 jorum meorum ostentare: at, si res populi, hastam,
 vexillum, phaleras, alia dona militaria, praeterea
 cunctas aduersi corporis. Haec sunt mea imagines,
 haec nobilitas, non inordinata celsitas, ut illa illis, sed
 quae ego plurimis meis laboribus, & periculis quasi-
 vi. Non sunt composita verba mea. Parum id facio,
 ipsa se virtus satis ostendit: illi artificiosum est, aut
 turpia falsa oratione tegant. Neque litteras Grae-
 cam dālici: parum placebat eis discere, quippe quae ad
 virtutem dellectitas nihil profuerunt. At illa mul-
 ti optima reip. doctus sum: hostis ferire, praesilia
 agitare, nihil metuo, nisi turpem famam, diuitem,
 & astatem iuxta patridum requi sūre; e dem tem-
 pore impiam, & laborem tolerare. His ego praecipua
 molites hortabor: neque illos artem colam, me opulen-
 ter; neque gloriam meam laborem illorum faciam.
 Hoc est utile, hoc etiam imperium. Namque, cum
 ante permolliorem agas, exercitum supplicio cogere,
 hoc est, dominum, non imperatorem esse. Haec at-
 que talia majores vestri faciundo, sique, remque
 publicam celebravere. Quis nobilitas fere, ipsa
 dissimilis uocibus, non illorum amicos contemnit;
 & omnis bonorum, non ex merito, sed quasi debet,
 diuitem repetit. Ceterum homines superbissimi pro-
 cul errant. Majores eorum omnia, quae licet,
 illis reliquere, diuitem, imagines, memoriam sui
 praedarum: virtutem non reliquere; neque p'ci-
 rant. Ea sola neque datur diuis, neque accipitur.

Sordidum viri, & incultis moribus cibus; quia per-
 ram sitit convivium exorno, neque diffinitionem ali-
 quam, neque plures pretis coquam, quam villarum
 habes: quæ mihi lubet confiteri, *Quirites*. Nam
 & ex parente mio, & ex aliis sanctis viriuita ac-
 cepi, munditiæ malivibus, viris laborem convu-
 nire, omnibusque bonis optare plus gloriæ, quam
 divitiarum esse; arma, non suppellectilem, decori
 esse. Quia ergo, quid juvat, quid carum estu-
 mant, id semper facienti: amant, potant: ubi ado-
 lescentiam habuere, ibi senectutem agant, in con-
 vivio, dedisti ventri, & turpissima parti corpo-
 ris: sudorem, pulverem, & alia talia relinquunt
 nobis, quibus illa epulæ jucundiora sunt. Verum
 non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoraverit tur-
 pissimi viri, honorum præmia ereptum eunt. Ita
 iniquissima luxuria, & ignavia, pessima artes,
 filii, qui colunt eas, nihil efficiunt, reip. immo-
 tali sunt. Nunc, quoniam illis, quantum meriti
 meri, non illorum flagitia possident, respondē, parca
 de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bo-
 num habete animum, *Quirites*. Nam quæ ad hoc
 tempus Jugurtham intata sunt, omnia remissis,
 avaritiæ, imperitiæ, superbiæ. Deis exercitiis
 id est licetum scient, sed mœbereale magis stre-
 nuum, quam felix. Nam magna pars est avaritia,
 aut temeritate ductum atrox est. Quamobrem vos
 quibus militaris ætas est, adisimiles merum, &
 capessite temp. neque quinquam ex calamitate alio-
 rum, aut imperatorum superbia metui cepit. Ego-
 met in agmine, in prælio consultor idem, & sociis
 periculi vobis sum adero; meque, vosque in omnibus
 rebus iuxta gravam. Et profecto, diu juvenibus, omnia
 metura sunt villitia, præda, læta: quæ si dubia,
 aut procul essent, tamen omniū boni reip. subveniret
 decet. Etenim nemo ignavia immortalis factus: ne-
 que quisquam parens liberis, ut æterni forent, opta-
 vit; magis, uti boni, bonisque vitam exigent.
 Plura dicerem, *Quirites*, si timidis virtutem verba
 adderent: nam strenuū aliquid dillum paro.

Hujuscemodi

Hujuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos arrestos videt, prope com-
 meatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis
 onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci
 jubet. Ipse interea milites scribere non more ma-
 jorum, neque ex classibus, sed uti cujusque lubido
 erat, capite census plerosque. Id factum alii ino-
 pia bonorum, alii per ambitionem consulis me-
 morabant; quod ab eo genere celebratus, incluf-
 que erat, & homini potentiam quarenti egenis-
 sumus quisque opportunissimus, cui neque sua
 cura (quippe quæ nulla sunt) & omnia cum præ-
 tio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquan-
 to majore numero, quam decretum erat, in Afri-
 cam profectus, paucis diebus Uticam advehitur,
 Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Me-
 tellus conspectum Marii fugerat; ne videret ea,
 quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed con-
 sul, expletis legionibus, cohortibusque auxilia-
 riis; in agrum fertilem, & præda onustum profi-
 ciscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein
 castella, & oppida natura & viris parum munita
 aggrediendi prælia multa, ceterum alia levia aliis
 locis facere. Interim novi milites sine metu pu-
 gnæ adesse: videre fugientis capi, aut occidi; for-
 tissimum quemque tutissimum: armis liberta-
 tem, patriam parentesque, & alia omnia regi;
 gloriæ, atque divitias quæri. Sic brevi spatio no-
 vi veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis
 facta. At reges ubi se adventu Marii cognove-
 runt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugur-
 tha placuerat, speranti, non effusos hostis invadi
 posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu
 laxius, licentiusque futuros. Metellus interea Ro-
 mam profectus, contra spem suam lætissimis ani-
 mis excipitur, plebi, patribusque, postquam in-
 vidia decesserat, juxta carus. Sed Marius impi-
 gre, prudenterque suorum, & hostium res pari-
 ter attendere; cognoscere quid boni utrisque, aut
 contra esset: explorare itinera regum, consilia, &

insidias eorum amvenire : nihil apud se remis-
sum, neque apud illos tutum pari. Itaque & Ga-
ulos, & Jugurtham, ex sociis nostris prædas agē-
tes, sæpe aggressus in itinere fuderat, ipsumque
regem haud procul ab oppido Cirta armis exue-
rat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli
patranda cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut lo-
co pro hostibus, & adversum se opportunissimæ
erant, singulas circumvenire : ita Jugurtham aut
prædiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio
certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum
miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab
se hostile timeret. Id simulaverit ne ? quo impro-
visus gravior accederet, an mobilitate ingenii pa-
cem atque bellum mutare solitus ? parum explo-
ratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castel-
laque munita adire : partim vi, alia metu, aut præ-
mia ostendendo, avertere ab hostibus. Ac primo
mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob
suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum
procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit ;
majora, & magis aspera aggredi tempus visum
est. Erat inter ingentis solitudines oppidum ma-
gnum, atque valens, nomine Capsa : cujus con-
ditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives
apud Jugurtham immunes, levi imperio, & ob ea
fidelissimi habebantur : muniti adversum hostes
non mœnibus modo, & armis atque viris, ve-
rum etiam multo magis locorum asperitate. Nam
præter oppido propinqua, alia omnia vasta, in-
culca, egentia aquæ, infesta serpentibus : quarum
vis, sicut omnium ferarum, inopia cibi acrior :
ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, si
magis, quam alia re accenditur. Ejus potiundi Ma-
rium maxuma cupido invaserat, cum propter
usum belli, tum quia res aspera videbatur : & Me-
tellus oppidam Thalam magna gloria ceperat,
haud dissimiliter situm, munitumque : nisi quod
apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fon-
tes erant, Capsenses una modo, atque ea intra op-
pidum

pidum jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibi-
 que, & in omni Africa, quæ procul à mare incol-
 tus agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ
 plerumque lacte, & serina carne vesciebantur,
 & neque sale, neque alia gulæ irritamenta qua-
 rebant. Cibus illis adversum famem, & sitim,
 non lubricum, neque luxuriæ erat. Igitur consul,
 omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam con-
 tra tantas difficultates consilio satis providere non
 poterat: quippe etiam frumenti inopia tentaba-
 tur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam
 arvo, student, & quodcumque natum fuerat, jus-
 su regis in loca munita contulerant: ager autem
 aridus, & frugum vacuum ea tempestate, nam
 æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis
 providenter exornati pecus omne, quod superio-
 ribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis
 agendum attribuit: A. Manlium legatum cum co-
 hortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipen-
 dium, & comæatum locaverat, ire jubet: dicitq;
 se prædandum post paucos dies eodem ven-
 turum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flu-
 men Tanaim. Ceterum in itinere quotidie pecus
 exercitui per centurias, item turmas aqualiter di-
 stribuerat; &, ex coriis utres uti fierent, curabat
 simul & inopiam frumenti lenire, & ignavis om-
 nibus, parare, quæ mox usui forent: denique
 sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima
 vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento po-
 sitis, milites cibum capere, atque, uti simul cum
 occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; om-
 nibus sarcinis abjectis, aqua modo seque, & ju-
 menta onerare. Dein, postquam tempus visum,
 castris egreditur: noctemque totam itinere facto
 confedit: idem proxima facit. Dein tertia multo
 ante lucis adventum pervenit in locum tumulo-
 sum, ab Capsa non amplius duum millium inter-
 vallo: ibique, quam occultissime potest, cum
 omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cæpit,
 & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppo-

do egressi; repente omnem equitatum, & cum
his velocissimos pedites cursu tendere ad Cap-
sam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus
propere sequi, neque milites prædari sinere: quæ
postquam oppidani cognoverunt, res trepida, metus
ingens, malum improvisum, ad hoc parvi civium
extra munia in hostium potestate, coegere, uti
deditionem facerent. Ceterum oppidum incen-
sum. Numidæ puberes interfecti, alii omnes ve-
num dati, præda militibus divisa. Id facinus contra
jus belli non avaritia, neque scelere consulis ad-
missum; sed quia locus Jugurthæ opportunus, no-
bis aditu difficilis; genus hominum mobile, infi-
dum, ante neq; beneficio, neq; metu coercitum.
Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum
incommodo patravir, magnus, & clarus antea,
major, atque clarior haberi coepit. Omnia non
bene consulta in virtutem trahebantur. Milites
modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad
cælum ferre: Numidæ magis, quam mortalem,
timere: postremo socii, atque hostes credere,
illi aut mentem divinam esse, aut deorum vultu
cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene eve-
nit, ad alia oppida pergit: paucæ, repugnantibus
Numidis, capiti: plura, deserta propter Capsen-
sium miseras, igni corripuit: lustru, atque eade
omnia complentur. Denique multis locis potitus,
ac plerisque exercitu incruento, aliam rem ag-
greditur, non eadem asperitate, qua Capensium,
ceterum haud secus difficilem. Namque hauri
longè à flumine Mulucha, quod Jugurthæ, Toc-
chique regnum disjungebat, erat inter ceteram
planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis
paucis, immensum editus, uno perangusto aditu
relictus: nam omnia natura, velut opere, atque
consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi
regi thesauri erant, summa vi capere intendit:
sed ea res sorte, quam consilio, melius gesta. Nam
castello virorum, atque armorum satis magna vis,
& frumenti, & sors aquæ: aggeribus, turribus-
que,

que, & aliis machinationibus locus importunus.
 Inter castellanorum angustum admodum, utrim-
 que præcisum. Vincæ cum ingenti periculo fru-
 stra agebantur : nam cum ex paulo processerant,
 igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neq;
 pro opere consistere, propter iniquitatem loci ;
 neque inter vineas sine periculo administrare :
 optatus quisque cadere, aut sauciari, ceteris
 metus augeri. At Marius, multis diebus, & labo-
 ribus consumptis, anxius trahere cum animo suo,
 omitteretne inceptum, quoniam frustra erat, an
 fortunam oppeteretur, quia sæpe prospere usus
 fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque astuans
 agitarer, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxi-
 liariis miles gregarius, castris aquarum egressus,
 haud procul ab latere castelli, quod adversum
 præliantibus erat, animadvertit inter saxa repen-
 tes cochleas: quarum cum unam, atque alteram,
 dein plures pereret, studio legendi paulatim pro-
 pe ad summum montis egressus est. Ubi postquam
 solitudinem intellexit, more humane cupidinis
 ignara visundi animum vocit. Et forte in eo loco
 grandis ilex coaluerat inter saxa, paululum modo
 prona, dein flexa, atq; aucta in altitudinem, quo
 cuncta gignentium natura fert : cujus ramis mo-
 do, modo eminentibus saxis nixus Ligus, castelli
 plantitiem perscribit ; quod cuncti Numidæ in-
 tenti præliantibus adierunt. Exploratis omnibus,
 quæ mox usui fore ducebat, eodem regre-
 licur, non temere, ut ascenderat, sed tentans omnia, &
 circumspiciens. Itaque Marius propere adit :
 acta edocet : hortatur, ab ea parte, qua ipse de-
 scenderat, castellum tentet : pollicetur sese iune-
 ris periculique ducem. Marius cum Ligure pro-
 missa ejus cognicum ex præsentibus misit : quo-
 rum, uti cujusque ingenium erat, ita rem diffici-
 lem, aut facilem renunciavere. Consulis animus
 tamen paululum arrectus. Itaque ex copia tubi-
 cinum, & cornicinum, quinque numero quam
 velocissimum delegit, & cum his, præsidio qui
 fuerant,

forent, quatuor centuriones : omnisq; Liguri parere iubet : & ei negotio proximum diem commisit. Sed ubi ex præcepto tempus visum ; paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædoci ab dace, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nifusque per saxa facilius foret : super terga gladii, & scutæ ; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia ; simul & offensa quo lenius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ venustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites facilius ad cenderent : interdum timidos insolentia in iners levare manu : ubi paulo asperior adscensus erat, singulos præ se intermes mittere ; dein ipse cum illorum armis sequi : quæ dubia nifui videbantur, potissimum tentare : ac sæpius eadem ascendens, ac descendens, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte : quod omnes, sicut aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit ; quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisque, & funditoribus eminas terrere. At Numida, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur ; sed promuro dies, noctesq; agitare ; maledicere Romanis ; ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Jugurthæ servitium minari ; secundis rebus seroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusque prælio intentis, magna vi utrimque, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere : ac primo mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere, deinde, ut quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, intermesque. Quod ubi accidit,

eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque
 tantummodo sauciare, dein super occisorum cor-
 pora vadere, avidi gloriæ certantes murum pene-
 re; neque quemquam omnium præda morari. Sic
 forte correctæ Marii temeritas, gloriæ ex culpa
 invenit. Cæterum, dum ea res geritur, L. Sulla que-
 stor cum magno equitatu in castra venit, quod, ut
 ex Latio, & à sociis cogeret, Romæ relictus erat.
 Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum
 visum est, de natura, cultuque ejus paucis dicere.
 Neque n. alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus:
 & L. Siferona optime, & diligentissime omnium,
 qui eas res dixere, persecutus, parùm mihi libero ore
 locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ no-
 bilis fuit, familia prope jam exstincta majorum
 ignavia literis Græcis, atque Latinis juxta, atque
 doctissime eruditus animo ingenti, cupidus vo-
 luptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso es-
 se: tamen ab negotiis nunquam voluptas remo-
 rata, nisi quod de uxore potuit honestius consuli:
 secundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulan-
 da negotia altitudo ingenii incredibilis, multarum
 rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atque illi,
 felicissimo omnium ante civilem victoriam, nun-
 quam super industriam fortuna fuit: mulrique du-
 bitavere, fortior, an felicior esset. Nam, postea
 quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an
 pigeat disserere. Igitur Sulla, uti supra dictum est,
 postquam in Africam, atque in castra Marii cum
 equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, soler-
 tissimus omnium in paucis tempestatibus factus
 est. Ad hoc milites benigne appellare: multis ro-
 gantibus, aliis per se ipse dire, beneficia invitæ
 accipere; sed ea properantius, quam æs mutuum,
 reddere, ipse ab nullo repetere: magis id labora-
 re, ut illi quam plurimi deberent: joca atque se-
 ria cum humillimis agere. In operibus, in agmi-
 ne, atque ad vigilias multas adesse: neque interire,
 quod ambitio parva solet, consulis, aut cujusquam
 boni famam ledere: tantummodo neque consti-

lio, neque manu priorem alium pari : plerosque antevenire, Quibus rebus, & artibus beevi Mario, militibusque carissimus factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliquos locos munitos, & sibi utiles, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret : prælii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepti, dubium belli atque pacis rationes trahere : rursus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit : ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Jugurtham accedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua invadunt, rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore, & si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant : contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium adventu cognovit : & ipsi hostes aderant : & prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante quam signum, aut imperium ullum accipere quivisset, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo modo prælii, sed catervatim, uti quosque fœs conglobaverat, in nostras incurrunt. Qui omnes trepidi improvise metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant : pars equos ascendere, obviam hostibus ire : pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri : sine signis, sine ordinibus, equites pedites permixti, cadere alios, alios obtruncare : multos contra adversos acerrime pugnantes ab tergo circumvenire : neque virtus, neque arma satis tegere : quod hostes numero plures, & undique circumfusi erant : denique Romani veteres, novique & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbis facere : atque ita ab

omnibus

omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium
 vim sustentabant. Neque in eo tanquam aspero ne-
 gocio Marius territus, aut magis, quam antea, de-
 misso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex
 fortissimis magis, quam familiarissimis parave-
 rat, vagari passim: ac modo liberantibus suis suc-
 currere, modo hostis, ubi confertissimi obstite-
 rant, invadere manu: consulere militibus, quo-
 nam imperitare conturbatis omnibus non pote-
 rat. Jamque dies consumptus erat, cum tamen bar-
 bari nihil remittere; atque, uti reges præceperant,
 noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius
 ex copia rerum consilium trahit: atque, uti suis
 receptui locus esset, collis duos propinquos inter
 se occupat. Quorum in uno, castris parum am-
 plo, fons aquæ magnus erat: alter usui opportu-
 nus, quia magna parte editus, & præceps, pauca
 munimenta egebat. Ceterum apud aquam Sullam
 cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites
 dispersos paulatim, neque minus hostibus contur-
 batis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gra-
 du in collem subducit. Ita reges, loci difficultate
 coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos lon-
 gius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine
 circumdato effusi confedere. Dein, crebris igni-
 bus factis, plerumque noctis barbari more suo
 letari, exultare, strepere vocibus: & ipsi duces
 feroces, quod non fugere, ac pro victoribus age-
 re. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & edicio-
 ribus locis facilia viso, magnoque hortamento
 erant. Plurimum verò Marius imperitia hostium
 confirmatur, quàm maximum silentium haberi
 jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant,
 canere: dein, ubi lux adventabat, defessis jam ho-
 sibus, ac paulo ante somno captis, de improvisa
 vestigalis, item cohortium, turmarum, legionum
 tubicines simul omnes signa canere, milites cla-
 morem tollere, atque portis erumpere. Marii, atque
 Getuli, ignoro atque horribili sonitu repente exciti
 neque fugere, neque arma capere, neque omnino
 facere,

facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresq; eo proelio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga, Dein Marius, uti ceperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter com meatum in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen victoria socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud extimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Persurgæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque item milites coquebat: neque secus, atque iter faceret, castra munire excubitu in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxiliarios mittere præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilas ipse circuire, non tam diffidentia futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exarsatus cum imperatore labos volentibus esset. At sane Marius illoq; aliisq; temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercelbat: quod multi per ambitum fieri aiebant ipsas quod à putritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miseras vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen resp. pariter, ac gravissimo imperio, bene, atque decore gesta. Igitur quarto denique die haud longe ab oppido Ciria simul undique speculatores citi sese ostendunt: qua hostes adesse intelligitur. Sed quia divorsi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; consul incertus, quoniam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum

omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugur-
 tham spes frustrata, qui copias in quatuor partis
 distribuerat, rursus ex omnibus æque aliquos ab
 tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem pri-
 mum hostes attigerant, cohortatus suos, turma-
 tim, & quam maxime confectis equis, ipseque
 alique Mauros invadunt: ceteri in loco manen-
 tes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, &
 si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo
 modo equites præliantur, Bocchus cum pediti-
 bus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in
 priore pugna, in itinere morati adfuerant, re-
 sistendam Romanorum aciem invadunt. Tum ma-
 rius apud primos agebat, quod ibi Jugurtha cum
 plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi ad-
 ventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi
 Latine (nam apud Numantiam loqui didicerat)
 exclamat, nostros frustra pugnare: paulo ante
 Mariam sua manu interfectum: simul gladium
 sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis
 impigre occiso pedite nostro cruentaverat. Quod
 ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam
 fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos
 tollere, & in perculsos Romanos acrius incede-
 re. Jamque paululum à fuga aberat, cum Sulla,
 profligatis iis, quos adversum ierat, rediens ab
 latere Mauros incurrit, Bocchus statim avertitur.
 At Jugurtha, tum sustentare suos & prope jam
 adeptam victoriam retinere cupit, circumventus
 ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisus, solus
 inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque in-
 terim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio
 suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes
 jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in
 campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi, e-
 qui, atque vici afflicti: ac multi, vulneribus acce-
 ptis, neque fugere posse, neque quietem parvi niti
 modo, ac statim concidere; postremo omnia, qua
 vilis erat, constrata telis, armis, cadaveribus, &
 later ea humus infecta sanguine. Postea loci con-
 sul,

sul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam utrum barbari male pugnaverant, legati à Boccho veniunt: qui regi verbis à Mario petivere duos quam fidissimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi R. commodis cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet: qui quamquam accensibant; tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorsum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundia, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujusmodi locutus.

Rex Boccho, magna læritia nobis est, cum te talis virum dii monueret; ut aliquando pacem, quam bellam, maleres; nunc te optatum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commutares; simul nobis dederes civitatem necessitudinem, pariter servantem, & illum sceleratissimum persequi. At hoc, populo R. jam à principio inopi, melius visum, ami es, quam servos, quæere: tutiusque rata, violentibus, quam coactis, imperitare. Tui vero nulli opportuvelor amicitia nostra: primum quod proci absumas; in quo offensa minimum, gratia par, ac si prope alessum: dein, quod patentes abunde habemus, amicorum neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam à principio tibi percussis: profecto ex P. R. ad hoc tempus magno pericula accepisses, quàm mala perpeffus esses. Sed quoniam in humanarum rerum fortuna plerique regis; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram experiri nunc, quando per illam lucas, festinas; atque, ut capsis, perge. Multa, atque opportuna habes, quæ fieri inerrata officiis superes. Postremo hoc in periculum demitte, namquam populum Rom. beneficium vultum esse. Nam, bello qui valeat, tute sit.

Ad ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit; Se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidie partem, unde Jugurtham expulserit, jure

bellis suam factam : tam vastari à Mario, patine-
 quivisse : præterea, missis antea Romam legatis
 repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere,
 ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senarum
 missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab
 amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione
 Sullæ, & Manlii, metuens id, quod parabatur,
 donis corruerat. Marius interea, exercitu in
 hibernaculis composito, cum expeditis cohorti-
 tibus, & parte equitatus proficiscitur in loca so-
 la, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha per-
 fugas omnis perfidum imposuerat. Tum rursus
 Bocchus, seu reputando, quæ sibi duobus præliis
 evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos
 incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia
 necessariorum quinque delegit, quorum & fides
 cognita, & ingenia validissima erant. Hos ad Ma-
 rium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet
 agendarum rerum, & quocunque modo belli
 componendi licentiam ipsis permittit. Illi matura
 ad hiberna Romanorum proficiscuntur : dein
 à Gerulis latronibus in itinere circumventi, spo-
 liatique, pavidi, sine decore ad Sullam profugunt :
 quem consul, in expeditionem proficiscens, pro
 prætoris reliquerat. eos ille non pro vanis hosti-
 bus, uti meriti erant, sed accurate & liberaliter
 habuit. qua re barbari & famam Romanorum
 avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in
 sese amicum rati. Nam etiam tum largitio mul-
 tis ignota erat munificus nemo putabatur, nisi
 pariter volens : dona omnia in benignitate habe-
 bantur. Igitur questori mandata Pocchi patefa-
 ciunt : simul ab eo perunt, uti fautor, consulatorque
 sibi adfuit copias, fidem, magnitudinem regis sui,
 & alia, quæ aut uicilia aut benevolentia esse cre-
 delant, oratione extollunt : dein, Sulla omnia
 pollicito, docti quomodo apud Marium, item
 apud senarum verba facerent, circiter dies XL,
 ibidem opperiantur. Marius postquam infecto
 negotio, quo intenderet, Cirtam rediit, de ad-
 ventu

ventu legatorum certior factus, illosq; & Sullam venire jubet, itemq; L. Bellienum prætorem Urbea, præterea omnis undiq; senatorii ordinis : quibus cum mandata Bocchi cognoscit : in quibus, legatis potestas eundi Romam sit : ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sulle, & plerisq; placuerit : pauci ferocius decernunt, se, ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in adversa mutant. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui questor stipendium in Africam portaverat : duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem & studium Sulle accepit. Romæque legatis ejus, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsum, deprecari sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur :

S. P. Q. R. beneficii, & injuriæ mæmor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam puniret, de illi gratiam facit : salus & amicitia datur, cum miraretur.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret : cujus arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum Balearium : præterea iere sagittarii, & c. hors Paligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa : neque his secus, atque aliis armis, adversus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit : qui temere & effuse euntes, Sulle alisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire : arma, atque tela tentare, incendere : timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & adversam eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut ea erat, quietam nunciant. Volux adveniens questorem appellat : se à patre Boccho obviam illis simul, & præsidio

praesidio missum. Dein eum, & proximum diem
 sine metu conjuncti sunt. Post, ubi castra locata,
 & diei vespere erat, repente Maurus, incerto vulnere
 pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex spe-
 culatoribus cognitum, Jugurtham haud procul
 abesse; simul, uti noctu clam secum profugeret,
 rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se
 totiens suum Numidam pertimescere: virtutis
 suorum satis credere: etiam si certa pestis ad-
 esset, mansurum potius, quam proditis quos duce-
 bat, turpi fuga incerta, ac forsitan post paulo
 morbo interitura vitae parceret. Ceterum ab eo-
 dem monitus, uti noctu proficiscerentur, consi-
 lium adprobat: ac statim milites canatos esse in
 castris, ignisque quam creberrimos fieri, dein
 prima vigilia silentio egredi jubet. Jamque no-
 cturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum
 ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri
 nunciant, Jugurtham, circiter duum millium in-
 tervallo, ante eos confedissee. Quod postquam au-
 ditum est, tum vero ingens metus nostros inva-
 dit, credere se proditos à Voluce, & insidiis cit-
 camventos. Ac fuere qui dicerent manu vin-
 dicandum, neque apud illum tantum scelus in-
 ultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem
 existimabat, tamen ab injuria Maurum prohibet:
 suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe
 ante paucis strenuis adversus multitudinem bene
 pugnatum: quanto sibi in proelio minus peper-
 cissent, tanto tutiores fore, nec decere quemquam,
 qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxi-
 lium petere, & in maximo omnium metu mor-
 dum, & circum corpus ad hostis vortere. Dein
 Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem ma-
 ximum obtestatus, uti sceleris, atque perfidiae Eo-
 chi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacru-
 mans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac
 magis calliditate Jugurthae; cui videlicet specu-
 lanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam
 neque ingentem multitudinem haberet; & spes,
 opemque

epesq; ejus ex patre suo penderent; credere illum nihil palam auturum, cum ipse filius testis adesset. Quare optimum factum videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improvviso accesserant, dubio, atque haesitante Jugurtha, incolumi transeunt. Dein paucis diebus, quo ire intenderant, perventum est, Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, oratione, & subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugrade filius, ex gente Massinisse, ceterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubina ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret; quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperio, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse: multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet? luctandem adversum nos, metum pro nobis suavisse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; ætæra occulte, nullo, aut quam paucissimis presentibus: simul edocer, quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi: dicit se missum a consule venisse quæsitum ab eo, pacem, an bellum agiturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illi die responsurum. Dein ambo in castra sua discessi.

gressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boeccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes, adhibentur. Præterea Dabar internuncius sanctus vir, ex sententia ambobus jurat: ac statim rex sic incipit:

Nequaquam ego ratus sum fore, ut rex matronam in hac terra, & omnino, quos novi, equalis sumum, privato homini gratiam deberem. Et deinde Sulla, ante te cognitum, multis orantibus aliis aliter equant opem tui, nullius indigni. Id imminutum, quod ceteri dolere sciunt, ego lator. Fuaris mihi pecuniam, quæsi aliquando tue amicitie: qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo expirantem arma, vires, pecuniam, postremo quidquid animo habet, sumo, utere: & quoad vires nunquam tibi reddam gratiam potueris: semper apud me integra eris: denique nihil me sciente frustra vales. Nam, ut ego existimo, regem armis, quam munificentia, minus, minus flagiti sum. Ceterum de rep. vestra, si quis curatur tui missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. nequa feci, nequa fallam nunquam volui: finis meus adversum armatos armis tuus sum, id emittor quando vobis ita placeat, gerere, uti vultis, cum Jugurtha bellum. Ego flamen Minervæ, quid precor me & Minervam finis, non egrediar, neque id in velle Jugurtham finem. Præterea, si quid meque vobisque dignum petueris, band repulsa abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter, & modice; de patre, & de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur, senatum & populum Rom. quoniam armis amplius valuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur: id adeo in promptu esse: quoniam et ipsam Jugurtham haberet: quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, sedes, Numidix partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram, Rex primum negotiare:

tare : cognationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse : ad hoc metueret, ne fluxa fide ulius popularium animos averteret : quis & Jugurtha carus, & Romani invidi essent. Denique sapiens fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ omnes se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituent. Ita, compositis dolo, digrediantur. Et rex postero die Asperam, Jugurthæ legatum, appellat dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellam componi : quamobrem regis sui intentionem exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus, prope-rato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum ; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere ; sed Mario parum sile-re : sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustra fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pacti, in colloquium, veniretur, ibique sibi Sullam traderet : cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret, neque hominem nobilem non sua ignavia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promittit. Ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regis voluntates, uti vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum appellare : benigne habere : idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum. Maurus adhibitis amicis ac statim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur solum ipse multum agitavisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius : quæ scilicet, tacente ipso, occulta oculis patefuisse. Tamen postremo

postremo Sullam accersi juberi & ex illius sententia Numida insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obviæ honoris causa procedit in tumulum sacillumque visu insidiantium. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit ac statim signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obruncati Jugurtha Sulle victus traditur, & ab eo ad Marium deductus. Per idem tempus adversum Gallos ab ducebus nostris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & usque ad nostram memoriam Romani sic habere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certari. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Jugurtham Romam victum adduci nunciatum est; Marius consul absens factus est; & ei decreta provincia Gallia; isque Calend. Januar. magna gloria consul triumphavit. Ex ea tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ erant.

F

C. SAL-

C. SALUSTII
CRISPI
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

L I B. I.

¶¶¶¶¶ E S populi Rom. M. Lepido, Q. Cato
Coss. ac deinde militum & domi-
¶ R ¶ gestas compulsi. *Donatus & Prop.*
¶¶¶¶¶ *Messianus.*

¶¶¶¶¶ Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit. *Servius & Aron.*
Fannius vere. *Vallerius.*

Nos in tanta doctissimorum hominum copia
Servius.

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero. *Arriani.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquit, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam à primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit. *Ser. Sulpicio & M. Marcello* Cui, omni Gallia cit Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus invia fuit, perdimi-
ta. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthagense. *Valerius & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri facta mala, post Carthagen-

thaginis excidium maxime audita sunt. Nam injuria validorum, & ob eas dissensio plebis à patribus, aliisque dissensiones domi fuere jam inde à principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum grave cum Etruria positum est, æquo & modesto jure agitarum: deinde, servili imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, &c. ceteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus scivitis, & maxime sumoris entre oppressa plebes, cum assiduus bellis tributum simul & miliciam toleraret, armata mentem sacrum, atque Aventinum infedit. Tumque trib. pl. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque satis fuit secundum bellum Punicum. *Agellius & Augustinus.*

Postquam, remoto metu Punico, simulacres exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratiam plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique & mali cives appellati, non ob merita in temp. omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuria validior, quia presentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paulatim, ut antea, sed torrentis modo precipitari: adeo juvenus luxu atque avaritiâ corrupta est; uti merito dicatur, genicos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius & Augustinus.*

Igitur venditis proscripctorum bonis, aut dilargita. *Agellius.*

Id bellum excitabat metus Pompeii victoris Hiempſalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maximeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellanti. *Demetrius & Augustinus.*

Quia lenones & vinarii lanique, quorum preterea vulgus in dictu usum habet, pretio compellitur. *Coripſus.*

Gentis armis ferax, & servitii insolitum, *Africani*.

M. Aemili Lepidi Orf. ad P. R. oratio contra Sallam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per ceteras gentis maximi, & clari essis, plurimum timoris mihi faciunt, adversus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ assumatis, ex parum credendo de aliis circumveniamini: per se, cum illi spes omnis in scelere atque in perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si pejus atque intestabilior meru vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quàm in ulciscendo teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, non minus optimis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant: & utrumque per injuriam malunt, quam optime jure liberi agere: perclara Brutorum, atque Aemiliorum & Lutatorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertenda. Nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defendendum est aliud, quàm libertas, & sue cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareamus? quæ cuncta scivus ille Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tut exequicium clade, neque consilio, & aliorum principum, quos fortuna belli consumplerat, satius; sed tum crudelior, cum plerisque secunda res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: qui prius injuria quam viâ certa esse: pravissimæque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos metu gravioris servitii, à reperenda libertate terremini. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prelatandum, neque vocis paranda auxilia; nisi forte speratis per tadium jam, aut pudorem tyrannidis, esse tum per scelus occupata, periculosius

periculosius dimissurum. Ac ille eò processit, uti
 nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinende
 dominationis honesta existumer. Itaq; illa quies,
 & otium cum libertate, quæ multi probi potius,
 quam laborem cum honoribus, capessébant, nulla
 fuit. Hac tempestate serviumdom, aut imperitan-
 dom : habendus metus est, aut faciendus, Quiri-
 tes. Nam, quid ultra ? quæve humana superant,
 aut divina impellunt sunt ? populus Romanus pau-
 lo ante gentium moderator, exutus imperio, glo-
 ria, jure, aggrandi inope, despectusque ne servilia
 quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, &
 Latii magna vis, civitate pro mol in, & egregio
 factis, à vobis data, per unum prohibentur : &
 plebis innocuæ patrias sedes occupavere pauci
 facillites, mercedem scelerum. Leges, judicia,
 ætarium, provinciæ, reges, penes unum ; denique
 necis civium, & viæ licentia. Simul humanas
 hostias vidistis, & sepulchra in vestra sanguine ci-
 vili. Etsi ne vicis reliqui aliud, quam solvere in-
 juriam, aut mori per virtutem ? quoniam quidem
 unum omnibus finem natura vel ferro septis sta-
 tuit : neque quisquam extremam necessitatem ni-
 hil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum
 ego seditiosus, uti Solla ait, qui præmia turbatum
 queror ; & bellum cupiens, quia jura pacis repe-
 to. Scilicet, quia non aliter salvi, scilicet, uti in im-
 perio eritis, nisi Vettius Picent, scriba Cornelius,
 alterna bene parat : prodigerint : nisi apprehen-
 soria omnis proseriptionis innoxium, ob divi-
 tiarum cruciatum virorum illustrium vastam urbem
 fuga, & cadibus ; bona civium miserorum, quasi
 Cimbericam perdam, venum, aut dono datam.
 At objectat mihi possessiones ex bonis proseri-
 ptorum : quod quidem scelerum illius vel maxi-
 mum est, non me, neque quonquam omnium
 satis tutum fuisse, si recte sciremur. Atque illa
 quæ tum formidine metatus sum, præcio solu-
 tis, jure : dominis tamen restitui : neque rati con-
 siliū est, ullam ex civibus perdam esse. Satis

illa fuerint, quas, rabie contracta, toleravimus, manus conferentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium fons sit. Quorum adeo nullam non ponitur, ut & facta in gloria numeret, & si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis vereri: ne, alius alium principem expectantes, ante capiamini, non opibus eius, quæ faciles & corruptæ sunt, sed vestra fœcundia, quam captum ire licet, & quam audeat tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata præter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine, Tarrule, Scythique, pessumis servorum, divitiarum partem sunt, an, quibus perlatum in magistratibus capiendo Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quaesitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, comitum & majoribus suis: utique jura & iudicia sibi met extorquerent; egergia sc. mercede, cum relegati in paludes & sylvam, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secunda res miræ sunt: vitæ obrentui: quibus labefactis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte species concordie & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebs, præda civilis acerbissima, hoc, iudiciumque omnium rerum penes sit, quod populo Romano fuit. Quæ, si vobis pav, & concordia intelliguntur, maxima turbamenta reip., atque exitia probare: annuit legibus impositis: accipit otium cum servitio: & tradit exemplum posteris ad populum Romanum foimet sanguinis cadit circumvenundam. Mibi, quamquam per hoc sum-

sum imperium satis questum erat homini majorem, dignitatis, atque etiam praesidio; tamen non fuit consilium, privatis opes facere; porroque visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quae si probata, adesse Quirites; & bene juvenibus diis, M. Aemilium Consulem duces & antroem sequi nisi ad recipiendam libertatem.

Tunc vero & posci: dum ceteri ejusdem causa duces lenatus rati, maximo gudio bellum irritare. *Nemini, irritare, p. evocare.*

Curionem quaesivit, ut adolescentior, & populi suffragia integer, aetati concederet Mamerco, *Pisilian, l. 10.*

Philippus, qui aetate & consilio ceteros antecibat, *servius, l. 12.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxime vellem, P. C. temp. quietam esse, non impericulis à promptissimo quoque defendi: denique parva incepta consulatibus nostra esse, sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab eis, quos prohibere magis decebat. Postremo, quae pessimi & stultissimi decreverunt, ea bonis & sapientibus secunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placuit, secundum sunt. Nisi fieri cui pacem praestare, & bellum pari consilium est. Proinde, dii boni, qui hanc urbem, omitti cura, adhuc regimini, M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus, qui, pejor an ignavior sit, deliberari non potest, exercitum opprimenda libertatis habet, & si è contempto metuenda non effecit: vos moestantes, & contristantes vestros, & vacuum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intelligitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, ille metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis consularum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob beneficia cepisset, cupis sceleribus tanta premia tribuisset? At si, o, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujusmodi decreverunt, gra-

nam ab eo peperere. Immo despecti & indigni
rep. haberi, praeda loco assumantur: quippe me-
tu pacem repentes, quo habeam amiserant.
Aequidem à principio, cum Etruriam conjurare,
proscriptos accersui, largitionibus tempus l-
acerari videbam; maturandum putabam, & Caro-
li consilia cum paucis secutus sum. Ceterum illi,
qui gentis, similis benefactis extollebant, & igno-
scendo populi Romani magnitudinem auxisse,
nullquam etiam tum Lepidum progressum vide-
bant; cum privata arma opprimenda libertatis
capisset, sibi quisque opes aut patrociniis queren-
do, consilium publicum corruerunt. At tum erat
Lepidus latro cum caloniis, & paucis sicariis;
quorum nemo non diurna mercede vitam mu-
taverit: nunc est praefectus cum imperio, non
empto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc iuxta
parentibus: & ad eum concurrere homines o-
mnium odium corruptissimi; flagrantis in-
opia & cupidinis, scelerum conscientia exagi-
tati: quibus quies in seditionibus; in pace, turba
fuit: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello
ferunt. Saturnini olim, post Sulpicii, dein Marci,
Damasippique, nunc Lepidi satellites. Praeterea
Etruria, atque omnes reliquiae belli arces: Hi-
spaniae armis sollicitae: Mithridates in latere ve-
digalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur,
diem bello circumspicit: quin, penitus id meum
ducem, nihil abest ad subvertendum imperium.
Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut ani-
madvertatis; ne patiimini licentiam scelerum,
quasi calem, ad integros contactu procedere.
Nam, ubi malis praemia sequuntur, haud facile
quisquam gratuito bonus est. An exspectatis dum
exercitus rursus admeo, ferro, atque flamma ve-
stem invadat? quod minus propius est ab eo, qui
agitat, statu, quam, ex pace & concordia ad ar-
ma civilia: quae ille advo-
sam divina & humana
omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat
opera, sed legum ac libertatis subvertenda. An-
gust

gine enim, ac laceratus animi cupidine, & non-
 rum metu, capere consilii, inquit; hæc atque il-
 la tentamus, metuit otium, odit bellum; laus atque
 licentia eandem videt, atque interim alutius
 vestra secordia. Neque mihi satis consilii, metui,
 an ignaviam, an dementiam eam appellem: q. i
 videmini incerta mala quasi fulmen optare se
 quique ne ardeat, sed prohibere ne conari qui-
 dam. Et quæso considerare quam conversa rerum
 natura sit. Antea malum publicum, occulte & no-
 villa palam instruebantur, & eo boni malos facile
 accendunt: nunc pax, & concordia diffunduntur
 palam; defenduntur occulte. Quibus illa placent,
 in armis sunt; vos, in metu. Quid exspectatis? ni-
 si forte pudet, aut piget recte facere. An Lepidi
 mandata animos movent? qui placere ait sua cui-
 que recti, & aliena temeti belli jura rescindi, cum
 ipsæ armis egerat: civitatem confirmari, qui ad-
 emptam negat: concordie gratia plebi tribuni-
 ciam potestatem restitui, ex qua omnes discordie
 accense. Perfame omnium, atque impudentissimæ,
 tibi ne egestas civium, & hostium cura sunt,
 cui nihil est domi, nisi armis parvum, aut per in-
 juriam? alterum consulatum peto, quasi primum
 reddideris: bello concordiam quartis, quo pax
 disturbatur: nostri proditor, istis invidus, hostis
 omnium bonorum, ut te neque hominum, ne-
 que deorum, pudet, quæ perfidia aut perjurio
 violasti? qui, quando taliter, maneat in senten-
 tia, & retineat arma, te hortor: non perlicandis
 feliciis inquit ipse, non in solitudine re-
 tineas. Neque te provincia, neque leges, neque
 di penates civem parantur. Perge, quæ cupidini
 ut quam maturum merita invenias. Vos autem,
 P. C. quævis cunctando temp. incertam parie-
 mini, & verbum arma tentabitur? Delectus a fove-
 rum vos haberi: pecunia publice, & privatione ex-
 torte; perfidia deducta atque impedita; ex libi-
 dine leges imperantur: cum inter vos legatos
 & decreta paratis. Et quanto, mehercule, avidius

pacem perieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelliget se metu magis, quam equo & humano sustentatum. Nam, qui turbat, & caulem civium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet, quas vultis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, pariamini potius censeat. Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum funderet. Hæc si placent; si tanta torpedit animos oppræssit, ut obliuisci scelerum Ciceronem, cujus in urbem redire, decus, atque ordines cunctis interierunt, nihilominus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permittari litis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quoniam is & alii boni temp. frustra curant. Agi e, uti libet; parata vobis Cethegi, atque alia proditorum patrociniis, qui rapinas & incendia instigare cupiunt, & rursus adversum deos penæ et manus armare. Sin libertas & bella magis placent: decrevite digna nomine, & augere ingenium viria fortibus. Adest cæcis exercitus, & ad hoc, colonis veterum militum, nobilitas omnis, ducet opum; fortuna meliores sequitur. Jam illa, quæ collecta sunt socordia nostra dilabentur. Quare ita censeo, quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessimo, & hostibus reip. contra hujus oculis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, urbi præsidio sint; operamque dent ut quid reip. detrimenti capiat.

Uri Lepidus, & Catulus decretis exercitus maturum proficiscerentur. *Carissus id.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior neque minus gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marini Vallensis in Ciceronem.*

Obviam ire, & commori hostibus. *Arsenius Messus.*

Lepidus pernitens consilii. *Carissus l. 111.*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque ausibus, aut lingua competere. *Nomius Compertus.*

*Comperit, ni casusque meminisset, aut cressante
valere.*

Prudent omnium, quæ senatus censuerat,
Æsclanus.

Magnis operibus profectus, oppidum cepit,
per. l. Catilinam legatum, *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania
cum simulis copiis, quas paraverat, accessit,
Prisillianus l. x. Arripianus Messas.

Sandus aliter, & ingenio validus, *Cressus l. i
aliter pro alio.*

Genarum egressa finis fuit, *Servius ad lib. xi.
Æsclanus. Arripianus Messas.*

Nisi cum ira belli defecisset, *Prisillianus l. x.*

Marmaverunt exercitum Dyrhachium coge-
re. *Arripianus Messas.*

Illo profectus, vicus, castellaque incendere, &
fuga cultorum deserta, igni vastaret neque elato,
aut securo esse animos, metu gentis ad turba bella
peritiorum. *Namque, Servius ad xi. Æsclanus.*

Liberis ejus avunculus erat, *Domitius ad Pater-
norum Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi aluimus,
Arripianus Messas.

Intinum aliter sua sententia, atque aliarum
mulierum, *Cressus l. i. aliter pro alio.*

Solis via, *Domitius Paternum ad. v. fien. viii.*

Iusto Metelli coenicius occurrunt, *Prisilla-
nus. lib. x. Servius ii. Georg. Voz. Diom. lib. i.
c. p. iv.*

Nescit Catene modo, *Prisillianus l. x.*

Doctus miliciam, *Arripianus Messas.*

Neque se recipere aut inducere permittit,
Prisillianus l. x.

Equi huc redire exterriti, aut fucili conster-
nantur, *Idem l. iv.*

Occupavitque collis ediffissimus apud Hiler-
dam: & cum multa opera circumdata, *Prisillianus
lib. v.*

At inde nulla munitione, aut repleta mora,
procedit:

processit ad oppidum, *Prisilianus* L. XVIII, *requie pro requie*.

Agreste, Carif. L. 1.

Ardetat omnis Hispania citerior, *M. Valia Villoriana de iuvent. Ciceronis L. 1*

* & ponere validam urbem multos dies reflectionem pugnando vicit, *Nomius*.

Itaque Sertorius, levi praesidio relicto in Mauritaniam, nocturnam obsidem, aestu secundo, festivaque celeritate, vitare praemium in transgressu conatus est. *Agellus lib. 10. c. 16. Nomius Martellus*.

Transgressus omnis, recipit mons Ballera, praecipuus à Lusitanis, *Idem ibidem*.

Harum aliae paululum progressae, nimio simul & incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur, *Idem*.

Locum editiorem, quam visceribus decebat, capit, *Servilius vult Mucides. Arapianus Messas*.

Et mox Fulvius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilius prognantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt, *Nomius*.

Cum Sertorius neque erumperet, tam levicopia navibus legem maturabat, *Servilius Fulvius, Messas*.

Itineris eorum Metellus per litteras gaurus, *Arapianus*.

Itaque Servilius agrocum Tarenti collegam prior transgressus, iter vocat ad Coeycum urbem inclutam: passusque nemore, in quo crocum gignitur, *Prisilianus Nomius*.

Ad Olympum a quo Phaselida, *Prisilianus*.

Apud Coeycum, *Idem*.

Apud Late oppidum, cui nomen oblivionis considerant, *Idem. Servilius ad 1. Mucides*.

Repulsus à Late oppido, *Idem Prisilianus*

Apud Mutinam, *Idem*.

Apud Praeneste locatus, *Idem*.

Medio diti, *Messas*.

Quieram

Quietam à bellis civitatem, *Idem*,
Militia periculis, *Idem*.

Sertorius portis turham morantibus, & mollo,
ut in terroris soler, generis aut imperii discrimi-
ne, per calorum corpora, ad medium quasi dein-
super adstantium manibus in murum attollitur,
Arms, *servius*.

Neque detrusus aliquoties terretur, *Prisili-
us* lib. iv.

Dubitavit acie pars, *Idem*.

Quos inter maxime, *Carissus*,

Rumore primo, *Carissus*.

Idem fecere Octavius & Q. Cypio sine gravi
cujusquam expectatione, neque sane ambis i pu-
blici, *Servius* ad lib. iv. *Amidius* : *Ambire* signifi-
cat & rogare, *Sallustius* in *Jugurtha* : *Quis ego*
ambire, fatigare vos rogatus. *Dirichius* &
ambire illam, pro rogo, *Sallust.* in i. *Idem* fecere, &c.

Cum ara & alia diis sacra, supplicum san-
guine lacerantur, *Idem*.

Postremo ipsos colonos per miseras & incerta
humani generis orare, *Idem* ad illud xv. *Amid.*

—per eversa genare fumantia Troja

Ennius obtestor.

Ea paucis quibus pericia & verum ingenium est
abundantibus, *Idem*.

Perpenna tam paucis profectus vera est assi-
manda, *Idem* ad as i. *Amidius*.

FRAGMENTA

LIB. II.

HISTORIARUM.

Sardinia in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quam in occidentem latius prominet. *Agellius lib. XIII. cap. XVIII. Nonius: Faciem totius corporis formam, exemplum, id est, ut, posita antiquitas praeferat; ut ab aspectu spectis, & à fingendo figura, ita à fallacia corporis facies, Sallust. l. II. Sardinia, &c. Idem.*

Inde Ichmusa appellata. *Idem.*

Dubium an insula sit, quod Furi atque Aufici superjactis fluvibus, circumlavit. *Nonius, lavis pro lavas.*

Nam Sallam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuit. *Notat Agellius lib. X. c. XX. Sallustianus proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul, & diversus ex regionibus. *Carisius, Asper, procul, inquit, est à loco.*

Obviam fuisse. *Carisius ibidem. Asper, ait, utraque obviam fuisse, adverbio quam nomine mihi maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Idem.*

Genus militum suorum à pueritia latrocinio. *Idem.*

Inter lava morium, & dextrum flumen Turiarum, quod Valentiam parvo intervallo praeterfuit. *Priscianus lib. V. & VI. Turicem dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiducia, quam argumentis, purgationes dimittuntur. *Denotat Plerm. all. I. st. III. & Herye. all. IV. st. IV. Nonius. Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnam suam. *Arrianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copias integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Seneca, dicere est permittere.*

Post, ubi fiducia nimis. *Arrianus.*

Sed ipsi serunt taurum ex grege, quem prope littora regebat Corfa nomine Ligus mulier. *Prisilianus l. vi.*

Nam quondam Corfa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope littora regebat transnatare solitum, atque per intervalla corpore audio remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à ceteris degredientem usque ad insulam navigio profecta est. Cujus regressu insule fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auroris & ducis appellaverunt. *Isidorus l. 14. c. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus acta iv. scena 11. Andria.*

Dardalum ex Sicilia profectum, cum Minois fugeret iram, atque opes. *Prisilianus libro vi. Servius.*

Quem ex Mauritania rex Lepstara prodicionis insinularum cum custodibus miserat. *Prisilianus lib. 1.*

Quos adversum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguitur. *Prisilianus l. x.*
Ut actione desisteret. *Mossas.*

Vespera. *Crispus l. 11.*

Argentum murum accessivum. *Prisilianus l. x.*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orastis cognitam, approbat. *Prisilianus l. vi.*

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Idem ibidem.*

Frugum, pabulique latus ager. *Arrianus. Servius l. 1. Merides.*

Neque

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegabant. *Messius*.

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem, *Domitius Phor. all. 1. Sc. 11.*

Noctu, diuque stationes, & vigiliis tentare. *Carissus l. 11.*

At locullum regis cura machinata fames brevi fatigabat. Mulique commotus interierant indiditlatronum. *Prisilianus l. VII. & Nonius*.

Namque primum Jalonem novo itinere maris Ætææ hospitis domum violasse. *Prisilianus lib. VIII.*

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrisi mutato nomine Gadir habent, *Prisilianus lib. v.*

Neque subsidii, uti soluerat, compositis. *Prisilianus l. x. Soluerat autem est solutus fuerat.*

Neque inermes ex proelio ritus quatenquam gnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir gravis, & nulla arte cuiquam inferior. *Arsianus. Nonius in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arsianus.*

* & Panni strunt adversus A. N. C. M. *Domitius.*

Quia corpore, & lingua pectus, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Basiluleium appellabant. *Prisilianus l. vi.*

Audaciter. *Idem xv.*

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequiam orationis, & maxime odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius: obsequium neas. gnavæ, obsequia sem.*

Mentibus deturbat. *Nonius deturbare.*

Et muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, adversa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum

rum regressus; magna gloria concurrentium un-
 que virile & muliebri secus, per vias ac tecta
 omnium visibatur: cum quasstor C. Urbicus,
 alique, cognita voluntate, eum ad coronam invita-
 verant; ultra Romanorum, & mortalium etiam
 morem curabant, exornatis arboribus per antra &
 insignia, scenisque ad ostentationem histrionum
 fabricatis; simul cerco sparsa humus, & alia, in
 modum templi celeberrimi. Præterea cum se-
 denti transfenna dimissum victoriae simulacrum
 cum machinato strepitu tonitruum coronam ca-
 piti imponebat: tum venienti tute quasi deo sup-
 plicabatur. Toga picta plerumque amiculo erat
 ei accumbenti; epulae quasvisissimæ; neque per-
 veniens modo provinciam, sed trans maria, ex
 Mauri ania volucrum, ferarum incognita antea
 plura genera: quibus rebus, aliquantam partem
 gloriæ dempserat, maxime apud veteres & san-
 ctos viros, superba illa, gravis, indigna R. impe-
 rio existimantes. *Macrobi. l. 1. cap. 22. 23. No-*
mi: Sisyphus lib. 1.

Rumque pars magna fuisset, aut proximo-
 rum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.
Arrian.

Occurrere duci & prælium accendere, adeo
 uti Metello in sagam, Hirtulcio in brachium tela
 venissent. *Idem.*

Avidisque ita, promptisque docibus, uti Metal-
 lus ista tragulae sauciassetur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere, *Domitius ad h. v. fiera*
11. Ad.

Primo incidit forte per noctem in venunculo
 pŕicantis, *Nomius.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit æstuaria navi-
 gia. *Idem in Piraticæ novi ale.*

Omnia sacrata corpore in ratam imposuisse,
Arrianus.

Suos equites hortatos vado transmittit. *Idem.*

Istorum, qui in flumine rutabant, necaban-
 tur. *Domitius Adelp. 1. 1. f. 11.*

Circumventi

Circumventi dextra, unde ferrum erat, sicut
aut quid tale capiti affigebant. *Agrionius.*

Sed Metellus in ultioribus provinciis *Dionysius*
Phorm. all. 1. p. 14.

Immane quantum animi exarsere. *Novius, Si-*
mon posuit pro Adverbis.

At illi quibus res incognita erat, ivere cunctis
ad portas incognita tendere. *Servius P. Virgili.*

Murum ab angulo dexteri lateris ad paludem
hinc procul remotam duxit. *Servius Fulgentius.*

FRAGMENTA

LIB. III.

HISTORIARUM.

EXandisque fons Baccharaliorum. *Marci*
lib. 1. cap. 14. Saturnus, Novius.

Diveria, uti solet rebus perditis, capessunt;
namque alii fiducia gnaritati locorum in occul-
tam sagam sparsi; alii, globis eruptionem ten-
taverunt. *Priscianus l. 8. Novius.*

Unus constitit in agro Lucano, gnarus loci, no-
mine Publii. *Idem l. vi. Publius Catullus.*

Male iam affectum ad omnis vis controversia-
rum. *Priscianus l. vi.*

Conspiratione claudit. *Idem l. 8.*

Quasi pat in oppido festinatio, & ingens ter-
ror erat, ne existeret nova munimenta maderet
infirmarentur & nam moria oppidi stagnabant,
redundantibus cloacis adverso situ maris, *Novius*
in Malet.

Equis, & armis decoribus cultus, *Priscianus*
lib. vi.

Dedecores, inaltique terga ab hostibus cadit-
buntur. *Idem.*

Contra ille calci rarus quarebat num somnis
thesau-

refertur portenderetur. *Idem l. viii. Nonius in*
notis.

Parta consumpta, reliqua cadaverum ad diu-
nitatem usus fallerent. *Prisiani l. v.*

Epistola Cn. Pompei ad senatum.

Si aduersus vos, patriamque, & deos penater,
mens labores & pericula suscepissem, quotiens
prima adolescentia ductu meo scelestissimi ho-
ies fuis, & vobis salus quaesita est: nihil amplius
absentem me statuisseris, quam adhuc agitis
P. C. quem contra aetatem projectum ad bellum
seuissimum, cum exercitu optime merito, quan-
tum est in vobis, fame, miserrima omnium mor-
te, consecistis. Hæc in spe populus R. liberos suos
ad bellum misit? Hæc sunt premia pro vulneri-
bus; & torrens ob temp. fuso sanguine? Itellus scri-
bendo, mittendoque legatos, omnis opes & spes
privatas meas consumsi: cum interim à vobis per
triennium vix annus sumptus datus est. Per
deos immortalis, utrum censeatis me vicem gratiæ
prestare, an exercitum sine frumento & stipen-
dio habere posse? equidem fateor me ad hoc bel-
lum maiore studio, quam consilio, profectum:
quippe qui nomine modo imperii à vobis acce-
pto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostis-
que in cervicibus jam Italiae agentis ab Alpibus in
Hispaniam summovi. Per eas, iter aliud atque
Hannibal, nobis opportunius patefecit. Recepi
Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: &
primum imperium Sertorii victoris novis quidem
milibus, & multo paucioribus sustinui: hiemem-
que in castris inter gravissimos hostis, non per
oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid deis
prelia, aut expeditiones hibernas, oppida excisis,
aut recepta enumerem? quando res plus valent
quam verba. Castra hostium apud Sucronem ca-
pta, & prælium apud flumen Durum, & dux
hostium C. Herennius cum urbe Valentis, &
exercitu deleti, satis clara vobis sunt, pro quib. &
grati patres, egestarem, & famam redditis. Itaque
meo

meo & hostium exercitui par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæloque ut animadvertatis; ne cogatis necessitatibus privatum mihi consulere. Hispaniam citoriorē, quæ non ab hostibus tenetur, nos ac Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumptui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumenti quæ aluit: & nunc malis fructibus, ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispania in Italiam transgreditur.

Namque his, præter solita viriosis magistratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii præsumi grave pretium fructibus esset. *Novius, Grave est malum.*

Hi salibus occupatis tum externorum agros invadere: frumentique ex inopia gravi satias facta. *Idem, Satias pro satietate.*

Neque jam sustineri poterat immensum aëther mari, & vento gliscenti. *Idem, gl'is est congelatus, colligitur, ignis, crescit.*

Actum maxime, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctisque omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem, Munia officia.*

Et forte in navigando cohors una, grandi festulo vecta, à ceteris decere vit, marique placido à duobus prædonum myoparosis cucumventa. *Idem in voce Fastus, & Myopiro.*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum mitterant. *Idem & Carisius, i.*

Dux quam maximos utres levi tabu'æ subiecit: qua super omni corpore quietus invicem tra-
Qu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem,

moles, atque insulam mari vitabundus classem
hustium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, isti saepe ferra-
mentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti
salvos undarum vi, multato sorde corpore, po-
tissimò tamè periere. *Idem, & Arrianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublimis nebula ca-
elum obsecurabat. *Namini.*

Illum nautis forum. *Idem.*

Oratio M. Lepidi tribuni plebis ad p'ilem.

Si, Quirites, parum existumacetis, quid inter
his à maioribus relictum vobis, & hoc à Sulla pa-
zarum, servitium interesset, multis mihi disse-
rendum fuisset, docendumque, quas ob injurias,
& quoties à patribus armata plebes secessisset;
utique vindices paravisset omnis juris sui tribu-
nos pleb. Nunc hortari modo reliquum est, & ire
primum via, quo capefundam arbitror liberta-
tem. Neque me praterit quantas opes nobilitatis
suis, impotens, inani specie magistratus, pellere
dominatione incipiam; quantoque tutius sacris
noxiorum agat, quàm soli innocentes. Sed perire
spem bonam ex vobis, quæ metum vicio, statui
certaminis adversa, pro libertate potiora esse for-
ti vico, quam omnino non certavisse. Quanquam
omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam,
& imperia sua gratia, aut spe, aut permissis in vos
convertere; meliusque habent, mercede delin-
quere quam gratis recte facere. Itaque omnes
concessere jam in paucorum dominationem, qui
per militare nomen, ararium, exercitus, regna,
provincias occupavere, & arcem habent ex spo-
liis vestris: cum interim more pecorum vos
multitudo singulis habendos, frutendoque per-
beris, ex uti omnibus, quæ majores reliquerit:
nisi quia vosmet ipsi per suffragia, uti perisdes
olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere
allic omnes: & non si vestra receperitis, ad vos
redibunt plerique. Rarus enim animus est ad ea
quæ placent defendenda. Cetera validiorum sunt.

An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos focos, deque perimere? nisi forte C. Cocta ex seditione media consul, aliter quam metu jura quendam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinus primus de potestate trib. loqui ausus, mussantibus vobis circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuria pertasum est. Quod ego nequeto satis mirari, Quirites. Non spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuusque scelestum imposuerat servitium, finem malicredebatis. Ortus est longe savior Catulus. Tumultus intercessit Bruto & Emilio Mamercus Coss. dein C. Curio ad exitum usque infantis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis iterit in L. Quinctium, vidistis: quanta denique nunc mihi turba concitantur! quae profecto incassum agerentur, si prius quam vos serviendi finem, illi dominationis facturi erant: praesertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arserunt. Permanet una res modo, quae utrimque quaesita est & erepta in posterum vobis tribunitia, telum à majoribus libertati paratum, quod ego vos moneo, quaeque, ut animadvertatis: ne nomina rerum ad ignaviam mutantem, etiam pro servitio appelletis: quo jam ipso fructu si vera & honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisse; si omnino quiesceris. Nunc animus advertite: &, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artius habebunt. Quicenses igitur? aliquis vestrum subjecerit. Primus omnium, omittendum morem hunc quem agitis, impiger lingua, animi ignavi, non ultra conconis locum memores libertatis. Deia ne vos à virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandanda patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere: quae Quirites, in vobis sit, uti, quae jussa nunc pro aliis

tolerantur

interatis, pro vobis agere aut non agere certe possitis. Jovem aut alium quem deum consultorem exspectatis? magna illa consulum imparia & patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos ausum, atque adjutum properatis. Neque ego vos ulum injurias horror; magis uti requiem capiat: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens Jure gentium res repeto: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; querant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exalium persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum & labor, quibus nulla pars fructus est nisi forte repentina illa frumentaria lege munia vestra pensantur. Quam tamen quinis modis libertatem omnium assumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Nam que ut illis exiguitate mores prohibeatur; senescunt vires: sic neque absolvis cura familiaris tam parva res; & ignavissimi quique tenuissima spe frustrantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpediniserat decipi & vestrarum rerum ultro injuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii: quem ipsum ubi pertinuere, sublatum in cervices suas, mox de prometu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis, tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut hoc non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quàm illis dominationis socium, auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cunctis præsidia habebatis: neque mortalium quisquam

quam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nescioqua torpedo, quia neque gloria movemini, neque flagitio; cunctaque presenti ignavia mutastis: abinde libertatem rati, quia tergis abstinetur, & hic ire licet atque illic, minere diuturnum dominum. Atque hæc eadem non sunt aggressibus; sed caduntur in potentium inimicitias, doneque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est: & indies magis erit: si quidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos reperiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias, *Mossus*.

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi, *Ex eodem*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, lesi, arma sua quisque stantes incumbere. *Idem, & Servius*.

Ac statim fugiivi, contra præceptum ducis rapere ad stuprum virgines, matronalque, *Nonius*.

Quibus à Sertorio triplices insidiae per idoneos saltus posita erant: prima, quæ sponte venientis exciperet, *Servius*.

Ingens ipse virium, atque animi, *Arasianus*.

Locum nullum nisi in quo armati insisterent, *Idem*.

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste testum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulsicioque impeditur. *Nonius, Fugio est brevis gladius*.

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem*.

Sed Pompejus à prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem amicus erat, *Nonius*.

Dubius consilii, *Arasianus*.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat, *Idem*.

Quod ubi frustra tentatum est, locordius ire milites occurrere, non aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Nonius.*

Atque cum Curio laudatum, accensumque premiorum spe, quibus cum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensum, postquam ex sarcinis paludamenta adstrari, & delicta cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Pistilliæ lib. xiv.*

Fine ingulnum ingrediuntur mare. *Arrianus.*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuæque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & axe vindæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericis militaris veruta binum pedum. *Nonius Servius.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arrianus.*

Igitur discubuerunt, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, & infra, scriba Sertorii Versius: & alter scriba Mæcenæ in imo; medius inter Tarquitium, & dominum Perpenam. *Nonius. Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum servo natæ prædatores Valeriani scorpione in castra melle. *Nonius.*

F R A G M E N T A

L I B. IV.

H I S T O R I A R U M.

AT Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomentum Clodiano fuit, per incertum solidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emperibus bonorum remiserat, exigenda, promulgavit. *Agellius l. XVIII. cap. IV.*

Omnes, quibus ætas senectio corpore, animi militaris erat *Prisiani l. IX. & X.*

Dein lenita jam ira, postero die liberalibus verbis permulsi sunt *Idem l. IX.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem.*

Igitur legiones prælit in monte positas arceſſivit. *Idem l. X.*

Anxius animi, atque incertus. *Arustianus.*

Magnam exortus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

Amisumque assideri sine præliis audiebat. *Prisiani l. VI. & VII. Obsides & assides activa sunt, faciunt enim assider & obsider.*

Qui quidem mori, uti tabes, in urbem conſectus. *Festus.*

Castella custodias thesaurorum in deditiorem acciperentur. *Servius. Carissus l. I.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes lib. V. cap. IV.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Asiacem.

REX MITHRIDATES REGI ASIAE SACI S. Omnes, qui secundis rebus suis al belli societatem orantur, considerare debent, licetne tum pacem agere. Dein quod quaeritur, sitis ne pium, tutum, glorioſum, an indecorum sit.

Tibi, perpetua pace frui liceret, nisi hostes oppor-
tuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos
oppresseris, futura est. Neque petere audeam so-
cietatem: & frustra mala mea cum tuis bonis mi-
sceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse vi-
dentur, ira in Tigranem recentis belli, & me-
ris parum prosperæ, si vera æstimare voles, ma-
xime hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem
tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, mul-
tis rebus creptis, usum delicti bene suadendi: &
quod florentibus optabile est, ego non validissu-
mus præbeo exemplum, quo rectius tua compo-
nas. Namque Romanis, cum nationibus, populis,
regibus cunctis, una & ea vetus causa bellandi
est, cupido profunda imperii, & divitiarum: qua
primum cum rege Macedonum Philippo bel-
lum sumptere. Dum à Carthaginensibus preme-
bantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem
Antiochum concessione Asiæ per dolum averte-
re: ac mox à Philippo Antiochus, omni cis Tau-
rum agro, & decem millibus talentorum spolia-
tus est. Perfen deinde Philippi filium, post multa
& varia certamina, apud Samo hercas deos acce-
ptum in fidem, callidi, & repertores perfiliæ,
quia pædo vitam dederant, infamius occidere.
Eumenem, cujus amicitiam gloriore ostentant,
initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post
Attalum custodem agri captivi sumptibus & con-
tumeliis ex rege miserum servorum efficere:
simulatoq; impio testamento, filium ejus Ariston-
icum, quia patrium regnum periverat, hostium
more per triumphum duxerit: Asiæ ab ipsis otiosa
est: postremo totam Bithyniam, Nicomedem mor-
tuo, diripere, cum filius Nussæ, quam reginam ap-
pellaverant, genitus hand dubie esset. Nam quid
ego me appellem? quem disjunctum undique
regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia la-
ma erat divitem, neque servitutum esse, per Ni-
comedem bello lacessiverunt; sceleris eorum
laud ignarum, & eo, quæ acclere, testatum an-
ti-

Antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempe-
state, & regem Ptolemaum. Atque ego ultus in-
jurias, Nicomedem Bithynia expuli; Asiamque
spolium regis Antiochi recepi, & Graecia demp-
grave servitium. Incerpta mea postremus seruo-
rum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: il-
lique, quos ignavia aut prava calliditas, uti mea
laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissi-
mas pœnas solvant. Ptolemaus precio diem belli
prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque
finem nisi excidio habituri. Equidem cum mihi
ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis,
quam pacem datam intelligerem; abnunte Ti-
grane, qui mea dicta sero probat, te remoto pro-
cul, omnibus aliis obnoxius, rursus tamen bel-
lum cepi: Marcumque Cottam Romanum do-
cem apud Chalcedona terra fudi: mari exui clas-
se pulcherruma. Apud Cyzicum magno cum ex-
ercitu, in obsidione moranti frumentum defuit,
nullo circumadnitente: simul hiems mari probi-
bebat. Ita, sine vi hostium regredi coactus in pa-
trium regnum, naufragiis apud Param, & Hera-
cleam, militum optimos cum classibus emisi.
Restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis
inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus
ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzani
bello intactum: ego vastatis circum omnibus lo-
cis, in Armeniam concessi: secutique Romani
non me, sed morem suum omnia regna subver-
tendi, quia multitudinem artis locis pugna pro-
hibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria o-
stendant. Nunc quæso considera, nobis oppetitis
utrum firmiorem te ad resistendum, an finis
belli futurum putes? scio equidem tibi magnas
opes, victorum, armorum, & auri esse: &, cum
a nobis ad societatem, ab illis ad prædam petitis.
Ceterum consilium est Tigranis, regno integri-
mentis militibus belli prudentibus, procul ab o-
mo, parvo labore, per nostra corpora bellum con-
ficere: quando neque vincere, neque vinci sue-

non periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse; neque quicquam à principio nisi raptum habere, domum, conjugem, auctores, imperium? conveniunt, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtaque suos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque non serva & maxime regna hostilia dicant. Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus & mali, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclitis divitiis est, quid ab illis, nisi dolum in praesens, & postea bellum expectas? Romani in omnis arma habent, acerrima in eos quibus victi spolia maxuma sunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc morem exstinguunt omnia, aut occidunt: quod difficile non est, si tu Mesopotomia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque, neu malis perneciae nostra unum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

Curio Vulcanaliorum die ibidem morans, *Novius de mutata declinatione, Carissus lib. 1.*

Scalas pares morum altitudine. *Arasianus.*

Diffidere inter se corpore, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Novius, Volentia quae plebi vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligentiam, societatem praedarum cum latronibus composuisse. *Idem, Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem expectans. *Arasianus.*

Quam maximis itineribus per regnum Arin-
barianis contendit, ad flumen Euphratem; quia
in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et
quamquam ad id naves codicarum occulto per
hiemem fabricata aderant. *Nonius, Codicariae na-
ves quae in flumine usui esse possunt.*

Qui pertergrediebantur equites cataphracti,
ferrea omni specie. *Idem.*

Cum interim lamiae etiam tum incerto, duae
Galliae mulieres conventum viantes ad men-
strua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

Plutocumque rescindit, ac munitiones demolitur;
locoque summo potitur. *Idem, demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit ut primum Alpes digressus
est. *Arsianus.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit.
Idem.

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate
loei, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda
re, pariter acres invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, & soliti necesse ex vi-
minibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scu-
torum fuerat, ad eam artem se quisque in ha-
mam parmæ equestris armabat. *Nonius, Parma est
statum brevis.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino
adolecebant. *Carissus l. 1. Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arsianus.*

Consilii ager. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quae properantes
deservierant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vi-
noque lati invitarent. *Nonius, Invitare est re-
peri.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda.
Idem, Hiare, aperire.

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire conten-
dunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arsi-
anus.*

Tum vero Bithyni propinquant jam amnem
Tartanium. *Idem.*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis con-
siliis comparaverunt. *Non m.*

In quis notissimus quisque, aut malo dependens
verberabatur, aut immutilato corpore improbi pa-
tulo emineus affigebatur. *Idem, Parilium est*
esse.

Ad Siciliam vergens sancibus, non amplius pater
millibus v. & xxx. *M. ffur.*

Clauſi lateribus pedem. *Idem.*

Naphtas. *Probus Catholicis.*

F R A G M E N T A

L I B. V.

H I S T O R I A R U M.

AT Lucullus audito Q. Marcium Regem
proconsule per Lycaoniam cum tribus le-
gionibus in Ciliciam tendere, *Prisilianus*
libr. xviii.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia
Bithyniam, & Pontum consuli datam: missos esse.
Idem ibidem.

Regem averſabatur. *Arusiannus*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legato-
rum, aut tribunorum; & pars sua comitatibus
mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusiannus*

Sæpe celebritatem nominis intelligo timen-
tem. *Prise. l. xviii.*

Video ingentia dona quæſitum ire properan-
tem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompeio quid humani evenisset. *Aru-
sianus.*

Quibus de causis Sullam in victoria dictatorem,
equo descendere, sibi uni assurgere de sella caput
aperire solitum. *Nonius, Arusiannus, Servius.*

C. SALUSTII

CRISPI

FRAGMENTA.

Interitum librorum.

Nis inrumiendi po . . . . .
 sublicibus cavata . . . . .
 lent, *F. flur.*

Cujus duas insulas propinquant inter se, & decem
 stadium procul à Gadibus sitas, constabat suopot
 ingenio alimenta mortalibus gignere, *Nenim.*

Serum bellum in angustis futurum, *Juvén.*
Philos., ad *Georg. Virgilii*.

Illi tertio mense pervenere in Pontum multo
 celerius spe Mithridatis, *Arusianum.*

Ergo senati decreto servandum ne sit, *Domat.*
All. II, *fr.* II.

Pompeius oris improbi, animoque inverecundo,
Suttonius de clar. Gram. cap. XIV.

Simulans sibi alvum purgari, *Isidorus l. XI, in*
vite Alvi Serv. ad l. III, David.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus, *Clariss.*
lib. II.

Communem habitum transgressus, *Pristianus*
lib. XIV.

Inter arma civilia æqui boni famam petit, *Se-*
neca l. xx epist. cxv.

Haud impigre, neque inultus occiditur, *Domat.*
ad And. Terentii, all. I, fr. II.

Festinantibus in summa inopia patribus, *Idem*
ad Eunuch. all. IV, fr. III.

Hostes oppressi, aut delapsi forent, *Isidorus*
lib. XVIII.

Exercitum argento fecit, *Seneca lib. xx. epist.*
cxv.

Togam

Togam paludamento mutavit. *Isidorus. l. XIX. Servius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *S. nec.*
Ibi triennio frustra trito, *Servius ad IV. Mari-*
des.

Oratio C. Cotta Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militum
multa adversa fuere; quorum alia toleravi, par-
tim repuli deorum auxilio, & virtute mea: in
quibus omnibus, neque animus negotio defuit; ne-
que decretis labors. Mala, secundaque res, opes
non ingenium mihi mutabant. At contra in his
miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Pre-
terea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui
misero, senectus jam aetate, ne mortem quidem
honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri
sum, & his genitus hic deos Penates meos, pa-
triamque, & summum imperium vitia habeo:
quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quae poena
mortuo? cum omnia memorata apud inferos
supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia
in ore vestro, privatus, & in magistratibus egi:
qui linguis, qui consilio meo, qui pecunia voluere,
vix sunt: neque ego callidam facundiam, neque in-
genium ad malefaciendum exercui: avidissimus
privatae gratiae maximas inimicitias pro republi-
ca suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens
alienae opis, plura mala exspectarem; vos, Quiri-
tes, rursus mihi patriam, deos Penates, cum in-
genti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis,
vix satis gratus videar, si singulis animam, quam
nequeo concesserim. Nam vita & mors iura na-
turae sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama
& fortunis integer agas, id dono datur atque acci-
pitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi, belli-
que impeditissima rep. Namque Imperatores Hi-
spaniae stipendium, milites, arma, frumentum
poscunt: & id res cogit; quoniam post defectio-
nem sociorum, & Sertorii per montis fugam,
neque manu certare possunt, neque utilia parare.

Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur : Macedonia plena hostium est : nec minus Italiae maritima, & provinciarum : cum interim vestigalia parva, & bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent : ita classe, qua comestatus vehebatur, minore quam antea navigamus. Hac si dolo aut socordia nostra contrita sunt, agite & uti lobet ita supplicium sumite : fin communis fortuna asperior est, quare indigni vobis, nobisque, & rep. incipitis ? Atque ego cuius aetati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommoti demitur ; neque mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitae fecerit. Adsum en C. Cotta consul, facio quod saepe majores asperis bellis fecere ; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo vult, cum fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam casum, sed volentem pro maximis beneficiis animam deo dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerare adversa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores : quos nequiquam abeuntis, & pacis opulentiam queritis, cum omnes provinciae, regna, maria, terraque aspera, aut fessa bellis sint.

Germani intestum renonibus corpus tegunt.
Isidorus.

Unde pons in oppidum pertinens explicatur.
Arsianus.

Ei ei voce magna vehementer granulabatur.
Donatus.

Et Marius victus duplicaverat bellum, Servius.
Atque eos à tergo incurserunt. *Rufianus.*

In hunc modum disseruit *Priestianus.*

Iude ortus sermo percurrentibus utrimque,
Sic in Salva, quam grati ducibus suis, quantis famularibus copiis augeretur. *Donatus.*

Fugam.

Fugam nostris fecere, *Seneca*.

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere, *Idem*.

Quo cupidinis in ore ducis sese quisque bonum, & strenuum ostentantes *Isidorus Servius*.

Ventis per cava terræ citatis, rupes aliquot montes, tumul'que sedere. *Isidorus Servius*.

Ubi multa netande casu superausi, atque passi. *Prisianus*.

Saguntium, *Carissus*.

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus*.

Immodicus animi. *Agrippinus*.

Pugnam illam pro omne belli futuram, *Servius*.

Tantum antiquitatis, curaque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem*.

Opprobrii gratia. *Agrippinus*.

Maximis ducibus, fortibus strenuisque ministris, *Diomedes* l. 11.

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem, A. B. C. M. *Donatus*.

In silva Sila fuerunt, *Servius*.

In nuda injeſta corpora, *Diomedes*.

Apollini, filia & Cyrenes, *Probus*.

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius*.

Cum prædixero possum insula, *Donatus*.

Cujus adversa voluntate, colloquiis militibus permissio corruptio facta paucorum, & exercitus nullus datus est. *Idem*.

A Graccho seditiones graves orta. *Agrippinus*.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens loquax magis, quam sacundus, *Quintilianus* lib. 10. cap. 11.

Insolens vera accipiendi, *Donatus*.

Quæ pecunia ad Hispaniensis bellum Metello facta erat. *Idem*.

Curubis *Probus*.

Tharros. *Idem*.

Camisos, *Idem*.

Luces, *Servius*.

Primam modo Japidiam ingressus, *Servius*.

Carbo turbi formidine Italiam, atque exercitum
deferuit, *Idem*.

Qua pacta in conventionem non praeiitissent,
Donatus.

Crebritate fluvium ut Aquilo solet, *Servius*.

Mithridates corpore ingenti perinde armatus,

Quintil. l. viii. cap. iii.

Tyrannumque, & Cinnam appellantes, *Vilherius Servius*.

Nomenque Danubium habet, *Auron*.

Cui nisi pariter obviam iretur, *Donatus*.

Septimum, neque animo, neque lingua satis
compositem, *Idem*.

Vulgus amat fieri, *Quintilianus*.

Non puniturum, *Quintilianus*.

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus
cursu, cum validis veste certabat. Neque enim
ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, &
milites frequentib. exercitiis preparavisset ad
proelia, *Virgilius l. i. c. ix. Joh. Sarrid.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit,
exercuit, *Lactantius*.

Primus Graecorum Achilles, *Servius*.

Cupientissimus legis, *Dionysius*.

Magna gloria tribunus militum in hispania
T. Didio imperante, magno usu bello Martheo,
paratu militum, & armorum fuit. Multaque tunc
ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, dein-
de per invidiam scriptorum celebrata sunt. Co-
minis faciem suam ostentabat, aliquot adversis
cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehone-
ramento corporis maxime letabatur: neque il-
lis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat, *Apul.*

Cueteres quia principes intelligendi divina fue-
runt, vetustatem uti cetera in majus componen-
tem altores Jovis celebravisse: inde Rhegium no-
minatum, *Lactantius & Isidorus*.

Italiam conjunctam Sicilia constat fuisse: sed
medium

medium spatium aut per humilitatem obrutum
est aquis, aut propter angustiam scissum. *Idem.*
Pompeius devictis Hispanis trophæa in Pyre-
næis jugis constituit. *Servius.*

Atque edita undique tribus tamen cum muris,
& magnis turribus *Donatus.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

Pastione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsam Mare Ponticum dulcius quàm cetera.
Servius, Præstianus, Macrobius.

Equis paria experimenta erant: quæ lintea fer-
reis laminis in modum plumæ adnexerant. *Ser-
vius.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem.*

Anum, & Morancam, & viam militarem.
Idem.

Impediebant iussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordia clauderat. *Donatus.*

Ut tanta repente mutatio non sine deo vide-
retur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius. *Idem.*

Dein campi Themysciriti; quos habuere Ama-
xontes à Thanaï flumine incertum quamobrem di-
gressi. *Servius.*

Ubi enim tota concione ab exercitu cogit dis-
cedere, dicit se ejus opera non usuram; cumque
ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente longa spes auxilio-
rum. *Idem.*

More equestriis præliis sumptis tergis atque red-
ditis & egressi ad faciliores idus loco cedebant.
Idem.

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultavit,
Idem, & Donatus.

Cosa. *Servius.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

Refusus in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ,
Quintilianus.

Apud latera certos collocaverat. *Servius.*

Aperitæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in
duo promontoria, Bruttium, & Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Qua tempestate ex Ponto vis Piscium erupit.
Idem, & Scholiastes Juvenalis.

Introrsus prima Asia Bithynia est, multitan-
tea nominibus appellata. Ipsa enim est & Major
Phrygia. *Servius.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum in-
gressus, matre veneno interfecit. *Idem.*

Exercitum venire. *Idem.*

Creta altior est qua parte spectat Orientem.
Idem.

Se regibus devovent, & post eos vitam refuturi
sæto illis ingenua est sanctitas regis cominus.
Idem, & Pylærgirius.

Dum inferior omni via grassaretur. *Joannes
Grammat.*

Narbont concilia Gallorum Pompeius in artem
Demasi.

Post defectionem sociorum & Latii. *Demost.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus
Idem.

Atque ea cogentes non crassos sceleratos magis
quam miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibebant venerant socii,
frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æque &
terra. *Idem.*

Nam Sulle dominationem, audebat. *Idem.*

Neque est defensus dominationem Sulle. *Idem.*

Nam quis miles neve pro milite. *Servius.*

Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem*,
Tergis vinciebant. *Idem*.

Charybdis quæ forte illata naufragia sorbens
gurgitibus occultis millia sexaginta Tauromeni-
tana ad litora trahit. *Idem*.

Saguntini fide atque arumnis incluti per mor-
taliū studium majores quam opibus, quippe
quis etiam tum semivicta mœnia, domus intecta,
parietesque templorum ambostī manus Punicas
ostentabant. *Hieronymus, in Hiberiæ.*

Apud Cordubenses amomum Scallii levis odores
gignuntur. *Philargyrius in iv. Georg. Virgil.*

Quem trans Raguū omnis usque ad flumen.
Idem.

Reperit incantos agros invasit. *Idem*,

Belli sane sciens. *Arrian.*

Namque omnium ferocissimū ad hoc tempus
Achæi atque Tauri sunt, quod, quantum conjecro,
hæcorum egestate rapto vivere coacti. *Glisse Ju-
venalis.*

Atque ipse cultus rei. *Arrian.*

Triplici fluctu. *Servius Fuldant.*

Charybdi mare vorticolum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefa-
ctum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula &
ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invase-
re patentes, cum & pacis modo effusas. *Idem.*

Genia patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam ad Sardiniam. *Idem.*

Quæ mœnia sunt circumjecta civitati, subur-
bana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agnaviga-
te. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Serv.
at primū Arrian.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa
aut civitate ejecta. *Idem ibid. m.*

Cam

Cum murum hostium successisset pennis dede-
rat. *Idem ad Eclogam quintam.*

Quippe vassa Italia rapinis, fuga, cadibus,
Idem.

Hi sunt qui secundum pocula & alia res au-
reas diis sacrata instrumenta convivio mescan-
tur. * *Idem ad VIII. Æneid.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Jam repente visus cavere Tagus, *Idem ad X.*
Rixant armis equisque, *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitanie gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, &
stationes locatæ pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus desinere,
Idem.

In quis longissimo ævo plura de bonis falsa in
deterius composuit. *Idem.*

Cul'u corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hinc augere copias,
Aut in Heratium.

Sin vis obstitat, ferro quàm fame æquius peri-
turos. *Servius.*

Confedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem.*

Paululum requieris milibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes sordavere lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excedit. *Sicili interpres.*

Ut res magis quam verba gererentur, liberos
parentesque in matris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra sedes sunt. *Aut ad H. a-
nam.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africa, con-
suebant Antipodas ultra Æthiopiam calum Per-
siam.

prum iustus & egregios agere. *Prisilianus.*

Et Perennam forte cognoscit mulio redemptoris. *Aura in Maratium.*

Omnium fluminum quæ in maria quæ imperium Romanum est fluunt, quam Græci *ὁ αἰὼν* *ἁλῶν* appellant, maximum esse Nilum censetur, proxima magnitudine esse Nilum scripsit Sallustius. *Agell. l. x. cap. vii.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Abuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca.*

Tu binum motus vagus est, & disiectus, & uti Sallustii verbis utar, vorticofus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim & Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto miliorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, *Mesopotamia* dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem juxta Sallustium dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto, fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius & Isidorus.*

Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Cream insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam; postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transiit, post delatus est Cumæ. *Servius.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruentæ exercitum deportarunt. *Idem.*

Cares insulani populi fuerant, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, uti Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Troja Capys Campani, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

Dardania

Dardania à Dardano Jovis & Electra filio, seu secundum Salustium, à Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Salustius Scyllam casum esse dicit simili forma celebratae procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est Enceladus, Ochus in Creta, secundum Salustium. *Idem.*

Salustius ait Hispanorum morem fuisse ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorarentur à matribus. *Idem.*

Orion, juxta Salustium, oritur juxta solis astiti visum. *Idem.*

In Flaminia est civitas quae Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Salustius à Perperna captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt Mysii, quos Salustius à Lucullo dicit esse superatos.

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Salustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Salustius docent. *Idem.*

Vices significat pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Salustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Salustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adustum, tertio princeps: sicut etiam Salustius dicit ubique, nova aestas, adesta, princeps. *Idem.*

Salustius in Historiis tradit Sertorium visum voluisse fugere ad insulas fortunatas. *Idem.*

Insulas fortunatas Salustius inclusas esse ait Homeri carminibus. *Servius.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhaerens, & adjunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium existisset. Virg. *Aen.* lib. v.

Proximus haic, longo sed proximus ita vocat,
Insequitur Salus.

Ita & Salustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum

*Paphlagonum, & quod ager paphlagonum appellavit
pulvis, Nonius.*

*Interrogasti si tunc, Martini
Sicut qui efficit equum. Sallustium
Necum ille dedit se, dicitur & ejus amicum
Praejuvante colloquaris dicitur,
Non aliquidam Festus Avienus.*

Poetus ab Ixione sedem curvatus in arcum.

In arcus similitudinem, Sic de Tonto Sallustius
unde dicitur colorem, nam speciem efficit Sey-
thici arcum, Serv. ad 111. *Metid.*

— *Festa lata velant.*

Lata autem idem, quia se angustia Pontici oris il-
lic dilatare, uti dicit Sallustius, Servius.

Tota autem dicta est à Teio Anacreontis Poe-
ta Lyrici oppidis, quod in paphlagonia esse Sal-
lustius indicat, cum de sua Pontico loquitur, Com-
ment. in *Horatium*.

Potro Sallustius auctor certissimus asserit tam
Tygris, quam Euphratis in Armenia fontes de-
monstrari, Hieronym. de locis *Heb.*

Com multi evaserint Trojanum periculum, uti
Cypri, qui Campaniam tenuit: ut Helenus qui ut
alii Sardiniam, secundum Sallustium, Servius.

Sallustianus Calpurnius *Historia, advers. Ruf.*

Calpurniani discipuli, *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res est Gentilium proprie-
tatem, Comici Phrygiis timidos illosunt, Sallo-
stius vaneos Mauros, & feroces Dalmatas pulsat,
Tertull. de anima.

Sarcasmos Chleuasmo proxima, est, & similis
figura, qua adversariorum facta, cum exacerba-
tione admissi eorum lacerantur. Ut apud Sallu-
stium de Sylle crudelitate, Ut in M. Mario cum
fracta prius crura per aërem expiraret, *Jul. Rufi-
manni de silentio: ibidem.*

Mesopotamensi homines effrenatae libidinis
sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu, *Glossa
in Juvenalem.*

Antonius ille trium Antoniorum corruptor,
ille

Varinus dum hæc agitur à fugitivis ægra parte
milium animi gravitate, neque ex postrema
sua, cum severo edicto juberenur illis ad signa
reduntibus, & qui reliqui erant per fumosa fla-
gria detrectantibus miliciam Quæstorem suum
C. Thuranium ex quo præstare verâ facillime no-
scent, * * * commiserant, & tamen interim
quam volentibus numero quatuor.

* ingre, tanta; serui debaciscitur, nefandum in
modum perverso vulnere & interdum lætium
corpus semianimum omittentes, alii in tecta ja-
citant ignes, multiq; ex loco serui quos inge-
nium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos
trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefan-
dum quicquam fuit in barbarorum, & servili in-
genio : quæ Spartacus nequens prohibere multis
precibus cum oraret, celeritate * * * nuncios,

Aliquot dies contra morem fiducia augeri no-
stris capis, & promi lingua. Quæ Varinus con-
tra spectatam rem incaute motus novos incogni-
tosq; & aliorum casibus perculsos milites, du-
cit tamen ad castra fugitivorum, Presso gradu si-
lentes jam, neque tam magnifice sumentes pre-
lium quam postulaverant, Acque illi certamini
confecti inter se iuxta seditionem erant, Criso &
gratis ejusdem Gallis atque Germanis obviam
ire & ultro offerre pugnam cupidinis cuncta
Spartacum.

ORA-

ORATIONES DUÆ
AD C. CÆSAREM,
SALLUSTIO
ADSCRIPTÆ.

ORATIO I.

AD C. CÆSAREM DE
REPUBLICA ORDINANDA.

Opulus R. antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam domo dare, **P**atrem alia, quæ per mortales avide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant, quasi per libidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quæque fortuna: atque in re maxime, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parata, quam magna industria haberi decet: ne incuria deficiantur, aut corrumpant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamvis bonus atque clementer sit, qui plus potest: tamen, quia male esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique etiam potentes perversè consulunt: & eo se murmurantes putant, quo illi, quibus imperitarent, obsequentes forent. At contra id contri decet: cum ipse bonus, atque strenuus sit, uti quæ optimis imperites. Nam pessimi quisque asperissime rediorem paritur. Sed ubi hoc gravius est, quam ante omnibus, armis parata componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores perdam petunt, victi ci-

res sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum firmanda resip. non animo modo, neque adversum hostes, sed, quod multo majus, multoque asperius est, bonis patriis animis. Ergo omnes magna mediocriterque sapientia res hoc vocat: quæ quilibet optima potest, uti deat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modota victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo melius, faciliusque constitutus, parcis, que me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magna opibus, avido potentia, majore fortuna, quam sapientia quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici: item quos affinis, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis atque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, nobis terrarum bello concessus foret. Cetera multitudo vulgi, nove magis quam iudicio, post alium aliam, quam si prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ resip. in spem adducti homines, quibus omnia probeo, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem rapinas, postremo omnia, que corruptus animus jubebat, minitari. Ex quibus magna pars, ubi neque creditum condonare, neque ut civibus, sicuti hostibus, uti vident, destruere pauci resistere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum impendebat, sed ob eandem causam, iramane dictu est, quanti, & quid multi mortales; olera ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato sacro debitores usi. Idcirco, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum est; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam justissima, & diuturna sit: de te igitur premium, quia composueris ei, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis ætibus, quam diuturna, arbitror, neque quæquam a multis merendum esse, quia ad eam ex multis formido recidas: eam vicisti bellum

bellum æternum atque anceps gerere : quoniam
neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus
tutus sis, semper in periculo, aut metu agens.
Contra qui benignitate, & clementia, imperium
temperavere, his læta & candida omnia vasa :
etiam hostes æquiores, quam aliis cives. An qui
me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque
in victis bona voluntate prædicent ? scilicet quod
ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nul-
que majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus
danda arbitror ; neque barbaro ritu cadæ cadem,
& sanguine sanguinem capiendum. An illa, quæ
paulo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victo-
riamque Syllanam increpabantur, oblivio abissi-
li? interfecti Domitium, Cælonem, Brutum, alios
item non armatos, neque in periculo belli pos-
sed post ea supplices per summum scelus inter-
fecti : pl. Romanam in villa publica pecoris mo-
do confiscam. Heu cum illa occulta civium fura,
& repentina cades in parentum, aut liberorum
sinum, fuga mulierum, & putrorem, vastatio do-
morum : ante partam à te victoriam omnia læta,
atque crudelia erant. At quæ te illi iidem im-
itantur : & scilicet id certatum esse utriusque ve-
strum arbitrio, injuriæ uti fierent : neque reci-
ptam, sed captam, à te temp. & ea causa exerci-
tus stipendiis confectis, optimos, & veteranos
omnium, adversum fratres, parentesque, alios li-
beros armis contendere ; ut ex alienis malis de-
terrimi mortales ventri, atque profunda libidinis
sumptus quaerent : atque essent opprobria victo-
riæ, quorum flagitiis commacularetur huiusmodi
laus. Neque enim te præterire puto, quali quis-
que eorum more aut modestia, etiam tum dubia
victoria, sese gesserit ; quoque modo in belli ad-
ministratione scorta, aut convivia, execrati sunt
convalli, quorum ætas ne per otium quidem ta-
les voluptates sine dedecore attingeret. De bello
facto dictum, De pace firmanda quoniam inquit,
& omnes cui agitari : primum id, quæso, consi-
dera,

dera, quale id sit, de quo consultasti ita benignè malique domitis, parenti via ad verum perges. Ego sic existimo; quoniam orta omnia incereant, qua tempestate urbi Romana satum exitiis adventarit, cunctis cum civibus manus committuntur: ita desellim, & exangusti regi, aut nationi prede saturos. Aliter non orbis terrarum sequi cunctis gentes conglobata, movere, aut cunctidare queant hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordie bona, & discordie mala expellenda. Id ita eveniet, si sumptuum, & rapinarum licentiam dēpiteris; non ad ventra instituta evocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, libidino sunt; sed si suam cuique rem familiarem, & suam sumptuum statueris: quoniam is inaccessit non, ut homines adolescentuli, sua, atque aliena consumere, nihil libidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; tam virtutem, & magnitudinem animi, pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus serus, grava via ingressus, ubi consuevit non suppetunt, istas accutius in locos modò, modò incives: movet composita, & res novas veteribus acquirit. Quare tollendus lenitior in posterum; uti sua quisque res curemus: ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in adiendo, non deponendo reip. ostendere. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim illi, qui se in victoria licentius liberalique, quam minus, securus credebant; quorum si saluti potius, quam libidini, consulas; illosque nolles, & locos in pace firma constitues. Si eadem studia, atque industria juveniaturus. ne ista egregia tua firma simul cum urbe Roma brevi concideret. Postremo implentes paci causa bellum gerunt, liborem spe sua sustentant. Nisi illam firmam edicis, vincti, in vicisse, quid reulit? Quare capeisse per deos temp. & omnia aspera, uti solus, pervade. Namque aut tu meliori potes; aut omatunda est cura

omnibus, Neque quisquam te ad crudeles potius
aut acerbiora iudicia, invocat, quibus civitas videretur
magis, quam corrigitur; sed uti pravos acris
malasque libidines, ab juventute prohibeas, et
veracitudo erit, consuluisse, ne immerito ci-
ves patria expellerentur; retinuisse ab stultitia et
frivolis voluptatibus; pacem concordiamque sub-
luisse: non, si, flagrant obsecro, delicta perperam
præsum gaudium cum mori futuro malo concu-
latis. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent,
maxime erectus est, negotii magnitudine: & qui-
bus tibi terræ, & maria simul omnia componenda
sunt, (quippe res parvas tantum ingenium attingere
nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur
providendas oportet, uti plebes, largitionibus, &
publico frumento, corrupta, habeat negotia sua,
quibus ab malo publico detineatur: juvenes pu-
berati, & industria, non sumptibus, neque divitiis
studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxime
omnium pernicies est, usum, atque decus dem-
seris. Nam sæpe ego cum animo meo reputavi,
quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem
invenissent; quæ res populos, nationesque
magnis auctoribus auxisset; ac deinde quibus easdem
amplissima regna, & imperia, corruissent: et
eodem semper bona, atque mala reperiebam, omnibus
que victores divitias contempsisse, & victos cupivisse.
Neque aliter quisquam exollere sese, & de
vina mortalis attingere potest, nisi, omisso pecu-
niæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non
assumendo, neque concupita præbendo, perver-
sam gratiam gratificans; sed in labore, patientia,
bonisque præceptis, & factis fortibus exercitan-
do. Nam domum, aut villam exstruere, tamque
signis, aulis, aliisque operibus exornare, &
omnia potius, quam semet, visendum efficeret; id
est non divitias decori habere, sed ipsum illis fasti-
gitio esse. Porro illi, quibus his die ventrem con-
rare, nullam omnem sine scorto quiescere mor-
est; ubi animum, quem dominari decet, sen-

vilio oppressere, nequaquam eo postea haberi,
 atque claudo pro exercitio uri volunt. Nam im-
 pudentia pleraque & se precipitant. Verum hoc,
 à omnia mala pariter cum honore pecunie de-
 fuent, si neq; magistratibus, neq; alia vulgo cu-
 penda vernalia erunt: Ad hoc providendam est,
 quoniam modo Italia, atque provincie tutiores
 sunt: id quod factu haud obscurum est. Nam iidem
 omnia vastant, suas deserendo domos, & per in-
 juriarum alienas occupando. Item est, ut adhuc,
 ultiora infusa, aut iniquis sit: cum alii triginta,
 pars nullum stipendium faciet: & frumentum
 id, quod antea premium ignaviae fuit, per muni-
 cipia, & colonias illis dare conveniet, cum sti-
 pendia emeritis domo, reverterent. Quae reipu-
 blicae necessaria, tibi quoque gloriosa ratus sum, quam
 paucissimis absolvi. Non peius videtur pauci
 nunc de facto meo discessere. Plerique mortales
 ad iudicandum satis ingenii habent, aut simulanti
 veritatem ad reprehendendo aliena facta, aut
 sedita ardet omnibus animas, via satis apertum est,
 aut lingua prompta videtur. Quae medicata pectore
 evolvat: quibus me subiectum haud pariter, ma-
 gis reticuisse piget. Nam si hoc, seu meliore
 alia via perges: à me quidem pro virili parte di-
 dum, & adiutum fuerit. Reliquum est, optare.
 Id, quae tibi placuerint, ea dii immortales appro-
 bent, beneque evenire sinant.

AD C. CÆSAREM

DE REPUBL. ORDINANDA,

ORATIO II.

SCIO ego, quam difficile, atque asperum
 factu sit, consilium dare regi, aut imperatori:
 sustremo cuiquam mortali: cuius opes in ex-

celis sunt : quippe cum & illis consulatorum egregie
adsum ; neque de futuro quisquam satis callidus,
satisque prudens sit. Quinetiam saepe prava magis,
quam bona consilia prosperè eveniant : quia ple-
raque res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi
studium fuit adolescentulo tempore, capescere :
atque in ea cognoscenda multam, magnamque
curam habui : non ita uti magistratum modoca-
perem quem multi malis artibus adepti erant : dei
etiam uti rempublicam domi, militiaque, quan-
tumque armis, viris, opulentia possent cog-
tum haberem. Itaque mihi multa cum animo
agitanti consilium fuit, famam, modestiamque
meam post tuam dignitatem habere, & cujus
rei libet periculum facere, dum quid tibi ex eo
gloria accoderet. Idque non temere, aut exis-
tuna tua, decrevi ; sed quia in te, præter cete-
ras, autem unam egregie mirabilem comperi,
semper tibi majorem in adversis, quam in secun-
dis, rebus animum esse. Sed per ceteros mortales
illa res clarior est, quod & prius deflessi sunt ho-
minis laudando atque admirando munificentiam
suam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent.
Equidem mihi decretum est, nihil tam ex aliis
reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu
sit. Neque ego, quæ visa sunt, de rep. ubi
scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium
meum amplius æquo probaretur : sed inter la-
bores militiae, interque pericula, victorias, impo-
rium, statui admonendum te de negotiis urbani.
Namque tibi si id modo in pectore consilii est,
ut te ab inimicorum impetu vindices, quoque
modo contra adversum consulem beneficia po-
puli retineas : indigna virtute tua cogitas : sed
te ille animus est, qui jam à principio nobilitatis
factionem disturbavit, plebem Rom. ex gravi ser-
vilitate in libertatem restituit ; in prætura inimi-
corum arma inermis disiecit, domi militiaque tu-
ta, & tam præclara facinora fecit, ut ne inimi-
quidem quæri quidquam audeant, nisi de magis-
tratu

nuntia tua : quin accipe tu ea, quæ dicam de sum-
 ma reip. quæ perfectio aut tu vera invenies, aut
 certe haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pom-
 peius aut animi pravitate, aut quia nihil maluit,
 quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus
 ista in manus jaceret: quibus ille rebus temp. con-
 tervavit, eisdem tibi restituenda est. Primum
 enim, summam potestatem moderandi, de
 ædilibus, sumptibus, judiciis, senatoribus pau-
 co tradidit, plebem Romanam, cuius antea sum-
 ma potestas erat, neque his quidem legibus in-
 servire reliquit. Iudicia tamen, sicut antea tri-
 bus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi fa-
 ctiosi regunt, dant, adiungunt, quæ lubet: innocen-
 tes circumveniunt: suos ad honorem extollunt.
 Non facinus, non prebrium, aut flagitium obstat,
 quo minus magistratus capiant: quod commodum
 est, trahunt, rapiunt: postremo, tanquam urbe
 capta, lubricine ac licentia sua, pro legibus utun-
 tur. Ac me quidem mediocrius dolor angeret, si
 videret partam victoriam morte suo per servitium
 extricerent. Sed homines inestitissimi, quorum o-
 mnis vis, virtusq; in lingua sita est, forte atq; alie-
 rius socordia dominationem oblatam insolentes
 agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensus civilis tot
 tamq; illustres familias ab stirpe evertit? aut quo-
 rum unquam victoria animus tam præceps, tam
 ore immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in vi-
 ctoria lege belli licuerunt, tamen à Sulpicio ho-
 stium partes muniri intelligebat; tamen, paucis
 interfectis, ceteris beneficio, quam metu, reti-
 nente maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Do-
 mitio, ceterisq; ejusdem factionis, quadraginta se-
 natores, multi præterea cum spe longa adolescen-
 tes, sicuti hostes, massati sunt: cum interea op-
 portunitissimè genera hominum tot miserorum
 civium sanguine satiare nequiverunt: non orbi li-
 beri, non parentes exacta ætate, non gemitus vi-
 rorum, luctus mulierum immanem eorum ani-
 mum sufficit: quin, acerbius in dies male facien-

do, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate ever-
sum irent. Nam, quid ego de te dicam, cujus con-
tumeliam homines ignavissimi vita sua commu-
nare volunt? scilicet neq; illis tanta voluptatis est
(tamen si insperantibus accidit) dominatio, quanto
memori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua
calamitate periculum libertatis facere, quàm per
te populi R. imperium maximum ex magno se-
vi. Quo magis tibi etiam atque etiam animo pro-
spiciendum est, quonam modo rem stabiliat,
communiasque. Mihi quidem quæ mens suppe-
tit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii
probare, quæ vera, atq; utilia factu putes. In duas
partes ego, civitatem divisam arbitror, sicut à ma-
joribus accepi, in patres, & plebem. Antea in pa-
tribus summa auctoritas erat, vis multo maxima
in plebe. Itaq; sapinus in civitate secessio fuit: sem-
perque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus po-
puli amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat;
quia nullius potentia super leges erat; neq; divi-
tiis, aut superbia, sed bona fama, fastisq; fortibus
nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in
armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis
sibi, satisque patriæ, erat. Sed, ubi eos paulatim
exulsos agris, inertis, atque inopia incertas do-
mos habere subegit: compere alienas opes petere,
libertatem suam cum republica venalem habere.
Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cun-
ctis gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro
com muni imperio, privatim sibi quisque servitu-
tem peperit. Hæc igitur multitudo primum ma-
lis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque va-
rias dispersata, nullo modo inter se congruens, pa-
rum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam
rempub. Ceterum, additis novis civibus, magna
me ipse tenet, fore, ut omnes expurgantur ad
libertatem: quippe cum illis libertatis retinen-
da, tum his servitutis amittenda cura orietur.
Non ego censeo, permixtos cum veteribus no-
vos, in colonias constituas: ita & res militaris
opulentior

opulentiore, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non nescius, neque imprudens sum, cum ea res agitur; quæ servitiæ, quæve tempestates hominum scilicet futura sint, cum insignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem imponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius manere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malim facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi concilier. Ubi bonum publicum etiam privatim suis est: id vero dubitare aggredi, succordin, ac quæ ignavia duco, M. Livio Druso semper consiliarius fuit, in tribunatu summa ope nisi pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intulit, nisi illi auctores fierent homines taliis, qui odibus, atque malitia, fide cariora erant. Ubi intellexerunt, per unum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac de se, existimaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nisi, sua ipsius consilia disturbaverunt. Quo tibi imperator majore cura fideque amici, & multa subsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare, hominis in promptu est. Igitur, uti eis in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxime animum exercitato, uti coluntur boni mores; concordia inter veteres, & novos coalescat. Sed multo maximum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti, pepereris, si studium pecuniæ aut iustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliiter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militia, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis

pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe jam audiui, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inciperet ceperant, id adeo haud mirandum est. Nam ubi homines deteriores divitiis magis clarum; magisque acceptum videt; primo affluat, multaque in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit, animos ad voluptatem à vero deficit. Quippe gloria industria alitur: ubi eam demiseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremo ubi divitiarum clarum habentur ibi omnia bona vilia sunt, fides probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, & ardua vita est: ad pecuniam, qua cuique lubet, vivitur: & malis, & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecunia demit: neque de capite, neque de honore ex coplis quisquam magis, aut minus judicaverit; si neque prior neque consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium sit. Iudices à paucis prebati, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classi iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodiorum, neque alias civitates unquam suorum iudiciorum potuit: ubi promiscue dives, & pauper, uti cuique fors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex consulis quinque classibus fore centuriae vocarentur. Ita conquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit, nec ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia premiis exercetur. Ubi ea demiseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet.

miscet: neque exercitus, neque merita obstant
 quo minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liber-
 tas, patria, atque parentibus cunctos mortales
 spoliat. Verum, si pecunie decus ademeris; ma-
 gna ille vis avaritiæ facile bonis moribus vince-
 tur. Atque hæc ita sese habere tamen omnes
 æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum
 factione nobilitatis haud mediocriter certandum
 est: cuius si dolum caveris, alia omnia in proclivi
 erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis
 æmuli bonorum, quam invidi, essent. Quia desi-
 dia, & inertia, & stupor eos, atque torpedit, in-
 valit: strepunt, obestitant, alienam famam suam
 dedecus existimant. Sed, quid ego plura, quasi
 de ignotis memorem? M. Titula fortitudo, atque
 animi vis, in consularum erupit: hebes lingua,
 magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille au-
 deat, cui consulatus maximum imperium maximo
 dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est,
 cujus nullam membrum a flagitio aut facinore
 vacat? lingua vana, manus cruenta, pedes fugi-
 ces: quæ honeste nominari nequeant, inhonestissi-
 ma a. Unus tamen M. Catonis ingenuum versutum,
 & quam, callidum haud contemno. Parantur hæc
 disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, la-
 bor, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cum do-
 mi libertatem suam per inertiam amiserint, cen-
 sere eorum præceps imperium haberi posse?
 Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in
 quibus, sicut in Italia, præter nomen, nihil est ad-
 ducendum. L. Postumius, & M. Favonius, mihi
 videntur quasi magnæ navis supervacua onera
 esse, ubi salvi pervenire visi sunt, si quid adversi
 contum est, de illis periculum iactura sit: quia
 pretii minimi sunt. Quoniam nunc, uti mihi vi-
 detur, de plebe renovanda, corrigendaque disce-
 rus: de senatu, qui tibi agenda videntur, dicam.
 Postquam mihi ætatis ingenuumque adolevit, haud
 serme armis, atque equis, corpus exercui, sed
 animum in lites, quod natura firmum erat in la-

beribus, habui. Atque ego in ea vita multa legendo, atque audiendo ita comperi, omnia regna, civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicunque gratia, timor, voluptas, ea corruperet; post paulo imminuta opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicumque in sua civitate amplior, illustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam ceterum, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paulum inclinata resp. agitari coepit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatus; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensas: omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatus, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur: patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperissimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam desessi sunt armati de imperio citare. Non inopia parvi, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una resp. erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non sui quisque potentia, exercitabat. Ac hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia, invasit, ignari laboris, hostium, militia, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabilibatur, oppressi, ex aliena libidine hoc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt; ut eorum, qui dominantur, similitas, ac arrogantia ferr, ita bonum,

lenum, malumque publicum existimant. Quod si aut libertas aequa omnium, aut sententia obsecratoriae esset; majoribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam conquarel gratiam omnium difficile est; quippe cum illis majorum virtus partem reliquerit gloriam, dignitatem, clientelam: cetera multitudo pleraque inficia, si sententia eorum à metu libera. Ita oculus sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis, & malis, strenuis, & ignavis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt. Stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victis, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obsecratoriae, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & praesidii plus, & usus amplior est. Nam ferre, uti tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane resp. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinguere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quaecumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi eis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur; & quonam judicia primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque usus esse. Nam ubicunque

tibi res prospere ceder, tibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocunque modo, & quamprimum resp. adjuvetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque eote ero, horrorque ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque invidium imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accider, neque tibi nos, neque dies curam animi sedaverit; quin in somnis exercitus, furibundus, atque amens alienata mente seraris. Namque mihi pro vero constat, omniū mortalium vitam divino numine invisī: neque bonum, neque malum facinus cujuscquam pro nihilo haberi: sed ex natura diverſa præmia bonos, malosque sequi. Inter ea forte ea tardius procedunt: sum cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patris, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimū viri, in optima urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum, familiamque in patria clarissimam; præterea bonas artes, honestas divi ias; postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem everſam restituas. Quæ te patrata, profecto pergens omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi, militique præclara factiora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si verò urbem amplissimo nomine, & maximo imperio, prope jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major, in terris fuerit? Quippe si morbo jam aucto huic imperio secus accider; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitates, bella, cades, oriantur? quod si tibi bona libido fuerit, patriæ, parentibus gratificandi, postero tempore, rep.

restituatur.

flucta, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unus mors vitæ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe invidia, fatigati ubi anima nature cessit, demptis obrectationibus ipsa te virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia facta vix sunt, quæque tibi usus fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obsecror, uti, quocunque modo ages, ea res tibi, relique publicæ prospere eveniat.

C. SALUSTII CRISPI
IN M. TULLIUM
CICERONEM
DECLAMATIO

Graviter, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querat? quos implorem, P. C. diripi temp. ac audacissimo cuique esse perfidia? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas, venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique & sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquos ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non repositus, accitus, ac paulo ante infans huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita à putritia vixisti, uti nihil fragitiosum corpori tuo.

tuo putares, quod alteri collibuisse? Scilicet, ista immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitie iactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit: uxor sacrilega, ac perjuris delibata; filia matris pellex; tibi iocundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi: civibusque custodem, absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius conjurationibus causa fuerit consulatus tuus, & idcirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magni extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de rep. consuluisti: cum legis Plautia iudicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alios Pompeianam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus accreverit, quæ ex pecunia domum paraveris. Tusculanum, & Pompejanum infinito sumptu ædificaveris. Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Maris familia, ejus virtutem imitatur; contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet; neque terrore, neque gratia commoveretur. Illud vero amicitia tantum: hoc virtutis est animi? Immo

mo verò homo levissimus, supplex inimicis, ami-
 cis contumeliosus, modo harum, modo illarum
 partium, fidus nemini, levissimus senator, mer-
 cenarius patrois, cuius nulla pars corporis à tur-
 pitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ,
 gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nomi-
 nari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum
 ejusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam*
natum me consue Romam! Te consule fortuna-
 tam, Cicero: immo verò infelicem, & miseram,
 quæ crudelissimam proscriptionem civium per-
 pessa est; cum tu, perturbata rep. metu perculsos
 omnes homines parere crudelitati tuæ cogebas;
 cum omnia judicia, omnes leges, in tua libidine
 erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta liberta-
 te, omnium nostrum vitæ, necisq; potestatem ad
 te unum revocaveras. Atque parum est, quod im-
 pune fecisti: verum etiam commemorando ex-
 probras; neque licet oblivisci servitutis suæ Ege-
 ri, oro te Cicero, perfeceris quod libet: satis est
 perperissus esse: etiamne aures nostras odio tuo
 onerabis? etiamne molestissimis verbis insecta-
 bere! *Credant armatogæ, timentat lauræ lingue.*
 Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ glori-
 aris, conseceris; atque inter te, Syllamque dicta-
 torem, præter nomen imperii, quidquam inter-
 fuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia com-
 memorem; quem Minerva omnes artes edocuit,
 Jupiter optimus maximus in consilio deorum
 admisit, Italia exsulem humeris suis reportavit,
 Oro te, Romule Arpinæ, qui egregia tua virtute
 omnes Paulos, Fabios, Scipiones, superasti: quem
 tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi
 partes reip. placent? quem amicum, quem ini-
 micum, habes? cui in civitate fecisti insidias, an-
 cillaris. Quo jure, cum de exilio tuo Dyerhachio
 redisti, cum sequeris? quos tyrannos appellabas,
 eorum nunc potentia faves? qui tibi ante optima-
 tes videbantur, eisdem nunc dementes, ac sus-
 cios vocas? Vatinii causam agis: de Sextio
 male

male existimas : Eibulum perulantissimis verbis
ladis : laudas Casarem : quem maxime odisti,
ei maxime obsequeris : aliud stans, aliud sedens,
de rep. sentis : his maledicis, illos odisti : levissu-
me transfuga ! neque in hac, neque in illa parte
fidem habet.

IN SALUSTIUM
DECLAMATIO;
QUÆ CICERONI
FALSO TRIBUITUR.

EA demum magna voluptas est, Crispe Sallu-
sti æqualem, & parem verbis vitam agere ;
neque quidquam tam obscenum dicere, cui
non ab initio pueritia omni genere facinoris a-
tas tua respondeat, ut omnis oratio moribus
consonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu ; ali-
ter, ac tu, loqui potest : neque, qui tam illico
sermone utitur, vita honestior est. Quo me veri-
tam, P. C. Unde initium sumam ? majus enim mi-
hi dicendi onus imponitur, quo notior est uterque
nostrum, Quod si aut de mea vita, atque actibus
nostris, huic convitiatori respondero, invidia
gloriam consequetur : aut, si hujus facta, mores,
omnem ætatem nudavero ; in idem vitium incidam
procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si forte of-
fendimini, justius huic, quam mihi, succentere
debetis, qui initium introduxit. Ego dabo operam,
ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, &
ihunc minime mentitus esse videar. Scio me,
P. C. in respondendo non habere magnam expec-
tationem, quod nullum vos sciatis novum cri-
men in Sallustium audituros, sed omnia vetera
recognituros.

recognituros, quis & mea, & vestra jam, & ipsius aures calent. Verum eo magis odisse deberis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua aetate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sis, cum quovis volutare. Longe vero fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur; sed est quædam calliditas, quam unusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quod si vita istius memoriam vicerit: aliam, P. C. non ex oratione ejus, sed ex morib. spectare debetis. Jam dabo operam, quam maxime potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitia; ubi nemo civis, qualis sit vis, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ad unum exemplum, & regnum querit, velim mihi respondere, nunquid ii, quos protulit, Scipiones, & Metelli; antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quam eos res gestæ suæ, & vita innocentissime acta, commendavit? quod si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis existimetur? cupis & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quod si esses; nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute mea præluxi: uti, si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuæ vitæ, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam si fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satiùs est enim, me meis rebus gestis florere, quàm majorum opinione niti, & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri debet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, & invidia; sed cum iis, qui mecum uñ in

republica

republica versari sunt. Sed si fuerim aut in hor-
roribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc
dico popularem ambitionem, cujus me principem
confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cu-
jus primos ordines Sallustius duxit;) aut in geren-
dis magistratibus, aut in judicandis maleficiis tam
severus; aut in tuenda republica tam vigilans;
quam tu proscriptionem vocas: credo quod non
omnes tui similes incolumes in hac urbe vixis-
sent. At quanto meliore loco respublica tuenda
staret, si tu, par ac similis scelerum civium, una
cum illis adnumeratus esses! An ego tunc falsò
scripsi, *Cidant arma togæ*; qui togatus armatus, &
pace bellum oppressi? An illud mentitus sum,
Fortunatam meam fuisse Romam; qui tantum inte-
stinum bellum, & domesticum urbis incendium,
extinxi? Neque te tui piger, homo levissime, cū
ea culpas quæ in historiis mihi gloriæ dantis? An
turpius est, P.C. scribentem mentiri, quàm illum
palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam
veritatem increpuisti: tantum me abesse puto ab
impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed
quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri
turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti
vitium obijcere? cujus semper nocens eguisti pa-
trocinio. An ullum existimas posse fieri civem e-
gregium, qui non his artibus & disciplinis sit eru-
ditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & in-
cunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupidita-
tem aluntur? Sed minime mirum est, P.C. si ho-
mo, qui desidiæ, ac luxuriæ, Plenus sit, hæc uti
nova, arque inusitata, miratur. Nam quod ista in-
usitata rabie petulanter in uxorem, & in filiam
meam invasisti, quæ facilius mulieres se à viris
abstinuerunt, quam tu vir à viris; satis doctè, ac
perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi
gratiam relaturum, & vicissim tuas compellatu-
rum. Unus enim satis es materiæ habens: neque
quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Mul-
tum te verò opinio fallit: qui mihi putasti parare
invidiam

invidiam ex mea re familiari; quæ multo mihi minor est, quàm habere dignus sim. Acque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quam ego testamentis eorum locupletior essem? Ego fugax. Crispe Sallusti? Forori tribuni pl. cessi: utilius duxi, quamvis fortunam unus experiri, quàm universo populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postea quam ille suum annum in rep. perbuecharus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, releserunt: hoc ordine revocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si eum omni reliqua vita conferetur, animo quidem meo superet, cum universi vos, populosque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi estimaverunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias aestimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi; sed quantum quilibet reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quàm pacem: multi privatorum audacias intriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pernicet, si aut perenti Varinio reo patrociniū pollicitus sum, aut Sextii insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Caesaris favi. Hæ laudes enim egregii civis, & unice sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicias, temeritas tua reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura discerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ut i rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si nunquam in vita sua peccavit, tamen majorem injuriā reip. facere

non

non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque, tu si qua in putritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax adoleveris. Postea quam immensa gula impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuisse, exolevera; cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam vivo patre turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet à me eum querere, quis in P. Crassi domo habitet? cum ipse respondere, non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est: sed abiit in solitium sacrilegii Nigidianibus iudicis ad subseilia attractus extrema fortuna stetit; & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed iudices pejerasse existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vellent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallustii; egeris, quæ volueris: satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse, noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes intuenda pudicitia uxorū nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adul-

teriam confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissim; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pisonis integerrimorum virorum, quousus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi videretur aeternas insurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te unquam vidimus. Nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exsules, reduxit, in senatum post quaesturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisse: neq; aliter vexavit, ac debuit, si quis præda loco accepisset magistratum. Peracta quaestura; postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat, unus jam ex illo grege videbatur. Huius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquam in imam voraginem certus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum cilonum, patricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditum, ac notissimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum novarum. At postea quam prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter. Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarint gravius socii nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? unde tantum hic exhaustit, quantum potuit aut fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhaustit quantum voluit: ne causam diceret, sestertio duodecies cum Casare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est: hic palam reselle, unde tu, qui modo ne paternam quidem domum

17
mum redimere potueris, repente tanquam
somnia beatus, hortos preciosissimos, villam Ti-
burti C. Caesaris, reliquas possessiones paraveris.
Neque piguit querere, cur ego P. Crassi domum
emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cu-
jus paulo ante fuerat Cæsar; modo, inquam, pa-
trimonio non comesto, sed devorato, quibus ra-
tionibus repente factus es tam affluens, & tam
beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne
amicum quidem suum satis honestum quisquam
sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egre-
gia facta majorum tuorum te extollunt: quorum
sive tu similis es, sive illi tui, nihil ad omnium
scelus ac nequitiam, addi potest. Verum ut opi-
nor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Cri-
spe Sallusti, tantidem putas esse his senatorem, &
his quaestorem fieri, quanti his consularem, & his
triumphalem? carere debet omni vitio, qui in
alterum paratus est dicere. Is demum maledicit,
qui non potest verum ab altero audire. Sed tu
omnium mensarum affecta, omnium cubiculo-
rum in ætate pellex, & idem postea adulter, om-
nis ordinis turpitudine es, & civilis belli memoria.
Quid enim gravius pati potuimus, quam quod te
incolumem in hoc ordine videamus? Desine bo-
nos petulantissima confectari lingua: desine mor-
bo procacitatis isto uti: desine unumquemque
moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi
facere non potes, videris velle inimicum habere.
Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi gra-
vius offendere animos auditorum eos, qui aliena
flagitia aperire dixerunt, quam eos qui comi-
serunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid
Sallustius merito debeat audire; sed ut ea di-
cam, si qua ego honeste effari possum.

C. SALLUSTIUS CRISPUS.
EXPLICIT.

1-
2-
3-
4-
5-
6-
7-
8-
9-
10-
11-
12-
13-
14-
15-
16-
17-
18-
19-
20-
21-
22-
23-
24-
25-
26-
27-
28-
29-
30-
31-
32-
33-
34-
35-
36-
37-
38-
39-
40-
41-
42-
43-
44-
45-
46-
47-
48-
49-
50-
51-
52-
53-
54-
55-
56-
57-
58-
59-
60-
61-
62-
63-
64-
65-
66-
67-
68-
69-
70-
71-
72-
73-
74-
75-
76-
77-
78-
79-
80-
81-
82-
83-
84-
85-
86-
87-
88-
89-
90-
91-
92-
93-
94-
95-
96-
97-
98-
99-
100-
101-
102-
103-
104-
105-
106-
107-
108-
109-
110-
111-
112-
113-
114-
115-
116-
117-
118-
119-
120-
121-
122-
123-
124-
125-
126-
127-
128-
129-
130-
131-
132-
133-
134-
135-
136-
137-
138-
139-
140-
141-
142-
143-
144-
145-
146-
147-
148-
149-
150-
151-
152-
153-
154-
155-
156-
157-
158-
159-
160-
161-
162-
163-
164-
165-
166-
167-
168-
169-
170-
171-
172-
173-
174-
175-
176-
177-
178-
179-
180-
181-
182-
183-
184-
185-
186-
187-
188-
189-
190-
191-
192-
193-
194-
195-
196-
197-
198-
199-
200-
201-
202-
203-
204-
205-
206-
207-
208-
209-
210-
211-
212-
213-
214-
215-
216-
217-
218-
219-
220-
221-
222-
223-
224-
225-
226-
227-
228-
229-
230-
231-
232-
233-
234-
235-
236-
237-
238-
239-
240-
241-
242-
243-
244-
245-
246-
247-
248-
249-
250-
251-
252-
253-
254-
255-
256-
257-
258-
259-
260-
261-
262-
263-
264-
265-
266-
267-
268-
269-
270-
271-
272-
273-
274-
275-
276-
277-
278-
279-
280-
281-
282-
283-
284-
285-
286-
287-
288-
289-
290-
291-
292-
293-
294-
295-
296-
297-
298-
299-
300-
301-
302-
303-
304-
305-
306-
307-
308-
309-
310-
311-
312-
313-
314-
315-
316-
317-
318-
319-
320-
321-
322-
323-
324-
325-
326-
327-
328-
329-
330-
331-
332-
333-
334-
335-
336-
337-
338-
339-
340-
341-
342-
343-
344-
345-
346-
347-
348-
349-
350-
351-
352-
353-
354-
355-
356-
357-
358-
359-
360-
361-
362-
363-
364-
365-
366-
367-
368-
369-
370-
371-
372-
373-
374-
375-
376-
377-
378-
379-
380-
381-
382-
383-
384-
385-
386-
387-
388-
389-
390-
391-
392-
393-
394-
395-
396-
397-
398-
399-
400-
401-
402-
403-
404-
405-
406-
407-
408-
409-
410-
411-
412-
413-
414-
415-
416-
417-
418-
419-
420-
421-
422-
423-
424-
425-
426-
427-
428-
429-
430-
431-
432-
433-
434-
435-
436-
437-
438-
439-
440-
441-
442-
443-
444-
445-
446-
447-
448-
449-
450-
451-
452-
453-
454-
455-
456-
457-
458-
459-
460-
461-
462-
463-
464-
465-
466-
467-
468-
469-
470-
471-
472-
473-
474-
475-
476-
477-
478-
479-
480-
481-
482-
483-
484-
485-
486-
487-
488-
489-
490-
491-
492-
493-
494-
495-
496-
497-
498-
499-
500-
501-
502-
503-
504-
505-
506-
507-
508-
509-
510-
511-
512-
513-
514-
515-
516-
517-
518-
519-
520-
521-
522-
523-
524-
525-
526-
527-
528-
529-
530-
531-
532-
533-
534-
535-
536-
537-
538-
539-
540-
541-
542-
543-
544-
545-
546-
547-
548-
549-
550-
551-
552-
553-
554-
555-
556-
557-
558-
559-
560-
561-
562-
563-
564-
565-
566-
567-
568-
569-
570-
571-
572-
573-
574-
575-
576-
577-
578-
579-
580-
581-
582-
583-
584-
585-
586-
587-
588-
589-
590-
591-
592-
593-
594-
595-
596-
597-
598-
599-
600-
601-
602-
603-
604-
605-
606-
607-
608-
609-
610-
611-
612-
613-
614-
615-
616-
617-
618-
619-
620-
621-
622-
623-
624-
625-
626-
627-
628-
629-
630-
631-
632-
633-
634-
635-
636-
637-
638-
639-
640-
641-
642-
643-
644-
645-
646-
647-
648-
649-
650-
651-
652-
653-
654-
655-
656-
657-
658-
659-
660-
661-
662-
663-
664-
665-
666-
667-
668-
669-
670-
671-
672-
673-
674-
675-
676-
677-
678-
679-
680-
681-
682-
683-
684-
685-
686-
687-
688-
689-
690-
691-
692-
693-
694-
695-
696-
697-
698-
699-
700-
701-
702-
703-
704-
705-
706-
707-
708-
709-
710-
711-
712-
713-
714-
715-
716-
717-
718-
719-
720-
721-
722-
723-
724-
725-
726-
727-
728-
729-
730-
731-
732-
733-
734-
735-
736-
737-
738-
739-
740-
741-
742-
743-
744-
745-
746-
747-
748-
749-
750-
751-
752-
753-
754-
755-
756-
757-
758-
759-
760-
761-
762-
763-
764-
765-
766-
767-
768-
769-
770-
771-
772-
773-
774-
775-
776-
777-
778-
779-
780-
781-
782-
783-
784-
785-
786-
787-
788-
789-
790-
791-
792-
793-
794-
795-
796-
797-
798-
799-
800-
801-
802-
803-
804-
805-
806-
807-
808-
809-
810-
811-
812-
813-
814-
815-
816-
817-
818-
819-
820-
821-
822-
823-
824-
825-
826-
827-
828-
829-
830-
831-
832-
833-
834-
835-
836-
837-
838-
839-
840-
841-
842-
843-
844-
845-
846-
847-
848-
849-
850-
851-
852-
853-
854-
855-
856-
857-
858-
859-
860-
861-
862-
863-
864-
865-
866-
867-
868-
869-
870-
871-
872-
873-
874-
875-
876-
877-
878-
879-
880-
881-
882-
883-
884-
885-
886-
887-
888-
889-
890-
891-
892-
893-
894-
895-
896-
897-
898-
899-
900-
901-
902-
903-
904-
905-
906-
907-
908-
909-
910-
911-
912-
913-
914-
915-
916-
917-
918-
919-
920-
921-
922-
923-
924-
925-
926-
927-
928-
929-
930-
931-
932-
933-
934-
935-
936-
937-
938-
939-
940-
941-
942-
943-
944-
945-
946-
947-
948-
949-
950-
951-
952-
953-
954-
955-
956-
957-
958-
959-
960-
961-
962-
963-
964-
965-
966-
967-
968-
969-
970-
971-
972-
973-
974-
975-
976-
977-
978-
979-
980-
981-
982-
983-
984-
985-
986-
987-
988-
989-
990-
991-
992-
993-
994-
995-
996-
997-
998-
999-
1000-
1001-
1002-
1003-
1004-
1005-
1006-
1007-
1008-
1009-
1010-
1011-
1012-
1013-
1014-
1015-
1016-
1017-
1018-
1019-
1020-
1021-
1022-
1023-
1024-
1025-
1026-
1027-
1028-
1029-
1030-
1031-
1032-
1033-
1034-
1035-
1036-
1037-
1038-
1039-
1040-
1041-
1042-
1043-
1044-
1045-
1046-
1047-
1048-
1049-
1050-
1051-
1052-
1053-
1054-
1055-
1056-
1057-
1058-
1059-
1060-
1061-
1062-
1063-
1064-
1065-
1066-
1067-
1068-
1069-
1070-
1071-
1072-
1073-
1074-
1075-
1076-
1077-
1078-
1079-
1080-
1081-
1082-
1083-
1084-
1085-
1086-
1087-
1088-
1089-
1090-
1091-
1092-
1093-
1094-
1095-
1096-
1097-
1098-
1099-
1100-
1101-
1102-
1103-
1104-
1105-
1106-
1107-
1108-
1109-
1110-
1111-
1112-
1113-
1114-
1115-
1116-
1117-
1118-
1119-
1120-
1121-
1122-
1123-
1124-
1125-
1126-
1127-
1128-
1129-
1130-
1131-
1132-
1133-
1134-
1135-
1136-
1137-
1138-
1139-
1140-
1141-
1142-
1143-
1144-
1145-
1146-
1147-
1148-
1149-
1150-
1151-
1152-
1153-
1154-
1155-
1156-
1157-
1158-
1159-
1160-
1161-
1162-
1163-
1164-
1165-
1166-
1167-
1168-
1169-
1170-
1171-
1172-
1173-
1174-
1175-
1176-
1177-
1178-
1179-
1180-
1181-
1182-
1183-
1184-
1185-
1186-
1187-
1188-
1189-
1190-
1191-
1192-
1193-
1194-
1195-
1196-
1197-
1198-
1199-
1200-
1201-
1202-
1203-
1204-
1205-
1206-
1207-
1208-
1209-
1210-
1211-
1212-
1213-
1214-
1215-
1216-
1217-
1218-
1219-
1220-
1221-
1222-
1223-
1224-
1225-
1226-
1227-
1228-
1229-
1230-
1231-
1232-
1233-
1234-
1235-
1236-
1237-
1238-
1239-
1240-
1241-
1242-
1243-
1244-
1245-
1246-
1247-
1248-
1249-
1250-
1251-
1252-
1253-
1254-
1255-
1256-
1257-
1258-
1259-
1260-
1261-
1262-
1263-
1264-
1265-
1266-
1267-
1268-
1269-
1270-
1271-
1272-
1273-
1274-
1275-
1276-
1277-
1278-
1279-
1280-
1281-
1282-
1283-
1284-
1285-
1286-
1287-
1288-
1289-
1290-
1291-
1292-
1293-
1294-
1295-
1296-
1297-
1298-
1299-
1300-
1301-
1302-
1303-
1304-
1305-
1306-
1307-
1308-
1309-
1310-
1311-
1312-
1313-
1314-
1315-
1316-
1317-
1318-
1319-
1320-
1321-
1322-
1323-
1324-
1325-
1326-
1327-
1328-
1329-
1330-
1331-
1332-
1333-
1334-
1335-
1336-
1337-
1338-
1339-
1340-
1341-
1342-
1343-
1344-
1345-
1346-
1347-
1348-
1349-
1350-
1351-
1352-
1353-
1354-
1355-
1356-
1357-
1358-
1359-
1360-
1361-
1362-
1363-
1364-
1365-
1366-
1367-
1368-
1369-
1370-
1371-
1372-
1373-
1374-
1375-
1376-
1377-
1378-
1379-
1380-
1381-
1382-
1383-
1384-
1385-
1386-
1387-
1388-
1389-
1390-
1391-
1392-
1393-
1394-
1395-
1396-
1397-
1398-
1399-
1400-
1401-
1402-
1403-
1404-
1405-
1406-
1407-
1408-
1409-
1410-
1411-
1412-
1413-
1414-
1415-
1416-
1417-
1418-
1419-
1420-
1421-
1422-
1423-
1424-
1425-
1426-
1427-
1428-
1429-
1430-
1431-
1432-
1433-
1434-
1435-
1436-
1437-
1438-
1439-
1440-
1441-
1442-
1443-
1444-
1445-
1446-
1447-
1448-
1449-
1450-
1451-
1452-
1453-
1454-
1455-
1456-
1457-
1458-
1459-
1460-
1461-
1462-
1463-
1464-
1465-
1466-
1467-
1468-
1469-
1470-
1471-
1472-
1473-
1474-
1475-
1476-
1477-
1478-
1479-
1480-
1481-
1482-
1483-
1484-
1485-
1486-
1487-
1488-
1489-
1490-
1491-
1492-
1493-
1494-
1495-
1496-
1497-
1498-
1499-
1500-
1501-
1502-
1503-
1504-
1505-
1506-
1507-
1508-
1509-
1510-
1511-
1512-
1513-
1514-
1515-
1516-
1517-
1518-
1519-
1520-
1521-
1522-
1523-
1524-
1525-
1526-
1527-
1528-
1529-
1530-
1531-
1532-
1533-
1534-
1535-
1536-
1537-
1538-
1539-
1540-
1541-
1542-
1543-
1544-
1545-
1546-
1547-
1548-
1549-
1550-
1551-
1552-
1553-
1554-
1555-
1556-
1557-
1558-
1559-
1560-
1561-
1562-
1563-
1564-
1565-
1566-
1567-
1568-
1569-
1570-
1571-
1572-
1573-
1574-
1575-
1576-
1577-
1578-
1579-
1580-
1581-
1582-
1583-
1584-
1585-
1586-
1587-
1588-
1589-
1590-
1591-
1592-
1593-
1594-
1595-
1596-
1597-
1598-
1599-
1600-
1601-
1602-
1603-
1604-
1605-
1606-
1607-
1608-
1609-
1610-
1611-
1612-
1613-
1614-
1615-
1616-
1617-
1618-
1619-
1620-
1621-
1622-
1623-
1624-
1625-
1626-
1627-
1628-
1629-
1630-
1631-
1632-
1633-
1634-
1635-
1636-
1637-
1638-
1639-
1640-
1641-
1642-
1643-
1644-
1645-
1646-
1647-
1648-
1649-
1650-
1651-
1652-
1653-
1654-
1655-
1656-
1657-
1658-
1659-
1660-
1661-
1662-
1663-
1664-
1665-
1666-
1667-
1668-
1669-
1670-
1671-
1672-
1673-
1674-
1675-
1676-
1677-
1678-
1679-
1680-
1681-
1682-
1683-
168